Микола Жарких

Битва під Вишнівцем (1512 р.)

Київ, 8 серпня – 13 жовтня 2025 р.
(1262-а – 1328-а доба нашої праведної війни проти агресії Росії)

До уваги читачів

Даний документ можна завантажити з мого персонального сайту, з HTML-версії роботи, за адресою www.m-zharkikh.name/uk/History/Monographs/Essays/Vyshnivec1512.html

В HTML-версію можуть вноситись невеликі виправлення та доповнення.

В HTML-версії доступна інтерактивна карта, які в даний документ вставлена як статичне зображення.

Дана версія документа згенерована 21 жовтня 2025 р. (**на 1336-й день нашої праведної війни проти агресії Росії**)

Зміст

Дієві особи....4
Джерела....7
Листування січня – березня 1512 р....7
Листування квітня 1512 р....16
Андрій Крицький (1512 р.)....29
Листування травня 1512 р....46
Листування червня 1512 р....64
Листування липня 1512 р....70
Листування серпня – грудня 1512 р....78
Юст Децій (1521 р.)....82
Бернард Ваповський (1530-і рр.)....85
Співставлення джерел....89
Чотири потоки подій....94
П’ятий потік....105
Після битви....119
Висновки....123
Історіографія....126
Перелік скорочень....132

Битва об’єднаного польського і литовського війська з татарами під Вишнівцем (містечком Кременецького району Тернопільської області) сталась 28 квітня 1512 року і була щасливою для поляків і литовців й нещасливою для татар.

У своїй роботі я хочу розглянути передумови битви, реконструювати її перебіг та подивитись на її наслідки для історії східної Європи.

Дієві особи

Розпочати свою роботу я хочу переліком дієвих осіб, які частіше чи рідше будуть згадуватись.

Польща

Сигізмунд 1-й (1467 – 1548) – від кінця 1506 року великий князь литовський і король польський. Від 1530 року, коли його єдиний син Сигізмунд-Август був коронований як польський король, його батька почали називати «старим королем», а сина – «молодим королем». Але в часі розглядуваних мною подій ніхто ще не думав, що Сигізмунд – старий.

Барбара Заполї (1490-і рр. – 1515) – дружина Сигізмунда і польська королева від 1512 р.

Ян Ласький (1456 – 1531) – від 1510 р. архібіскуп гнезненський (з цією посадою була сполучена гідність примаса Польщі та першого духовного сенатора королівства) (Л-13, Л-16, Л-30, Л-34, Л-42).

Петро Томіцький (1464 – 1535) – від перших років 16 ст. краківський архідиякон, далі коронний підканцлер (1515 – 1535), одночасно краківський біскуп (1524 – 1535) (Л-9).

Бернард Вільчек (? – 1540) – львівський архібіскуп від 1503 р. (Л-23, Л-29).

Спитко з Ярослава (1436 (?) – 1519) – краківський каштелян (перший світський сенатор) від 1501 р. (Л-29, Л-59).

Христофор Шидловецький (1466..1467 – 1532) – товариш дитинства королевича Сигізмунда, в 1511 – 1515 рр. – підканцлер, від 1515 р. – канцлер Польського королівства. Одночасно числився сандомирським каштеляном (1509 – 1515), далі краківським воєводою (1515 – 1527) і краківським каштеляном (1527 – 1532).

Миколай Кам'янецький (1460 – 1515) – від 1503 р. великий коронний гетьман (перший, хто посідав цю новоутворену посаду), від 1507 р. – також і воєвода краківський. **Учасник битви під Вишнівцем** (Л-15, Л-28, Л-29, Л-31).

Станіслав Лянцкоронський (1465 – 1535) – староста кам'янецький (Кам'янця-Подільського) від 1510 р., **учасник битви під Вишнівцем** (Л-14, Л-15, Л-19, Л-32, Л-33, Л-36, Л-61).

Станіслав Ходецький († 1529 р.) – великий коронний маршалок від 1505 р., руський генеральний староста від 1501 р. (в документах він спрощено зветься львівським старостою), любачівський староста від 1503 р. **Учасник битви під Вишнівцем** (Л-15, Л-27, Л-32, Л-36).

Отто Ходецький (перед 1474 – 1534) – молодший брат Станіслава Ходецького, подільський воєвода (1509 – 1515), **учасник битви під Вишнівцем**. Пізніше – краківський воєвода (від 1533 р.) (Л-29).

Ян Тарновський (1460 (?) – 1514) – сандомирський воєвода від 1507 р. (Л-29)

Ян-Амор Тарновський (1488 – 1561) – молодший брат Яна Тарновського. **Учасник битви під Вишнівцем**, але в 1512 р., здається, ще не обіймав ніяких посад. Пізніше – великий коронний гетьман (1527 – 1561, з перервами), краківський каштелян від 1536 р.

Миколай Фірлей (1460 – 1526) – люблінський воєвода (1517 – 1514), від 1515 р. – великий гетьман, від 1520 р. – ще й краківський каштелян (Л-10, Л-18, Л-30).

Ян Одровонж (? – 1513) – руський воєвода від 1511 р., **учасник битви під Вишнівцем** (Л-29, Л-33, Л-40).

Лука Гурка (1482 – 1542) – в 1511 – 1535 рр. був познанським каштеляном (Л-35).

Станіслав Кміта (? – 1538) – пізніший белзький воєвода (1537 – 1538 рр.) (Л-29).

Ян Творовський (1470-і рр. – 1547) – командир польського найманого війська в Руському й Подільському воєводствах (Л-30, Л-31, Л-36).

Георгій Крупський (1472 – 1548) – белзький староста від 1504 р., белзький каштелян від 1509 р. (Л-52, Л-53).

Андрій Крицький (1482 – 1537) – племінник Петра Томіцького, випускник Болонського університету, поет і член товариства мочемордія, від 1512 р. – секретар королев Барбари, а пізніше, в 1535 – 1537 рр. – гнезненський архібіскуп і примас Польщі. Автор найдокладнішого опису битви під Вишнівцем.

Юст Деції (1485 – 1545) – німець з роду, від 1507 р. перебував у Кракові, довірений слуга і від 1520 р. – секретар короля Сигізмунда. Уславився він своєю книгою «Історія короля Сигізмунда», в якій докладно висвітлено події 1506 – 1516 років, зокрема, й битву під Вишнівцем. Книга була надрукована в 1521 р.

Бернард Ваповський (1475 – 1535) учився в Болонському університеті, в 1505 – 1515 рр. служив у Римі в папській курії, далі повернуся до Польщі і в 1523 р. став краківським каноніком. Написав «Хроніку Польщі» з найдавніших часів, доведену до 1535 р. Вона містить опис битви під Вишнівцем.

Станіслав Гурський (1497 – 1572) – довірений слуга краківського біскупа Петра Томіцького, від 1539 р. – краківський канонік. Від 1535 р. збирав і упорядковував історичні документи, які були надруковані під назвою «Acta Tomiciana». Це – найважливіша колекція документів для нашої теми.

Велике князівство Литовське

Радзивіл Миколай Миколайович (1470 – 1521) – від 1510 р. віленський воєвода і канцлер Великого князівства Литовського, перший зі світських членів ради князівства (Л-17).

Острозький Костянтин Іванович (1470 (?) – 1530) – князь, в 1512 р. мав титули гетьмана, старости луцького, брацлавського й вінницького, маршалка Волинської землі. Як гетьман входив до складу ради Великого князівства Литовського, **учасник битви під Вишнівцем** (Л-17, Л-21, Л-36, Л-37, Л-52, Л-59).

Угорщина

Владислав 2-й (1456 – 1516) – старший брат короля Сигізмунда, король Чехії (1471 – 1509), король Угорщини (1490 – 1516) (Л-9, Л-24, Л-49, Л-57).

Томас Бакоц (1442 – 1521) – від 1497 р. естергомський архібіскуп, примас Угорщини, від 1500 р. – кардинал (Л-43).

Інші християнські держави

Максиміліан 1-й (1459 – 1519), від 1508 р. – імператор Священної Римської імперії (Л-44).

Юлій 2-й (1443 – 1513), від 1503 р. – римський папа (Л-39, Л-56).

Ахілл де Грассі (1465 – 1523) – кардинал від 1511 р., в римській курії виконував обов’язки протектора Польського королівства (Л-45).

Богдан 3-й (1478 – 1517) – воєвода Молдавії (1504 – 1517). Польські документи систематично називають його Іоаном Богданом (Л-3, Л-12, Л-20, Л-21, Л-23, Л-30, Л-32, Л-38, Л-52, Л-53).

Кримське ханство

Менглі-Гірей 1-й (1445 – 1515), від 1478 р. – кримський хан (Л-5, Л-6, Л-47, Л-62).

Мехмед-Гірей 1-й (1465 – 1523), старший син і спадкоємець Менглі-Гірея, від 1515 р. – кримський хан (Л-5, Л-6, Л-11, Л-29, Л-47, Л-62, Л-66).

Богатир-Гірей султан – син Мехмед-Гірея (Л-6, Л-62).

Алп-Гірей султан – син Мехмед-Гірея (Л-6, Л-17, Л-53, Л-62).

Кемелеш-Гірей султан – син Мехмед-Гірея (Л-6, Л-17, Л-62).

Джелал ад-Дін – один із молодших синів Мехмед-Гірея (Л-5, Л-11, Л-30, Л-47, Л-55, Л-62).

Ахмат-Гірей († 1519) – син Менглі-Гірея (Л-45, Л-47, Л-63).

Бурнаш-Гірей – син Менглі-Гірея (Л-45, Л-47, Л-60).

Махмуд-Гірей – син Менглі-Гірея (Л-45, Л-47).

Мубарек-Гірей – син Менглі-Гірея (Л-47).

Саадет-Гірей (1492 – 1538) – син Менглі-Гірея (Л-47).

Туреччина

Баязид 2-й (1447 – 1512), турецький султан від 1481 р. Відрікся від престолу 25 квітня 1512 р. на користь свого сина Селіма, помер (був убитий?) 26 травня 1512 р.

Селім 1-й (1470 – 1520) – син султана Баязида. В 1511 р. підняв повстання проти батька і після деяких пригод 25 квітня 1512 р. перебрав від батька престол Туреччини (Л-6, Л-17, Л-30, Л-32, Л-43, Л-49, Л-50, Л-57, Л-62).

Джерела

Джерела, які висвітлюють власне битву під Вишнівцем – це три латинських оповідання, написані поляками (сучасниками битви) у Кракові.

Контекст подій висвітлює листування; в основному – це листи короля Сигізмунда, надіслані із Кракова, де король перебував упродовж більшої частини 1512 року. Значно менше маємо документів литовського походження (з Литовської метрики), які переписані з руських оригіналів. Листи із Кримського ханства дійшли до нас також у складі Литовської метрики, переважно у руських канцелярських перекладах. В цих документах згадуються також окремі подробиці самої битви.

Джерел місцевого походження – волинських чи взагалі з території сучасної України – немає зовсім. Битись із татарами було простіше, ніж писати про це.

Латинські тексти перекладено за допомогою штучного інтелекту Gemini 2.5 Flash, якому я висловлюю вдячність. Він хоч і штучний, а працює краще за деякі природні інтелекти. І ввічливість у спілкуванні з ним вважаю за необхідну і корисну. Штучний інтелект швидко розвивається, і можливо, читачі моєї роботи згодом зможуть самостійно зробити кращі переклади наведених мною латинських текстів.

Листування січня – березня 1512 р.

Листи короля Сигізмунда (надруковані в АТ 2) уже від кінця 1511 року показують його занепокоєння у зв’язку із заколотом Селіма (сина турецького султана) і союзом Селіма з татарами.

Але скоро в листах з’являється інша татарська тема – загрози нападу татар на землі короля, який таки стався.

(Л-1) Чи не першу таку згадку маємо у недатованому листі із запрошенням на весілля короля із Барбарою Заполї [АТ 2, № 14, р. 11]:

> Qua nuptiarum solennitate absoluta, decrevit Mtas sua ad terras Russie se conferre, propter Tartaros, qui cis Boristhenem hibernant, et ad invadenda dominia Mtis. sue imminent.
>
> Його величність вирішив: закінчивши весільні урочистості, він вирушить до земель Русі через татар, які зимують по цей бік Борисфена і загрожують вторгненням у володіння його величності.

Гостей запрошували на день св. Дорофеї Кесарійської (6 лютого), весілля відбулось 8 лютого [АТ 2, № 21, р. 17]. Виходить, що запрошення було розіслано в січні 1512 р. або й раніше, бо серед запрошених був угорський король (йому з Буди – 290 км до Кракова) та молдавський воєвода (йому із Сучави – 540 км).

(Л-2) Далі в недатованому листі (посольстві) короля до сеймика Великої Польщі записано:

> Intimaverat namque Mtas. regia vobis, quod timuerit timeatque, ne hac proxima estate regno magna pericula ab Infidelibus acciderent, cum Tartarus imperator Precopensis, nullo federe, uli sperabatur, cum sua Mte. facto, colligavit se alio federe affinitatis cum Selimbegko imperatoris Turcorum filio, ut dominia sue Mtis. conjunctis viribus et armis aggredi et vastare possent.
>
> Intimaverat etiam regia Mtas., quod adversus instructam Tartari potentiam nequaquam sufficere posset iste modus defensionis, qui pro ista futura estate antea in conventu Piotrkoviensi institutus est. Quandoquidem Mtas. sua non parum ex pecunia

sua, quam pro Glogovie ducatu vendito acceperat – licet contributio ex laneis XVII grossorum collata anno preterito esset – addere coacta est […]

Quia autem indies sue Mti. significatur significatumque est sepius, quum domini consiliarii nuper cum sua Mte. in Cracoviensi conventu fuissent, quod magne potentie Tartarorum in campis regno proprinquis nivium resolutionem expectantes jaceant, ut resolutione secuta in regnum excursionem facerent, putat s. s. Mtas. merito vigilandum, ne vel ad defensionem imparatos nos hostes comperiant et cum dolore ac turpitudine nostra regnum vastent ac destruant […]

Et interea decreto s. reg. Mtis. ac consiliariorum omnium debet generalis conventus in Colo ad dominicam Misericordia celebrari, quem necessario isti particulares conventus precedunt, ut in eis tractetur de defensione necessaria et quidnam potius faciendum est: an sc. potius constituenda aliqua ordinatio, ne necesse sit facere generalem motionem, an vero eandem universalem regni expeditionem commovere, quandoquidem indubia jam necessitas in promptu est, hostibus tam prope in finibus regni hibernantibus precipue donec adhuc Vojevodam Valachie in subsidium habere possumus. Qui quidem vojevoda sine dubio cum eisdem Tartaris, desperatione adductus, pacem facere cogetur et se nobis hostem, ut ante fuit, facere, ubi cognoverit, nos in defensione ordinanda hesitare vel procrastinare [AT 2, № 32, p. 41, 42, 43].

Королівська величність повідомляє вам, що боялася і боїться, що цього найближчого літа королівству загрожуватимуть великі небезпеки від невірних, оскільки татарський імператор Перекопський, не уклавши з його величністю жодного союзу, як сподівалися, зв’язав себе іншим спорідненим союзом із Селім-беком, сином імператора турків, щоб об’єднаними силами та зброєю напасти і спустошити володіння його величності.

Королівська величність також сповістила, що той спосіб захисту, який був встановлений раніше на Петроковському з’їзді [1511] на майбутнє літо [1512], аж ніяк не може бути достатнім проти підготовленої татарської сили. Його величність був змушений додати чимало своїх власних грошей, які він отримав за продане Глогувське князівство, хоча минулого року і був зібраний податок із сукна по 17 грошів […]

Оскільки ж щодня її величність повідомляють і повідомляли не раз, як недавно пани радники були з його величністю на Краківському з’їзді [у лютому 1512 р.], що великі сили татарів лежать у степах поблизу королівства, очікуючи сходу снігів, щоб після цього зробити набіг на королівство, його величність вважає, що слід пильнувати, щоб вороги не застали нас неготовими до оборони і щоб не спустошили та не знищили королівство, на наш біль і сором […]

Тим часом, за ухвалою його королівської величності та всіх радників, у Колі в неділю Милосердя має бути скликаний загальний з’їзд, якому необхідно передують ці окремі з’їзди, щоб на них обговорити необхідну оборону і що краще зробити: чи встановити якесь правило, щоб не було потреби робити загальний рух, чи справді розпочати ту саму загальну експедицію королівства, оскільки безсумнівна необхідність уже є, вороги зимують так близько до кордонів королівства, особливо доки ми ще можемо мати на допомогу воєводу Молдавії. Цей воєвода, доведений до відчаю, без сумніву змушений буде укласти мир з цими ж татарами і стати нашим ворогом, як було раніше, якщо дізнається, що ми вагаємося або зволікаємо в організації оборони.

Неділя Милосердя (провідна неділя у православних) – це 2-а неділя після Великодня, 18 квітня 1512 р.

Виходить, король уже тоді передбачав, що від татар **може статись** біда.

(Л-3) Молдавський воєвода Іоан Богдан 23 лютого 1512 р. надіслав із Хирлеу до короля листа з тривожними новинами:

> Наш милый приятелю, даемо вашей милости ведане, же пришол [к] нам наш посол от Перекопа на имя […]влчдка, который был там поиман, и поведал нам, же там видел вашей милости посла и кажет, же держать его велми плохо, и теж вам поведаеть, же сими разы суть три недели, як вышол с Перекопа.
>
> И поведает, же вышли с Перекопа вси сынове цареви со своими войсками, и лежат в поле по сей стороне Днепра ку Черному Лесу. И так нам поведат, же едни войска хотят вдарити на землю нашу.
>
> Про то, ваша милость, пазите и потвердите, ваша милость, граници людьми, и кажите, ваша милость, всим граничным старостам и гетманом, абы ся твердо и моцно пазили и остерегали.
>
> Бо и мы з божей ласки готовы есмо, и пазимо ся и остерегаемо, ино и ваша милость пазите ся, абы нас погане не схитрили [LM 7, № 125, s. 255].

Новини, які молдавський посол привіз із Перекопа, стосувалися, виходить, перших чисел лютого 1512 р. Думаю, король отримав цей лист у Кракові через 10..15 днів, на початку березня.

(Л-4) Наступний загальний лист (обіжник, універсал) король надіслав із Кракова **8 березня 1512 р.**. Наводжу його цілком:

> Universis et singulis subditis nostris ad bellicam expeditionem obligatis etc.
>
> Noveritis multiplicium exploratorum significatione et mgci. Joannis Bohdani, vojevode Valachie, fideli denunciatione cognovisse nos, quod Tartari primo vere dominia nostra invasuri sunt, et quod facilius et expeditius faciant, ad hanc partem fluminis Nepr stativa habent. Ne itaque nos imparatos adoriantur expediemus jamjam non parvas stipendiariorum copias ad terras Russie. Volumus ut etiam tertia pars nobilitatis conscriptionis sicut in hoc conventu omnium optimatum consensu decretum est, ab unoquoque ad decursum unius quartalis anni a conscriptione, Leopoli ad Conductum Pasche fienda expediatur, ut hoc nobilitatis supplemento exercitus stipendiariorum auctior ac validior fiat.
>
> Mandamus itaque omnibus et singulis: ut ad repellendum hostium impetum tertiam partem expeditionis conscripte antea fideliter et sine ulla fraude, delectas personas in equis militaribus mittatis et expediatis, ut ad diem Conductus Pasche Leopoli se sistant et ibidem a magco. Stanislao de Chodecz marschalco regni nostri et capitaneo Leopoliensi lustrari se, conscribi ac ordinari faciant, sub penis in absentes a bello statutis. Nam quicunque diem hunc neglexerit aut scribi se non permiserit, absentie pena mulctabitur.
>
> Mandamus etiam, ut isti qui expedientur neque ecclesiasticis neque secularibus eundo Leopolim versus ulla damna inferant, sed ita ad locum designatum sine maleficio vadant, ne misericordiam Dei sibi in penam vertant. Alioquin severitatem nostram cogeremur in tales extendere. Literas autem presentes alter ad alterum nobilem viciniorem, ut juris est, transmittat et ultimus eas capitaneo reddat.
>
> Facturi pro gratia nostra. Dat. VIII Martii Cracovie.
>
> Ad capitaneos prefecturarum scripte sunt in eandem sententiam litere, ut literas restium et expeditionem bellicam denunciarent [AT 2, № 34, p. 44].

Усім і кожному з наших підданих, зобов'язаних до військової експедиції, тощо.

Маємо вам повідомити, що завдяки численним розвідникам та вірному донесенню пана Іоана Богдана, воєводи Молдавії, ми дізналися, що татари ранньою весною мають намір вторгнутися в наші володіння, і щоб зробити це легше та швидше, вони розташувалися на цій стороні ріки Дніпро. Щоб вони не застали нас неготовими, ми вже зараз направляємо значні загони найманих військ до земель Русі. Ми також хочемо, щоб третина шляхти, яка підлягає набору, як це було вирішено на зборах усіх вельмож, вирушила від кожного з вас на один квартал року від дня набору, що відбудеться у Львові на Провідну неділю, щоб це поповнення з шляхти зробило військо найманців сильнішим і чисельнішим.

Тому ми наказуємо всім і кожному: щоб відбити напад ворога, ви маєте відправити вірно і без будь-якого обману третину набраного складу, відібраних осіб на бойових конях, так, щоб вони з'явилися у Львові в день Провідної неділі і там дали можливість панові Станіславу з Ходеча, маршалку нашого королівства і львівському старості, оглянути себе, записати і впорядкувати, під страхом покарання, встановленого для тих, хто ухиляється від війни. Бо хто знехтує цим днем або не дозволить себе записати, буде покараний штрафом за відсутність.

Ми також наказуємо, щоб ті, хто вирушить, не завдавали жодних збитків ні церковним, ні світським особам, йдучи до Львова, але прямували до призначеного місця без злодіянь, щоб не перетворити Божу милість на покарання для себе. Інакше ми будемо змушені застосувати до таких нашу суворість. Цей лист кожен повинен передати наступному найближчому шляхтичу, як того вимагає право, а останній має повернути його старості.

Зробивши це, ви заслужите нашу милість. Датовано: 8 березня, Краків.

Листи були написані в такому ж дусі і для старост, щоб вони повідомили про листи до решти і про воєнну експедицію.

Отже, на згадану вище Провідну неділю 18 квітня 1512 р. було призначено збір досить масштабного посполитого рушення до Львова. На це давалось 40 днів.

(Л-5) **15 березня 1512 р.** кримський хан Менглі-Гірей надіслав до короля Сигізмунда довгого листа, з якого я процитую першу (важливу для нашої теми) частину:

От Великое Орды великого царя Мендли Кгирея.

Брату нашому, великому королю Жикгимонту поклон.

З давных часов братство и приязнь спомятовавши, противку приятеля приятелем хотячи быти, а противку неприятеля неприятелем, через добрые послы наши и ваши посылаючы, вмовили есмо.

Коли тые дела на мере стали, и я большому сыну своему Магмет Кгиреи солтану рек: межы королем, братом моим, и мною которые дела добрые хотили быти и умешкивают се, ино ты сам маеш там ехати и з сыном нашим Джалаал Дыин солтаном до Киева доехавши, которыи от короля, брата нашого, панове противку тебе приедут, с тыми паны и утвердим слове положити на обе стороне.

Твердо присягнувши сына нашого Джалаал Дыин солтана до короля, брата нашого, довести барыновского князя Довлет Бахтыя послали есмо, а доброго слугу нашого князя Винцентия, а Патестина паном в руки подавши для нашое правды до короля, брата нашого, пошли.

Ино сие наши добрые дела и правду приятели наши увидевши радовати се будуть, а неприятели увидевши и въслышавши нехай им очи высядут.

Ино Магмет Кгиреи, сыну мой, коли ты не поедеш, тогды межи королем, братом моим, и мною сие наши добрые дела не станут ся.

Для того есми его послал. Ино и к нам вы, брат наш, которого есте пана Станислава Скиндыревича прислали. Перед тым паном вашим и перед барыновским кнезем Довлек Бахтыем и перед Винцентием и перед Потестином, которые до вас от нас у поселстве поехали, перед тым я з сыном своим, з Магмет Кгирием тобе, Жикгимонту королю, брату нашому, твердую присегу вчинили есмо на Курян наш: Жикгимонту королю, брата нашого, приятелю приятелем быти, а неприятелю его неприятелем, панством его лиха не мыслити а шкоды не чинити.

З нашое воли и слова нашого, кто выступит колвек, коли брат наш и дети наши брата нашого королевым людем шкоду вчинят, а естли бы могли есмо их в руках своих мети, тогды самых их и полон увес маем королю, брату нашому, отослати.

А естли пан нам [sic; пак вам?] неприязн вчинивши до нас не приедут, мы их, слуг и жоны их, и дети брата нашого королевым людем в руки подавши, пошлем.

Межи короля, брата нашого, и нас люди наши вбогие нехай бы во в покои были, а купцы бы наши межи нами на обе стороне во в покои ходили, и ни которое бы им силы моцы не было.

Которые под нашою рукою слуги наши, никоторые бы с них лихо вчинили, тогды маем их скарати, а што бы побрали, то им поплатити.

Межи королем, братом нашим, и нами во в покои кожды бы приехал н отехал, а послове, которые доброволне приедут к нам, а во здорови от нас доброволне отедут к вам.

Под тыми нашими словы присегу есмо твердую вчинили.

Ино, коли до вас, короля, брата нашого, послы нашы во здорови доедут, вам, королю, брату нашому, нашою душою кают, также присегнути княз Довлек Бахтый а Винцентий, а Потестин, послове наши.

Ино мы вас, короля, брата нашого милого, жадаем, яжбы вы, брат наш, [с] Коруны Полское кнезем бискупом в головах, и со всими паны, и Великого Князьства Литовского [с] кнезем бискупом в головах и со всими паны поспол будучи присягу бы есте твердую вчинили нам, царю, брату вашому.

Княз Довлек Бахтый а Винцентий, а Потестин [присягнут], на тот лист смотречи, котории вам они подадут. А присягнувши подлуг того присяжный лист князем Довлек Бахтыем а Винцентием, а Потестином, послы нашими, и своего к ним приставивши, под тыми словы присяжный лист свой до нас пошлете для сих наших добрых дел.

Через князя Довлек Бахтыя и Вицентия, и Потестина, и словом есми до вас усказал, так увирив и ведайте [кінець листа опускаю. LM 7, № 138, s. 275 – 276].

Довлек-Бахти – князь із роду Барин, досить відомий з московських документів як Девлет (Довлет) Бахти [СИРИО 95, покажчик імен].

Правильне ім’я загадкового *Потестина* – Баптист, як видно з наступного листа. Лист був написаний арабської графікою, без огласовок, і перекладач «розібрав» невідоме йому ім’я на здогад буряків.

Лист був відправлений з *Рахат-Кермана*. Що за місце – я не дошукався.

(Л-6) **19 березня 1512 р.** кримський хан Менглі-Гірей надіслав до короля Сигізмунда ще такого листа, іншого змісту:

Legacio ab imperatore Meliguerei, quam misit [?] de Przekop in Cracoviam per legatum suum nomine Bulgach etc. [?]

Meliguerei Dei gracia imperator Magne Orde, tocius Tartarie et Czazarie dominus et heres infinitam salutem vobis mitto, serenissime et potentissime princeps domine domine (!) Sigismunde Dei gracia rex Poloniae, magne dux Lithuaniae, Russiae Prussiaeque domine et heres.

Causa ista est, propter quam vos cerciorem tacio. Antea scripsi, quod [?] [duo verba obscura sequuntur] nostri exercitus exiverant cum Machmetcherei [duo verba obscura sequuntur) dominum Selembek in Amocastum [verbimi obscurum sequitur] quum reversus fuit ipse Machmethcherei soltan et ipse exercitus erat foris in campo, quando ipse Machmethcherei soltan veniebat [?] filios [?] ipsius Machmethcherei soltan [duo verba obscura sequumtur]herie soltan exivit foras habens respectum ad verba et nostri et vestri inimici et ita [verbum obscurum sequitur] ego, frater vester, et Machmethcherie soltan consuluimus simul [verbum obscurum sequitur: efficere ?], ut [?] ista benedicta pax habeat effectum et cum effectu fiat ad hunc modum, quemadmoduin [verbum obscurum sequitur] hoc [verbum obscurum sequitur: sit. est ?] ut mitteremus fratrem minorem Chemelescherei soltan nominatum, Gyanalaladincherei soltan, qui soltan est de uno patre et una matre cum Bogathyrcherei soltan et Alphcherei soltan et Chemelescherei soltan, et de isto sitis certus, sicut Deus est verus et non aliter.

[verbum obscurum sequitur] vos cerciorem facio per Deum meum et per meam fidem volente Deo, quando [? vel quum] habebitis supradictum soltan, pax est et firma et certa et habebitis omnes vestros inimicos sub pedibus vestris et de isto sitis certus sicut Deus venis et non aliter.

Item vos cerciorem facio, serenissime frater, quod supradictus soltan Gyanalaladincherei soltan conduc[tres litterae obscurae sequuntur] Machmethcherei soltan suus pater [?] [verbum obscurum sequitur] Marchoman[..?]addin avunculum [?] suis manibus in manus dominorum vestrorum, qui debent venire, vobis [?] ad accipiendum dictum soltan Gyanalaladincherei soltan et ita ob hoc cerciorem vos facio, serenissime frater, placet vobis facere, quod dicti vestri domini, qui debent esse [verbum obscurum sequitur: A ne] cito in Marchormano, ut ita Machmethcherei soltan sit illinc cito expeditus cum vestro oratore domino Ratomski, cum ducatus, quos requisivi, [verbum obscurum sequitur: sciberet ?] ducatus 25 000, quod debebit [?] dare [?] omni anno [?], hic autem annus erit 1512 mense maii.

Item vos cerciorem facio, quod supradictum Gyanalaladincherei soltan debet ducere noster orator Doulathbactibi et Vincencius et Baptista nostri fideles, et nunc mitto fratrem Aptiracunanebi nominanun Bolgach [?] annu[n]ciare vobis bonum novum, serenissime frater, quomodo benedicta pax est firma et certa et ita Deus faciat, quomodo nos dixerimus amen amen amen.

Item cerciorem vos facio, serenissime, quando supradictus soltan et Doubathbactibi et Vincencius et Baptista erunt [?] ibi, expediatis dictum Bolgachi cito ad nos dando michi vestrum bonum novum non aliud.

Deus vos a malo custodiat et per longum tempus.

Iste litere sunt scripte 1512 die 19 marcii. Rachathcherman.

Et sunt sigillate intus sigillo celestino et foris cera rubra.

Item vos cerciorem facio, serenissime frater, quomodo Aptiracmambi satagebat, ut ista benedicta pax haberet effectum et nunc [duo verba obscura sequuntur] habet, faciatis, quod [?] habeat vestram [?] bonam gratiam, prout debitum postulat.

Item significo vobis, serenissime frater, quomodo [?] dictus Bolgach est meus et fidelis servus et ita et vester, et de isto sitis certus, sicut Deus est venis et non aliter.

Et istud potestis intelligere[,] est [?] vestris oratoribus et lulmaczy [sic], et propterea requiret. ut habeat [s] vestram bonam graciam, quam [?] amore meo faciatis.

Mandatum cesaree maiestatis proprium, scriptum manu Augustuni de Garibaldisz [?] [LM 7, № 128, s. 257 – 258].

Посольство від імператора Менглі-Герея, яке він послав [?] з Перекопу до Кракова через свого посла на ім'я Булгак і т. д. [?]

Менглі-Герей, Божою милістю імператор Великої Орди, володар і спадкоємець усієї Татарії та Хазарії, посилаю вам безмежне вітання, найясніший і наймогутніший володарю, пане Сигізмунде, Божою милістю королю Польщі, великому князю Литви, Русі та Прусії, володарю і дідичу.

Ось причина, через яку я вас сповіщаю. Раніше я писав, що [два нерозбірливі слова] нашого війська вийшли з Махмет-Гереєм [два нерозбірливі слова] володаря Селім-бека в Амокастум [нерозбірливе слово], коли повернувся сам Махмет-Герей султан, і це військо було назовні, у полі, коли сам Махмет-Герей султан прийшов [?] синів [?] того ж Махмет-Герея султана [два нерозбірливі слова] султан вийшов, зважаючи на слова наших і ваших ворогів, і так [нерозбірливе слово] я, ваш брат, і Махмет-Герей султан разом порадилися [нерозбірливе слово: досягти?], щоб [?] цей благословенний мир набув чинності і справді здійснився таким чином, яким [нерозбірливе слово] це [нерозбірливе слово: є?], щоб ми послали меншого брата Кемелеш-Герей султана, на ім'я Джелал-ад-Дін-Герея султана, який є султаном від одного батька і однієї матері з Богатир-Гереєм султаном, Алп-Гереєм султаном і Кемелеш-Гереєм султаном, і в цьому будьте певні, як правдивий Бог, і ніяк інакше.

[Нерозбірливе слово] я вас сповіщаю, присягаючись своїм Богом і своєю вірою, якщо на те буде Божа воля, коли ви отримаєте вищезгаданого султана, мир буде міцний і певний, і ви матимете всіх ваших ворогів під своїми ногами, і в цьому будьте певні, як правдивий Бог, і ніяк інакше.

Також я сповіщаю вас, найясніший брате, що вищезгаданого султана Джелал-ад-Дін-Герея султана проведе [три нерозбірливі літери] Махмет-Герей султан, його батько [?] [нерозбірливе слово] Маркоман [..?]ад-Діна, дядька [?] своїми руками в руки ваших володарів, які повинні прийти, щоб [?] ви прийняли згаданого султана Джелал-ад-Дін-Герея султана, і тому я сповіщаю вас про це, найясніший брате, і прошу вас зробити так, щоб згадані ваші володарі, які повинні бути [нерозбірливе слово: чи не] швидко в Маркормано, щоб Махмет-Герей султан швидко був там готовий з вашим послом, паном Ратомським, з дукатами, яких я вимагав, [нерозбірливе слово: щоб записав?] 25 000 дукатів, які [?] він повинен давати [?] щороку [?], а цей рік буде 1512, місяць травень.

Також я сповіщаю вас, що згаданого Джелал-ад-Дін-Герея султана повинні вести наш посол Девлет-Бахти, а також Вінцентій і Баптист, наші вірні, і тепер я посилаю брата Аптіракунанебі, на ім'я Булгака [?], щоб сповістити вам добру новину, найясніший брате, про те, що благословенний мир є міцним і певним, і нехай Бог зробить так, як ми скажемо амінь амінь амінь.

Також я сповіщаю вас, найясніший, коли вищезгаданий султан, Девлет-Бахти, Вінцентій і Баптист будуть [?] там, відправте згаданого Булгака швидко до вас, передаючи мені вашу добру новину, і нічого іншого.

Нехай Бог береже вас від зла і на довгий час.

Цей лист написаний 1512 року, 19 березня. Рахат-Керман.

І він запечатаний всередині небесною печаткою, а зовні червоним воском.

Також я сповіщаю вас, найясніший брате, як Аптіракмамбі намагався, щоб цей благословенний мир набув чинності, і тепер [два нерозбірливі слова] має, зробіть так, щоб [?] він мав вашу [?] добру милість, як того вимагає обов'язок.

Також я повідомляю вам, найясніший брате, що [?] згаданий Булгак є моїм вірним слугою, і так само і вашим, і в цьому будьте певні, як правдивий Бог, і ніяк інакше.

І це ви можете зрозуміти [,] [?] вашим послам і перекладачам, і тому він просить, щоб він мав [s] вашу добру милість, яку [?] ви зробите з любові до мене.

Наказ власної імператорської величності, написаний рукою Августина де Гарібальді [?].

Лист переписаний до Литовської метрики дуже недбало, багато слів видавці не змогли розібрати. Може бути, що до книги текст переписував чоловік, не дуже знайомий з латинським письмом.

Амокастум – думаю, має бути Alba castrum, Білгород-Дністровський.

Маркоман, Маркорман – це Ман-Керман, тобто Київ.

Аптіракунанебі – сильно зіпсоване ім'я, можливо, відомий з московської документації князь Абдил-Рахман [СИРИО 95, покажчик імен]. Цей здогад підтверджується іншим документом [LM 7, № 137, s. 272], з якого видно, що Булгак був братом князя Абдрагима.

(Л-7) Дали ми маємо проект угоди, який **26 березня 1512 р.** привезли до Кракова, до панів ради Польщі, литовські посли Іван Сопіга, Іван Литавор (Хребтович) та Януш Кунцевич. Ось перші, найважливіші для нашої вузької теми пункти:

Propter defensionem terre et fraternitatis unitatisque perpetue, que debet esse mutua adversus quemlibet inimicum hoc modo:

Primo adversus Tartaros communi potentia, que debet esse utriusque dominii inter se mutuo auxiliantes.

Tum etiam, quod Omnipotens avertat, si aliquis inimicorum veniret ad terram Polonie volendo eam possidere, tunc nos domini Magni ducatus debemus adjuvare coronam Polonie omnibus nobilibus et tota potestate nostra.

Similiter dum aliquis inimicorum cum potestate veniret in Magnum ducatum Lith. volendo illum possidere, nos etiam domini regni Pol. Magno ducatui debemus subvenire et auxilio esse cum omnibus nobilibus omnibus potestatibus nostris.

Tum etiam si fuerit necessitas defendendi fines utriusque dominii. Tunc dni. Mg. ducatus Lithuanie debent esse in adjutorio regno Polonie convenienti exercitu duobus, tribus aut quatuor milibus, vel saltem tot hominibus, qui pro illo tempore possint congregari.

Similiter dni. regni Polonie simile auxilium debent ferre Mg. ducatui Lith. mille, duobus, tribus aut quatuor milibus hominum, vel qui pro illo tempore possint congregari [AT 2, № 35, p. 45].

Для захисту землі та братерської єдності, яка має бути взаємною та вічною проти будь-якого ворога, у такий спосіб:

По-перше, проти татар – виступати спільною силою, що повинна бути взаємно допоміжною для обох володінь.

По-друге, якщо (чого нехай Всевишній відверне) хтось із ворогів прийде на землі Польщі, бажаючи їх захопити, тоді ми, пани Великого князівства, повинні допомагати Короні Польській усією нашою шляхтою і всією нашою силою.

Так само, якщо хтось із ворогів із військом прийде у Велике князівство Литовське, бажаючи його захопити, тоді ми, пани Польського королівства, також повинні допомагати і бути на підмозі Великому князівству з усією нашою шляхтою і всіма нашими силами.

Крім того, якщо виникне необхідність захищати кордони обох володінь, тоді пани Великого князівства Литовського мають надати допомогу Королівству Польському відповідним військом – двома, трьома або чотирма тисячами, або принаймні стількома людьми, скільки можна буде зібрати на той час.

Так само пани Польського королівства мають надати подібну допомогу Великому князівству Литовському: однією, двома, трьома або чотирма тисячами людей, або тими, кого можна буде зібрати на той час.

Проект, як бачимо, передбачав два випадки: загальну велику війну, на яку треба змобілізувати усі сили обох держав, і прикордонну війну (захист кордонів), в якій на допомогу загроженій державі союзна держава виставить від 2 до 4 тисяч вояків.

І отака прикордонна війна проти татар уже нависала від початку 1512 року.

Якби такий договір було схвалено і виконано, Польща, допомагаючи Литві, мала би втягнутись у велику війну проти Московії, загроза якої так само постійно нависала над Великим князівством Литовським.

(Л-8) Радники королівства на цей короткий (всього 2260 знаків) діловий проект відповіди довгим трактатом на 7916 знаків, у якому пригадували історію литовсько-польських відносин за королів Яна-Ольбрахта й Олександра [АТ 2, № 36, р. 45 – 48]. Істотними мені здаються наступні два абзаци:

Nihilominus tamen omnia ista in proximo conventu nostro, qui statim post Pascha in Colo celebrabitur ad notitiam fratrum nostrorum do. consiliariorum regni referemus. Et credimus, quod ex conventu Cracoviensi proximo, qui ad diem S. Joannis Baptiste celebrabitur, communicato consilio ipsis dominis Lithuanis respondebimus. Licet magnum indicium ex preteritis appareat, dnos. consiliarios Lithie. ita fortassis existimare, plus nos quam illos defensionis indigere, et ob id admonitiones nostras spernere et plus viribus suis contra pericula impendentia quam fraterno nostro amori atque auxilio confidere.

Sed utcumque est, quoniam hostis et potens est et paratus et jam in equo sedet ad invadenda et destruenda dominia nostra, necessario curanda est nobis utrobique matura defensio, ne hostis sentiens nos divisos tam animis quam exercitibus cladem nobis subitam inferat. Sed hoc tamen non ignorent Dtiones. vre. et ceteri dni. consiliarii Mg. ducatus auctiorem nunc exercitum S. reg. Mtem. in Podoliam misisse, quam anno preterito et pretera regni vires in ordinem componere ad propugnandam vim et impressionem hostilem.

Незважаючи на це, ми передамо все вищесказане до відома наших братів – панів радників королівства – на найближчому з'їзді, який відбудеться одразу після Великодня в Колі. І ми віримо, що, узгодивши це на найближчому Краківському з'їзді, який відбудеться в день Іоанна Хрестителя, ми відповімо панам литовцям. Хоча з минулого стає очевидним, що пани радники Литви, можливо, вважають, що ми більше, ніж вони, потребуємо захисту, і через це зневажають наші застереження та більше покладаються на свої сили проти майбутніх небезпек, ніж на нашу братерську любов і допомогу.

Але як би там не було, оскільки ворог і сильний, і готовий, і вже сидить на коні, щоб вторгнутися та знищити наші володіння, нам необхідно з обох сторін подбати про своєчасну оборону, щоб ворог, відчувши, що ми розділені як духом, так і військами, не завдав нам раптової поразки. Однак, нехай ваші світлості та інші пани радники Великого князівства знають, що його королівська величність відправив до Поділля сильніше військо, ніж торік, і крім того, упорядковує сили королівства для відсічі ворожій силі та натиску.

Із усіх днів св. Іоана Хрестителя найбільш відомим є день його народження (24 червня). Можливо, за правилами польської демократії того часу воно так і треба було робити, і пани у Кракові не могли самі дати ніякої відповіді по суті, тільки ми бачимо, що притаманна сучасним європейським країнам і цілому Європейському союзу манера затягувати й відкладати необхідні рішення має дуже гарну традицію.

По суті своїх пропозицій литовські посли отримали тільки інформацію-обіцянку на найближчий конкретний випадок, який (ми тепер знаємо) трапився наступного місяця.

(Л-9) Король Сигізмунд відправив краківського архідиякона Петра Томіцького послом до свого брата – угорського короля Владислава. Томіцький уже виїхав з Кракова, коли **21 березня 1512 р.** Сигізмунд надіслав йому навздогін лист із додатковими інформаціями та інструкціями. Нашої вузької теми стосується одне речення:

Poteris itaque tam sermo. regi quam senatui referre, quod jam expedivimus ad Podoliam plus quam sex millia mercenariorum militum, et Lithuanis mandavimus, ut se ad exercitum congregent [AT 2, № 42, p. 51].

Ти можеш доповісти і ясновельможному королю, і сенату, що ми вже відправили до Поділля понад шість тисяч найманих воїнів, і наказали литовцям, щоб вони збиралися до війська. Ми також наказуємо, щоб сили королівства були готові до цих подій.

Оце перша документальна згадка про мобілізацію литовського війська.

Листування квітня 1512 р.

(Л-9а) **3 квітня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав листа Яну Лаському, в якому зокрема писав:

Janussius Swirczewski rediit a Turco. Inducias quinquennales altulit, Turcum autem refert bello cum Zophi esse occupatum. Et ob eam rem cum filio Selimbegk pacem fecisse, ne eodem bello gerente cum Zophi ex alia parte a filio, qui cum Janiczaris et primoribus Turcis conspirationem fecit, impeteretur. Dedit autem eidem filio suo Selimbeg incipiendo a Caffa omnia castra usque Nicopoli ipsa inclusa.

Quod vojevoda Moldavie attendens prospicit periculo suo, nam hec vicinitas non aliud quam exitium sibi portendit et nobis inextricabile et sempiternum bellum. Incipit tam cum ipso Selimbeg quam cum Tartaro in gratiam redire et jam inducias habet, pacem tamen firmare noluit usque ad festum S. Georgii. Ita enim cum oratore nostro pepigit, ut interea ipsum certiorem reddamus, velimus nec ne aut etiam quando aliquid contra prefatos hostes moliri.

Si vero cognoverit, nos velle aliquid moliri, credendum est, quod Tartaris se non federabit. At si ea spe decidet pro auxiliatore hostem se nobis reddet. Consulendum itaque est et vigilandum, ut felicitatem a Deo datam non repudiemus et ut nos extremo periculo non prodamus [AT 2, № 49, p. 64].

Януш Свірчевський повернувся від турка [султана]. Він привіз п'ятирічне перемир'я, а також повідомляє, що турок зайнятий війною із Зофі [шахом Персії]. І через це він уклав мир зі своїм сином Селім-беком, аби, ведучи ту саму війну із Зофі, не бути атакованим з іншого боку сином, який змовився з яничарами та турецькими вельможами. Він же віддав своєму синові Селім-беку всі фортеці, починаючи від Кафи і аж до Нікополя включно.

Воєвода Молдавії, зважаючи на це, бачить свою небезпеку, адже таке сусідство віщує йому не що інше, як загибель, а нам – нескінченну і вічну війну. Він починає повертати собі прихильність як самого Селім-бека, так і татарина [кримського хана], і вже має перемир'я, проте мир не захотів закріплювати до свята святого Георгія [23 квітня]. Бо він домовився з нашим послом, що ми тим часом його сповістимо, чи хочемо ми, чи ні, і також, коли ми збираємося щось затіяти проти вищезгаданих ворогів.

Якщо ж він дізнається, що ми хочемо щось затіяти, слід вірити, що він не стане укладати союз із татарами. Але якщо ця надія [на нашу підтримку] розвіється, він стане нам ворогом замість помічника. Отже, слід радитися і пильнувати, щоб ми не відкинули дароване Богом щастя і щоб не видали себе на крайню небезпеку.

(Л-10) Далі король Сигізмунд відправив люблінського воєводу Миколая Фірлея послом на сейм у Колі, про який уже була згадка вище. Зокрема, в інструкції значилось:

Janussius Swirczewski ex Turcia reversus attulit nobis quinquennales cum Turco inducias, sed Selimbeg filius ejus non est in eas inclusus. Qui tamen jam in gratiam patris rediit concorsque in magnum timorem cum patre est. Cui pater incipiens a Caffa usque ad Nicopolin omnia castra et provinciam dedit. Diciturque id fecisse coactus, propter bellum, quo a Zophi urgetur. Timuit enim imperator, ne tunc ipsum opprimeret, cum contra Zophim exercitum mitteret.

Idem Selimbegk cum primoribus Turcis et cum Janiczeris se confederasse dicitur, ita ut, si patri superstes vixerit, imperio paterno potiturus est. Et jam ista spe vojevodam Valachie ad amicitiam suam attrahit multis pollicitationibus et inter ipsum vojevodom et Tartarum inducias fecit. A firmanda autem pace cum eodem Tartaro monitu oratoris nostri Janussii illac redeuntis Valachus ipse abstinet, usque ad festa S. Georgii. Nam ita inter se constituerunt orator et Valachus, quod nos ipsum vojevodam certiorem facere debemus, num Tartarum invasuri sumus nec ne. Et ubi cognoverit, nos eam intentionem non habere, tum demum fedus ac pacem opera Selimbegi cum Tartaro inibit. Quod si faciet experiemur, quante insecuritati nos exponemus.

Mittemus tamen ad eundem celeriter, optando ac monendo, ut non festinet ad istam cum Tartaro pacem antequam orator noster ad eum veniat.

Est igitur necessarium, ut ex isto Colensi conventu celeriter informationem et consilium habeamus, quomodo in hoc procedendum est, ut eundem Valachum a nobis non separemus. Scripsimus de hoc fraterne Mti. rogantes illam, ut cum hoc federe Tartarico contineat.

Intelliget preterea tua Stas. ex his, que Janussius retulit, quid cogitet Valachus ipse. Que cum presentibus tue Sti. mittimus.

Dicet etiam tua Stas. dominis in conventu Colensi presentibus, quod Tartarus hac estate toto conatu studebit, ut Kijoviam occupet, et quod etiam regnum ab alia parte infestet. Igitur ita consulendum est, ut ab hoc periculo nos integros conservemus [AT 2, № 50, p. 65 – 66].

Януш Свірчевський, повернувшись із Туреччини, привіз нам п'ятирічне перемир'я з турком [султаном], але його син Селім-бек не включений до нього. Проте він уже повернув прихильність батька і, будучи з ним згодним, становить із батьком велику небезпеку. Йому батько віддав всі фортеці та провінцію, починаючи від Кафи і аж до Нікополя. Кажуть, що він змушений був це зробити через війну, якою його тіснить Зофі [шах Персії]. Імператор [султан] побоявся, що Селім-бек тоді придушить його, коли він посилатиме військо проти Зофі.

Той самий Селім-бек, кажуть, об'єднався з турецькими вельможами та яничарами так, що, якщо він переживе батька, успадкує його імперію. І тепер, із цією надією, він приваблює до своєї дружби воєводу Молдавії багатьма обіцянками і вже уклав перемир'я між цим воєводою та татарином [кримським ханом]. Однак молдаванин [воєвода] сам утримується від закріплення миру з цим татарином до свята святого Георгія, за порадою нашого посла Януша, який звідти повертався. Бо посол і молдаванин так між собою домовилися, що ми повинні повідомити самого воєводу, чи збираємося ми вторгнутися до татарина, чи ні. І коли він дізнається, що ми не маємо такого наміру, то тоді лише укладе союз та мир із татарином через Селім-бека. Якщо він це зробить, ми відчуємо, наскільки великій небезпеці себе наражаємо.

Ми негайно відішлемо до нього [воєводи], бажаючи та попереджаючи, щоб він не поспішав до цього миру з татарином перш ніж до нього прибуде наш посол.

Отже, необхідно, щоб ми швидко отримали інформацію та пораду з цього сейму в Колі, як у цьому слід діяти, щоб ми не відкололи цього молдаванина від себе. Ми написали про це братерській його величності [Владиславу], просячи її утриматися [= допомогти утримати Молдавію] від цього татарського союзу.

Крім того, ваша світлість зрозуміє з того, що передав Януш, що задумав сам молдаванин. Це ми надсилаємо вашій світлості з цим [документом].

Також ти скажеш панам, присутнім на з'їзді в Колі, що цієї осені татарське військо докладе всіх зусиль, щоб захопити Київ і напасти на саме королівство з іншого боку. Тому слід порадитися, як нам уберегтися від цієї небезпеки.

Інструкція не датована; враховуючи, що від Кракова до Кола – 250 км, тобто тиждень шляху (ще й з гаком), інструкцію слід датувати початком квітня 1512 р. (після 3-го числа).

(Л-11) Десь в ці дні (здогадно – на початку квітня 1512 р.) кримський царевич Мехмед-Гірей надіслав королю наступний лист:

Великого панства великому господарю королю, брату нашому милому.

От Магмет Кгирей солтана поклон.

Даю тобе ведати, што ж отец мой до вас послал слугу своего князя Давлет Бактыя, и мы такеж послали были брата своего Шанак улана з сыном своим Чолал Даин солтаном, и которое было войско, братья и дети наши выехали наперед нас, и мы были, таки видячи то, к вам сына своего послали, и мы давши сына своего к вам, как воротив ся и приехали есмо на Талык. И они, как послышали, што мы вам сына своего дали, братя и дети наши, многии войска наши, к нам на Тылык приехали и почали нам чолом бити, што ж есмо всю зиму войском лежали и в долги великии попали.

И коли нас почали жадати, мы есмо их на вашого неприятеля на московского [відправили?], а с нас есми своего Чалал Даина дал есми вам у руки, жебы ваших дверей стерег.

И теперече хто бы на вас вальчил, мы быхмо за вас противку его валчили, неприятелю вашому неприятелем, а приятелю приятелем.

И ваша бы милость так есте ведали, иж Станислав Скиндеревич присягу и правду видел, мы на той присязе и на правде стоим.

Ино слышали есмо, што ж белагородских козаков у Белогороде с пятсот коней остало. И ваша бы милость ведали, што тыи козаки не наши люди и на нас за то бы есте за зло не мели.

А мы есмо с тым до вас слугу своего Якая послали, даючи вам ведати, иж есмо войско свое вернули и на вашого неприятеля, на московского послали, и о белогородские козаки ведане даючи.

Под жуковиною печатю лист послан etc. [LM 7, № 129, s. 258].

Прибуття Джелал ад-Діна до Литви засвідчує його лист до короля, відправлений з Києва 6 квітня 1512 р. [LM 7, № 130, s. 258 – 259].

Можна думати, що король отримав обидва листи приблизно одночасно з вістю про битву під Вишнівцем.

(Л-12) **6 квітня 1512 р.** король Сигізмунд із Кракова надіслав листа до молдавського воєводи Іоана Богдана [AT 2, № 51, p. 66 – 67]. Лист присвячено польсько-молдавсько-татарським відносинам, зокрема, король застерігав воєводу від укладання союзу з кримським ханом всупереч домовленостям між Польщею і Молдавією. Але про загрозу нападу татар і про допомогу в його відсічі там мови немає.

(Л-13) Десь у ці дні (здогадно – між 11 та 17 квітня 1512 р.) король Сигізмунд із Кракова надіслав листа до гнезненського архієпископа Яна Ласького. Лист важливий для нашої теми, тому процитую його повністю:

Revme. in Christo Ptr. etc.

Deliberationes Ptis. vre. super his rebus, que mature proposite ex Hungaria sunt, intelleximus, sed longe alia suggerunt et suadent, que orator noster J. Swirczewski ex Turcia et Valachia rediens attulit, que ex palatino Lublinensi in conventu Colensi cognoscetis. Alius namque modus tam consiliorum capiendorum, quam agendorum in tanta diversitate ac rerum mutatione concipi deberet.

Nam inveterata nostra tarditas ac segnities, quid aliud nobis quam ignominiam et damna parit. Videmur namque alta sapere et multa in aliis reprehendere solemus sed revera nihil in nobis emendationis facimus. Quis Valacho imputabit si is pacem apud hostem querit? Quis Lithuanorum consilia, quibus illi consulere suis rebus volunt, carpet? cum in spem suam nihil apud nos paratum vident.

Ecce jam Tartari terras Volhinensem et Podoliensem vastant ac predantur. Suwalka circa Kuszmym collocata, nos vero – heu dolor noster – ferre opem illis non valemus. Nam motio terre universe nobis interdicta est et stipendiaii terreque Cracoviensis expeditio nondum insurrexit, licet hoc dominico die lustratio et conscriptio fieri debuerit. Nos quidem satis tempestive egimus et una vobiscum consultavimus, scientes Tartaros esse in campis nobis valde propinquis: sed more solito omnia preter rationem in neglectum ruunt nostraque autoritas constitutionibus inutilibus exautoratur, et ideo fame nostre et nomini Polono plurimum detrahitur.

Et ubi in isto conventu Colensi aliquid pro defensione promovenda non constitueritis, nihil aliud expectandum nobis esset, quam ignominiosa turpisque periclitatio. Itaque Ptas. vra. que altius ceteris hec omnia considerat, det operam, ut rationi in his, que bene gerenda sunt concedatur [AT 2, № 53, p. 68 – 69].

Всепреподобний у Христі Отче тощо.

Ми зрозуміли роздуми вашої превелебності щодо справ, які були грунтовно запропоновані з Угорщини, але зовсім інші речі приносить і радить наш посланець Я. Свірчевський, який повернувся з Туреччини та Молдавії, про що ви дізнаєтеся від люблінського воєводи на сеймі в Колі. Адже в такій різноманітності та зміні обставин потрібно задумувати інший спосіб як ухвалення рішень, так і дій.

Що іншого приносить нам наша закореніла повільність і млявість, як не ганьбу і збитки? Ми, здається, багато чого знаємо і звикли багато критикувати в інших, але насправді нічого не виправляємо в собі. Хто дорікне молдаванину, якщо він шукає миру у ворога? Хто буде лаяти литовців за їхні рішення, якими вони хочуть подбати про свої справи, коли бачать, що у нас нічого не готується для їхніх надій?

Ось уже татари плюндрують і грабують волинські та подільські землі. Сувалка розташована біля Кузьмина, а ми – на жаль! – не можемо їм надати допомогу. Адже мобілізація всього краю нам заборонена, і наймані війська та похід Краківської землі ще не рушили, хоча в цю неділю мав відбутися огляд і перепис. Ми, звісно, діяли досить вчасно і радилися разом з вами, знаючи, що татари перебувають у таборах дуже близько до нас. Але, як це зазвичай буває, все йде всупереч розуму аж до занепаду, і наш авторитет знецінюється марними ухвалами, і тому нашій славі та імені польському завдається велика шкода.

І якщо на цьому сеймі в Колі ви нічого не вирішите для вдосконалення оборони, нам не залишається очікувати нічого іншого, крім ганебної та негідної небезпеки. Тому [прошу] вашу превелебність, яка глибше за інших розуміє ці справи, – докладіть зусиль, щоб у всьому, що потрібно зробити, переміг здоровий глузд.

Дано в Кракові.

Про яку «цю неділю» міг згадати король? Вище було згадано, що загальний збір призначено на 18 квітня 1512 р. Виходить, лист написано між 11 та 18 квітня.

Згаданий у листі Кузьмин – нині село Хмельницького району і області, в розглядуваний час він належав до Кременецького повіту Волинської землі. У 30 км на південь від нього знаходиться давній Плоскирів (сучасне місто Хмельницький) – це вже Подільське воєводство. Це узгоджується зі згадкою про напад татар на Поділля й Волинь.

Але що таке Сувалка? Місто з подібною назвою – Сувалки – знаходиться на північному сході сучасної Польщі, у Підляському воєводстві. Це 570 км на

північний захід від Кузьмина, явно не вписується в контекст. Можливо, *сувалка* – це не власна назва, а якись маловідомий технічний термін, «табір», чи що?

(Л-14) Після процитованого листа Станіслав Гурський, компонуючи другий том свого збірника документів (Acta Tomiciana), поставив окремий заголовок «Проти татар» (Contra tartaros) і наступні 10 документів справді стосуються цього предмету. З огляду на їх важливість цитую їх цілком.

Тут першим стоїть недатований лист (універсал) короля до придворних та військових:

> Universis et singulis tam aulicis quam stipendiariis nostris et his qui a nobilitate expediti sunt fidelibus, dilectis, gratiam nostram.
>
> Noveritis nos celeriter expedivisse generosum Stanislaum Lanczkoronski, capitaneum Camenecensem, ad terras Russie propter Tartarorum incursiones atque ut vos omnes congreget et superintendat, ut, Deo auxiliante, aliquid egregii in defensionem regni una vobiscum faciat.
>
> Idcirco volumus ac hortamur vos, ut ad ipsum omnes sese congregetis eique uti campiductori vestro pareatis, operam dantes, ut ad laudem Dei et Reipublice salutem, egregii aliquid facinoris efficiatis. Pro gratia nostra, qua vos uberrima pro meritis vestris complecti volumus [AT 2, № 54, p. 69].
>
> Усім і кожному з наших вірних і улюблених, як придворних, так і найманих, а також тим, хто був мобілізований від шляхти, наша милість.
>
> Нехай вам буде відомо, що ми негайно відправили вельможного Станіслава Лянцкоронського, старосту кам’янецького, до Руських земель через вторгнення татар. Він має зібрати всіх вас і керувати вами, щоб, з Божою допомогою, разом з вами здійснити щось визначне для захисту королівства.
>
> Тому ми бажаємо і закликаємо вас усіх зібратися до нього і коритися йому як вашому воєначальнику, докладаючи зусиль, щоб на славу Божу і для порятунку республіки ви здійснили якийсь видатний вчинок. Заради нашої милості, якою ми хочемо щедро обдарувати вас за ваші заслуги.

Виходить, першою ідеєю короля було призначити головним командиром С. Лянцкоронського. Звідси, здається, можна вивести, що останній перебував у цей момент не в Кам’янці-Подільському, а у Кракові. Мабуть, він мав очолити ті загони, що вирушали на схід з Кракова.

(Л-15) Далі **13 квітня 1512 р.** король Сигізмунд із Кракова розіслав листи до руських вельмож і шляхти:

> Cum primum audissemus, Tartaros excursionem in dominia nostra facere et precipue sub Leopolim appropinquasse, fecimus, ut stipendiarii et hi, qui a terrigenis sunt expediti, per Stanislaum Lanczkoronski citius congregarentur. Quod facturum cum posita omni cura non dubitamus.
>
> Mittimus preterea ad istas terras mgcum. Nicolaum de Camenecz, pal. Cracoviensem, campiductorem regni generalem et Stanislaum de Chodecz, marschalcum regni nostri, ut istic existentes, consulant, quomodo saluti Reipublice consulendum succurrendumque sit, et quomodo hosti resistentia facienda, et credimus Dno. Deo, quod ubi diligentia ac celeritas adhibita fuerit, hostis inultus non evadet.
>
> Te etiam hortamur, ut congregatis tecum quibus potes in auxilium stipendiariis accurras et cum his te conjungas, ut pro honore tuo patrie, indigna ab Infidelibus patienti, eum sociis et amicis tuis opem feras. Confidimus id te esse facturum. Quam ob rem gratiam nostram cumulatam senties.

Dat. Cracovie XIII Aprilis.

Singulis hoc eodem exemplo scriptum [AT 2, № 55, p. 69].

Щойно ми почули, що татари здійснили набіг на наші володіння і особливо наблизилися до Львова, ми наказали, щоб наймані війська та ті, хто був мобілізований із місцевої шляхти, якнайшвидше зібралися під керівництвом Станіслава Лянцкоронського. Ми не сумніваємося, що він зробить це з усією ретельністю.

Крім того, ми відправляємо в ці землі вельможних Миколая з Кам'янця, краківського воєводу, генерального воєначальника королівства [гетьмана], та Станіслава з Ходеча, маршалка нашого королівства, щоб вони, перебуваючи там, радилися, як подбати про порятунок і надати допомогу республіці, і як чинити опір ворогові. Ми віримо Господу Богу, – якщо буде виявлена старанність і швидкість, ворог не уникне покарання.

Ми також закликаємо тебе, щоб, зібравши з собою всіх, кого можеш, ти поспішив на допомогу найманим військам і приєднався до них, щоб заради своєї честі і вітчизни, яка терпить негідні вчинки від невірних, ти надав допомогу своїм товаришам і друзям. Ми впевнені, що ти це зробиш. Тому ти відчуєш нашу щедру милість.

Дано в Кракові, 13 квітня.

Написано для кожного за цим же зразком.

(Л-16) Наступний лист до архієпископа Яна Ласького король надіслав **15 квітня 1512 р.**:

Consultavimus vobiscum in preterita Cracoviensi conventione scientes, Tartaros esse paratos ad invadendum regnum, quomodo pericula hec averti possent, et qualisnam defensio adversus illos esset instituenda. Nullum aliud consilium datum nobis fuit, nisi ut stipendiarios scriberemus, ad quod tamen nulla parata pecunia nobis monstrata fuit, utcumque tamen est, sumpta aliunde commoda pecunia, suscepimus stipendiarios, quibus ad conveniendum diem Conductus Pasche Leopoli designavimus. Eandem etiam diem constituimus his, qui a terrigenis terrarum Cracoviensium expediuntur.

Sed hostes nos prevenerunt, qui in Volhinio et terris Russie diviso exercitu predantur. Illi vero, qui Lithuaniam populantur in Kuszmyn castra posuerunt, qui vero Russiam vastant circa Leopolim in Pobogisca consederunt.

In hoc tanto casu nescimus, quid agere debeamus, quum in conventu generali nihil singulariter constitutum sit adversus hanc invasionem hostilem. Sed neque nobis permissum, ut universam regni nobilitatem ad bellum evocaremus, cum opus exposceret.

Videmus jam omnium nostrum malo, quidnam commodi absoluta hec libertas regno afferat, previdimus, prediximusque longe ante malum hoc, sed fides nobis habita non est. Ecce ergo regnum cum maximo dolore nostro ignominia et damno incomparabili vastatur, diripitur, depopulatur ferro, cede, flamma, igne, incendiis latissime diffusis.

Non nostra id culpa fit. Unde meremur esse excusati apud Deum et homines, **cum legibus et plebiscitis insanis** alligati nihil ex usu et dignitate regni facere possumus. Et nisi in isto Colensi conventu ardentiori studio curaveritis consulueritisque de statuendo firmo ac prompto defensionis modo, dubitandum non est, quin deteriora sequantur.

Ideo hortamur vos, et, si patimini, rogamus, ut consulatis sic, ne regnum nostrum cum dedecore et infamia omnium vestrum pessundetur.

Dat. XV Aprilis [AT 2, № 56, p. 70].

На попередньому краківському з'їзді [в лютому 1512 р.] ми, знаючи, що татари готові вторгнутися в королівство, радилися з вами, як можна запобігти цим небезпекам і який захист слід організувати проти них. Нам не було дано жодної іншої поради, окрім як найняти військо, для чого, однак, нам не надали жодних готових грошей. Як би там не було, взявши в борг необхідну суму, ми набрали найманців, яким призначили день збору на Великдень у Львові. Цей же день ми встановили і для тих, хто мобілізується з Краківських земель.

Але вороги випередили нас, і розділивши військо, грабують Волинь і руські землі. Ті, що розоряють Литву, отаборилися біля Кузьмина, а ті, що спустошують Русь, осіли біля Львова, у Побужжі.

У такому скрутному становищі ми не знаємо, що робити, оскільки на загальному сеймі нічого конкретного не було ухвалено проти цього ворожого вторгнення. Нам також не дозволили скликати на війну всю шляхту королівства, коли того вимагала потреба.

Тепер, на велике лихо для нас усіх, ми бачимо, яку користь приносить королівству ця безмежна свобода. Ми передбачали і задовго до цього говорили про це зло, але нам не повірили. Тож, на наш превеликий біль, королівство спустошується, грабується і розоряється з незрівнянною ганьбою і шкодою, широким полем поширюються меч, різанина, полум'я, вогонь і пожежі.

Це відбувається не з нашої вини. Ми заслуговуємо на виправдання перед Богом і людьми, бо, будучи зв'язані **безглуздими законами і ухвалами**, ми не можемо робити нічого на користь і для гідності королівства. І якщо на цьому сеймику в Колі ви з більшою старанністю не подбаєте і не порадите, як встановити надійний і швидкий спосіб захисту, не варто сумніватися, що нас чекає ще гірше.

Тому ми закликаємо вас, і, якщо ви дозволите, просимо, радити так, щоб наше королівство не було знищено на ганьбу і неславу вас усіх.

Дано 15 квітня.

(Л-17) **16 квітня 1512 р.** у Кракові король Сигізмунд написав інструкцію для пана Януша Костевича, яку він мав донести до литовського сейму. Цей сейм мав зібратись у Вільні через 3 тижні після Великодня, отже, 2 травня. Перший і найголовніший предмет – татарська загроза:

Абы их милость, бачачи пришлую реч, иж поганство татарове моцно собралися, так иж мало не вси вышли с Перекопа и положили ся по сей стороне Днепра, как жо королю его милости о том певныи дошли [вести], што ж вси царевичи на сей стороне Днепра в поли, а Салымбек, сын цесаря турецкого, со всим людом своим поготову,

а царевичи, Магмет Кгиреевы дети, котрые мели ехати до короля его милости через Киев для братства и приятельства доброго на змешкане до Литвы, на имя Кемелеш солтан а Алп солтан, ино тые тепере в панствах его милости, так в Короне, як и в Великом Князстве, воюют,

и таковые слухи о тых, которыи языки поиманы тых татар, што ж конечно Селимбек солтан со своим людом и со всею Ордою Перекопскою мает обалити ся на тот замок на Киев и на вси граничные замки панств его милости,

добываючи их наголову, а больший люд пустити глубоко в землю, казачи [= казячи] панство его милости.

А про то, таковые новины слышачи, видело ся королю его милости, абы панове их милость казали вжо всей земли вседати на конь.

А первей бы пан воевода виленский росказал листы справити по всей земли и по печати, бо печат готова там в его милости, и розослали бы их милость кождый по своему повету, жебы вжо вседали на конь и тягнули на то местцо, где бы ся паном их милости видело.

А и сами бы их милость панове персонами своими вжо на конь вседали, а гетман князь Костантын з их милостью, бо здесе панове поляцы выправили кождый з себе вышей осми тысячий люду и послали наперед до Львова. А сами вси поготову, вкажет ли вышшая потреба, тогды вся земля без мешканя рушит ся [кінець опускаю; LM 7, № 126, s. 256].

(Л-18) **17 квітня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав із Кракова листа до люблінського воєводи Миколая Фірлея, який перебував у Колі на сеймі:

Scripsimus tam dnis. prelatis spiritualibus quam etiam secularibus istarum Majoris Polonie terrarum dolorem nostrum, quem ingentem accepimus ex crudelitate Tartarorum, quam in terris Russie exercent. Satis superque nos in conventu Cracoviensi egimus, eorundem fraudem Tartarorum et vastandi dominia nostra propositum cognoscentes, ut prompte et accurate de necessaria defensione consuleretur. Quum autem nihil factum est, quod spem aliquam defendendi regni ostenderet: nos sumpta mutua pecunia stipendiarios suscepimus, eisdem conveniendi locum Leopoli ad dominicam Conductus Pasche constituimus. Similiter et expediti a nobilitate milites eodem die et loco congregari debebant. Sed hostis congregationem eorum prevertit ac vastat. Congregantur itaque homines, fortasse dante Deo assequi poterunt hostes cum preda nostra abeuntes.

Hec igitur tua Stas. eisdem dominis in isto conventu referat et excitet eos, ut ferventius tandem de salute regni consulant. Jam tempus est, ut expergiscamur non texentes culpationes, ut fieri solet, aliorum in alios. Nam primores inculpant inferiores, contra inferiores culpam in superiores conferunt. Turpe siquidem ac stultum est, ut quis sciens, videns, volens perire velit et non se a periculo, cum possit, asservet.

Nos certe non meremur a quoquam culpari, qui nihil eorum, que opus sunt, pretermittimus. **Sed imperandi modum nobis prescriptum transgredi non datur, cum legibus Reipublice noxiis manus alligatas habeamus.** Agendi nunc quidem essent conventus, ut moveatur regnum ad bellum, sed videmus hec frustra fieri, quandoquidem priusquam hi conventus fierent, hostes patratis damnis cum preda abirent. Tua igitur Stas. dolorem hunc nostrum omnibus patefaciat.

Revdum. dnum. epum. Plocensem ob certos respectus apud nos retinuimus, itaque absentiam ejus ab isto conventu tua Stas. excuset.

Dat. XVII Aprilis [AT 2, № 57, p. 70 – 71].

Ми написали як до духовних, так і до світських панів цих земель Великої Польщі про наш великий смуток, який ми пережили через жорстокість татар, яку вони чинять у руських землях. На краківському з'їзді [в лютому 1512 р.] ми більш ніж достатньо обговорювали це, усвідомлюючи підступність цих татар і їхній намір спустошити наші володіння, щоб можна було швидко та ретельно порадитися щодо необхідної оборони. Але оскільки нічого не було зроблено, що могло б дати хоч якусь надію на захист королівства, ми взяли позику і найняли

найманців, призначивши їм місце зустрічі у Львові на Провідну неділю. Так само і споряджені лицарі з-поміж шляхти мали зібратися в той самий день і в тому самому місці. Але ворог випередив їхній збір і спустошив [землі]. Отже, люди збираються, і, можливо, з Божою допомогою, вони зможуть наздогнати ворогів, що відходять з нашою здобиччю.

Тому хай ваша милість передасть цим панам на цьому з'їзді наш біль і спонукає їх, щоб нарешті вони гарячіше порадилися про порятунок королівства. Настав час, щоб ми прокинулися, не плетучи звинувачення, як це зазвичай буває, один на одного. Адже вельможі звинувачують простих, а ті, навпаки, перекладають провину на вищих. Бо це ганебно і нерозумно, щоб хтось, бачачи [це], свідомо сам бажав загинути і не захистив себе від небезпеки, хоча міг.

Ми, звичайно, не заслуговуємо ні на чиї звинувачення, адже не нехтуємо нічим із того, що необхідно. **Але ми не можемо переступити визначений нам спосіб командування, бо маємо руки, зв'язані згубними законами республіки.** Зараз потрібно було б скликати з'їзди, щоб спонукати королівство до війни, але ми бачимо, що це марно, оскільки перш ніж ці з'їзди відбудуться, вороги, завдавши шкоди, відійдуть зі здобиччю. Отже, хай ваша милість відкриє цей наш смуток усім.

Преподобного пана єпископа плоцького ми затримали у себе з певних міркувань, тому ваша милість, нехай вибачить його відсутність на цьому з'їзді.

Датовано: 17 квітня.

(Л-19) Того ж дня **17 квітня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав (із Кракова) листа (мабуть до Львова) до кам'янецького старости Станіслава Лянцкоронського:

Scripsimus nuper tibi te adhortantes, ut posita omni mora congregationem tam Stipendiariorum, quam tertie partis expeditionis hominum in aliquo loco securo faceres, ut cum his Deo auxiliante possis hostes aggredi. Misimus etiam ad te literas nostras patentes, ut quoscunque posses, exercitum accumulando congregares. Scripsimus etiam ad proceres Russie, ut similiter facerent et tecum intelligentiam habendo et adversus hostes, que possibilitas suggereret, facerent.

Credimusque tam te quam ceteros omnes hac in re magnam et necessariam diligentiam facturum, ut nobis et Reipublice et imprimis ad laudem Dei laudabile obsequium faciatis, et precipue cum non ignoretis morem ac numerum hostium, quorum captivus, per Chrczonowski ad nos missus, ait esse X milia sed pro majori parte pedestrium sine equis. Et ideo spem in Deo habentes adnitimini, ut de hoste victoriam reportetis, ut et laudem et gratiam a nobis sibi comparetis. Et his, qui initia certaminis fecerunt nomine nostro gratias agas, quibus etiam suo tempore gratiam nostram exhibebimus. Et quos progressus habebitis, de omnibus nos certiores faciatis, quam ad rem literas podwodorum tibi mittimus.

Dat. Cracovie XVII Aprilis.

Scripsit etiam rex ad palatinum Cracoviensem: quod Leopolim perveniens curet omnia etc. ne hostis e manibus elabatur [AT 2, № 59, p. 71].

Нещодавно ми написали тобі, закликаючи, щоб, відклавши всі зволікання, ти організував збір як найманців, так і третьої частини експедиційного війська в якомусь безпечному місці, щоб з Божою допомогою ти міг атакувати ворогів. Ми також надіслали тобі наші відкриті листи, щоб ти зібрав, скільки зможеш, поповнивши військо. Ми також написали до руських вельмож, щоб вони чинили так само і, підтримуючи з тобою зв'язок, робили проти ворогів усе, що підкаже можливість.

І ми віримо, що як ти, так і всі інші докладете в цій справі великої та необхідної старанності, щоб надати нам, республіці і, насамперед, на славу Божу похвальну послугу, особливо тому, що ви не ігноруєте звичаїв і кількості ворогів, чий полонений, надісланий до нас Хшановським, каже, що їх десять тисяч, але здебільшого піших, без коней. І тому, маючи надію на Бога, прагніть здобути перемогу над ворогом, щоб заслужити похвалу і нашу прихильність. І тим, хто першим розпочав бій, вислови від нашого імені подяку; їм ми також свого часу надамо нашу милість. І про всі успіхи, яких ви досягнете, повідомляй нас, для чого ми надсилаємо тобі листи на підводи.

Датовано: у Кракові 17 квітня.

Також король написав до краківського воєводи: щоб той, прибувши до Львова, подбав про все для того, щоби ворог не вислизнув з рук.

«Листи на підводи» – я розумію як дозволи брати для гінців брати підводи в порядку підводної повинності місцевих жителів.

(Л-19а) **18 квітня 1512 р.** король Сигізмунд надав інструкцію Петру Томіцькому, котрий мав їхати послом до короля Владислава. В ній, зокрема, сказано:

Ad Transalpinum etiam et Moldaviensem vojevodas Majestas sua mittet oratores suos et curabit illos imprimis componere et invicem concordari. – Preterea explorare studebit ejus Mtas. per eosdem suos oratores mentem et animum eorundem vojevodarum, quid scilicet cogitent et quo animo sint ad suscipiendam aliquam expeditionem contra hostes communes, et si quid auxilii ab eis sperandum sit, nam illis etiam Mtas. sua non usquequaque confidit. Scit enim illos optare, ut hec regna non omnino bene habeamus.

Ad Moldaviensem vero vojevodam specialiter intimabit Mtas sua, ne federa et pacem cum Tartaris et Selimbegko ineat, jure enim illum conqueri non posse neque de hac neque de illa Majestate, quod esset ab illis destitutus, hactenus enim facta sunt illi necessaria auxilia ab utraque Mte. Quidquid autem a prefatis Vojevodis Mtas. sua intellexerit et similiter quod cum consiliariis suis pro communi defensione faciendum statuerit h. e. quibus viis et modis prefati hostes sint aggrediendi id quam primum et diligentissime Mti. illi fraterne significabit. [AT 2, № 46, p. 59]

Твоя величність [Владислав] також відправить своїх послів до воєвод Валахії [Transalpinum] та Молдавії і подбає насамперед про те, щоб їх примирити та узгодити між собою. – Крім того, його величність через тих самих своїх послів намагатиметься довідатися про наміри й душевний стан цих воєвод: що, власне, вони думають і як ставляться до того, щоб розпочати якусь експедицію проти спільних ворогів, і чи можна сподіватися на якусь допомогу від них, бо його величність і тим не цілком довіряє. Адже знає, що вони бажають, аби цим королівствам не велося цілком добре.

Воєводі ж Молдавії його величність особливо повідомить, аби він не укладав союзів та миру з татарами та Селім-беком, бо він не має права нарікати ні на цю [Сигізмунда], ні на ту [Владислава] величність, нібито він ними був покинутий, адже досі йому була надана необхідна допомога від обох величностей. А все, що його величність [Владислав] дізнається від названих воєвод, а також те, що він ухвалить зі своїми радниками для спільної оборони, тобто якими шляхами та способами слід наступати на вищезгаданих ворогів, він якнайшвидше і якнайстаранніше повідомить його братерській величності [Сигізмунду].

(Л-20) **20 квітня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав листа до молдавського воєводи Іоана Богдана:

Credimus Mgcie. tue non esse incognitum, quod Tartarorum XX milia ad vastandas terras nostras ingressi sunt, premisso tamen ad nos in dolo nuncio, quod cesar eorum pacem adque amicitiam nobiscum cupiat. Sed nos, cognita ejus fraude, exercitum justum tam in Lithuania quam in regno congregavimus, a quo iidem in nomine Dei profligari possint. Confidimus in Dno., quod ad consolationem omnium Christianorum profligabuntur.

Rogamus etiam, ut vra. Mgcia. auxilium exercitui nostro ferat. Qui cum cesi fuerint cum Dei auxilio non facile vires ad infestanda nostra et vre. Mgcie. dominia recuperabunt. Quod si Mgcia. vra. in presenti necessitate nostra auxilium nobis non dederit, cogeremur male opinari de amicitia vre. Mgcie. Credimus quod ita ut poscimus faciet, ut nos quoque in ejus necessitate parem ei gratiam referre merito possimus.

Dat XX Aprilis [AT 2, № 61, p. 72].

Віримо, що вашій милості відомо: двадцять тисяч татар увійшли, щоб спустошити наші землі, але перед тим надіслали до нас підступного посланця, який облудно передав, що їхній цар прагне миру та дружби з нами. Однак ми, знаючи його підступність, зібрали належне військо як у Литві, так і в королівстві, щоб вони могли бути розбиті в ім’я Боже. Ми віримо в Господа, що вони будуть розбиті на втіху всіх християн.

Також просимо, щоб ваша милість надала допомогу нашому війську. Коли вони [татари] будуть розбиті з Божою допомогою, їм буде нелегко відновити сили для нападів на наші та ваші володіння. Якщо ж ваша милість не надасть нам допомоги в цій нашій потребі, ми будемо змушені думати погано про вашу дружбу. Віримо, що ви зробите так, як ми просимо, щоб ми також могли справедливо відплатити вам тим самим у вашій потребі.

Датовано: 20 квітня.

(Л-21) Того ж дня **20 квітня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав із Кракова ще іншого листа до молдавського воєводи Іоана Богдана:

Тыми разы писал к нам гетьман наш, староста луцкий, бряславский, веницкий, маршалок Волынское земли, князь Констянтын Иванович Острозский и иные старосты наши граничные, поведаючи, што ж поганство татарове втяргнули в панство наше бордзым делом и беруть пограничным местом нашим.

Про то, твоя милость, абы подлуг вмовы вашое с нами, как есмо вмовили, естли бы поганство татарове первей втягнули в панство наше, твоя милость мел нам помоч вчинити, а естли бы у ваше землю первей пошли, мы вам мели помоч дати, для чого ж жадаем твоее милости, абы твоя милость помоч нам вчинил, што наболей на тот час может быти.

Нехай бы тые люди твоее милости, снемши ся поспол с нашими людми, котрые там на границы, вземши бога на помоч, им отпор чинили, бо ещо могут тые люди твоей милости ку помочи подданым нашим быти [LM 7, № 127, s. 257].

(Л-22) **21 квітня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав листа до Яна Тенчинського:

Nosse te credimus, quod Tartari vastantes jam prope Premisliam penetrarunt, cum quibus etsi stipendiarii et proceres nobilesque se congregando crebro cum eis cum victoria confligant, tamen cumulatioribus viribus facilius cedi poterunt. Nam Fredruss et Herborth cum CL equitibus quadringentos Tartaros profligarunt et nepotem cesaris interfecerunt et predam multam recuperarunt. – Chrczonowski etiam cum LX suorum equitibus trecentos profligavit et captivos plures cepit.

Et ideo insurgendum est omnibus, ne patriam devastari patiamur. Scribimus capitaneo Nove civitatis, ut proclamari faciat, ut ad ipsum homines congregentur. Nam timendum est, ne hac parte proximiori versus Mielecz appropinquent. Tuam etiam Stem. hortamur: velit quoscunque potest ad se congregare et cum ipso capitaneo Nove Civitatis in aliquem tutum locum cum bonis hominibus, qui ad eam pro defensione congregabuntur, se conferre, ut inde servitium Deo et Reipublice gratum et utile facere possitis. Credimus t. S. ex virtute sua et laude facturam.

Dat. Cracovie XXI Aprilis [AT 2, № 62, p. 72 – 73].

Ми віримо, що ви знаєте: татари, спустошуючи землі, вже проникли аж до Перемишля. І хоча найманці та вельможі, збираючись разом, часто перемагають у битвах з ними, вони все ж можуть легше поступитися перед більшими силами. Адже Фредро і Гербурт зі ста п’ятдесятьма вершниками розгромили чотириста татар, убили онука [? чи племінника?] царя і відбили багато здобичі. Також Хшановський зі своїми шістдесятьма вершниками розгромив триста [татар] і взяв багатьох полонених.

І тому всім потрібно повстати, щоб ми не дозволили спустошувати нашу батьківщину. Ми пишемо старості Нового міста, щоб він оголосив збір людей. Адже потрібно боятися, що вони наблизяться до цієї частини ближче до Мельця. Також закликаємо вашу милість, щоб ви зібрали до себе всіх, кого зможете, і вирушили разом із цим старостою Нового міста в якесь безпечне місце разом з добрими людьми, які зберуться до вас для захисту, щоб звідти ви могли надати приємну і корисну послугу Богу і республіці. Віримо, що ваша милість зробить це завдяки своїй доблесті та заради похвали.

Датовано: у Кракові 21 квітня.

Родина Фредро мала численні володіння у Руському воєводстві; про кого саме тут йдеться – я не дошукався. Так само і одне з відгалужень роду Гербуртів – Гербурти Фульштинські – мали володіння в Руському воєводстві. Можливо, в цьому листі згадано Фридерика Гербурта, який загинув у 1519 р., але це вимагає глибшого розгляду, в який я не можу вдатись.

Нове місто – це Новий Корчин у Свентокшиському воєводстві Польщі; Мелець – місто у Підкарпацькому воєводстві. Від Перемишля до Мельця – 110 км на захід, а далі ще 47 км на захід до Нового Корчина. А від нього – тільки 67 км до Кракова (і 1300 км – до Бахчисараю!)

(Л-23) Нарешті у недатованому листі до львівських архібіскупа, воєводи та вельмож Руського воєводства король написав:

Agimus vobis habemusque gratias, quod tanta vigilantia curam adhibetis, ut perfidus hostis regnum nostrum ingressus repellatur profligeturque. Misimus istuc partem curie nostre in subsidium, Sollicitamus etiam omnes, ut se ad defendendam patriam conferant et vobiscum una conjugant. Confidimus in Deo, quod hostem perfidum in gladio percutietis, experimur siquidem Dei gratiam ubique; in omni pugna vincuntur hostes nostri. Nam Joannes Pileczki et Bernardus Maciejowski victoria de illis potiti coegerunt eos terga vertere. Vobis itaque magno animo et gratia

Dei munitis adnitendum est, ut nullam occasionem cedendi hostis pretermittatis. Nec dubitamus, quod et vojevoda Valachie in opprimendis eorum reliquiis suas partes aget. Vos autem hortemini bonos homines et animum ipsis bonum suggeratis, gratiam eis nostram ofierendo, ut in hac actione omni studio curent, hostem nequissimum extrema clade conficere [AT 2, № 63, p. 73].

Ми дякуємо вам, що з такою пильністю ви дбаєте про те, щоб підступний ворог, який вторгся в наше королівство, був відбитий і розгромлений. Ми послали туди частину нашого двору на допомогу, а також закликаємо всіх до захисту Батьківщини, щоб вони об'єдналися з вами. Ми віримо в Бога, що ви уразите підступного ворога мечем, бо ми всюди відчуваємо Божу ласку; у кожному бою ми перемагаємо наших ворогів. Адже Ян Пілецький і Бернард Мацейовський, здобувши над ними перемогу, змусили їх відступати. Тож ви, укріплені великою мужністю і Божою милістю, повинні прагнути не втрачати жодної нагоди розгромити ворога. І ми не сумніваємося, що воєвода Молдавії також відіграє свою роль у знищенні їхніх залишків. А ви надихайте добрих людей і підносьте їхній дух, пропонуючи їм нашу милість, щоб у цій справі вони доклали всіх зусиль, аби завдати найпідступнішому ворогові остаточної поразки.

Далі у збірці Гурського йде меморандум Андрія Крицького про битву під Вишнівцем, який наведено в наступному розділі.

Андрій Крицький (1512 р.)

Меморандум (запис для пам'яті) Андрія Крицького для Христофора Шидловецького не має ані дати, ані місця написання. Я у своїй хрестоматії розміщую його так само як і С. Гурський – під датою описаної в ньому події, а не під датою написання (написано меморандум, ясна річ, пізніше).

Descriptio pugne ac victorie de Tartaris die S. Vitalis, qui fuit XXVIII Aprilis ad oppidum Wisnewecz

Christofero de Schidlowjecz, Castel. Sandomiriensi ac Regni Vicecancellario: Andreas Cricius, Regine Barbare Cancellarius.

Constitueram jam pridem mecum, vitam et res gestas divi principis nostri Sigismundi regis scribere, cum propter admirabiles corporis et animi ipsius dotes, tum ob illustratam imperio et exemplo ipsius regni totius, in splendore, moribus et fortuna, faciem et statum universum; sed quia res hec pacatam mentem vacuumque curis animum requirit, qui mihi nunc tot negotiis et sollicitudinibus exposito contingere non potest, cuncta ipsius acta commentariolis meis notans ad venturos aliquando quietiores dies suspendebam.

Posteaquam tamen victoriam hanc nuper e Scythis partam conscribi a me voluisti, ne tibi ea in re minus obediens viderer quam in ceteris omnibus, qui vel minimo nutui tuo parere soleo, ipsam subcisivis quibusdam horis et tumultuario calamo perstrinxi.

Quamquam nescius non sum futuros quosdam, qui ut alias res actusque meos, sic et hunc libellum lynceis oculis criticaque lingua notabunt.

Quia tamen a talibus maximi quique scriptores immunes esse non potuerunt, ego etiam minimus id equo feram animo, dummodo soli tibi, cui hec scripsi placere videar, cujus virtus, prudentia, gravitas, cultus et rerum omnium splendor non in patria modo, sed in exteris quoque regnis celeberrimus est, et quo ante hac summa cum laude regia hec aula gubernata est, ita et nunc illustratur, salis premii, satis laudis me consecutum pulabo.

Vale presidium meum.

Pugne geste narratio

Qui res nationum et populorum gesta memorie prodiderunt, Scythas et generis antiquitate prestantes et belli studio semper asperimos fuisse, testantur, quippe quum sepe universam Asiam ditionis sue fecissent, cum Darium et Cyrum, potentissimos reges, copiasque Alexandri Macedonis fudissent, Romanorumque vidissent non sensissent arma, alterius tamen nunquam paruerunt imperio.

Mortales siquidem immanes et ab humano victu prorsus alieni, quibus nec urbes nec sedes certe aut cultus agrorum est, sed vaste camporum solitudines, per quas assidue vagantes, non estu non frigore, non inedia, non ullis denique incommodis seu tempestatibus domantur.

Panem et obsonia hec, que opus exigunt, abhorrent, equina carne, et ea interdum sub sella inter equitandum cocta pro bellariis utuntur.

Recte Antheas olim ad Philippum scribens: tu, inquit, Macedonibus, qui bella gerere didicerunt, imperas, at ego Scythis, qui cum fame et siti pugnare possunt. Quid, quod omnis eorum voluptas in armis et opes in rapinis consistunt. Felices illos putant, qui bello occumbunt, contra infelices et inglorios, qui domi moriuntur.

Imperia autem illorum, que ipsi ordas vocant, septem esse traduntur, singula quidem adeo ampla et potentia, ut pleraque – maxime hoc Tauricanum vicinius agriculturaque ob hoc et aliis humanis exercitiis cultius – supra centum milia bellatorum contineant.

Ad arcendum tam instantem ac numerosum hostem his prosertim regnis, que paucis nature presidiis munita late undique patent, non muris aut vallis usque adeo opus est, quam assidua aliqua militum vi et excubiis; si quidem cum remissiorem esse custodiam animadvertit, mox vel in Russiam vel in Lithuaniam irrumpit, arces et queque menia preterit, villas tantummodo incendit et depopulatur, coactisque armentis et incolis eadem, qua ingreditur, celeritate rursus erumpit. Nulla cum eo fides, nullum jusjurandum firmari potest, penuria rerum ipsum ad rapinas et rabie ad neces et incendia stimulante.

Quo fit, ut inclytus Polonie rex et magnus dux Lithuanie semper oculos in statione, semper tum milites in finibus, tum exploratores in campo habere et aes immensum effundere cogitur.

Fiunt preterea et generales belli expeditiones, fiunt vectigalia et tributa tam ingentia quam necessaria, propter Reipublice incolumitatem.

At hi vicini, qui post terga nostra secure degunt, non modo nos in tantis non adjuvant erumnis, sed nonnulla etiam discrimina et casus nostros optant et procurant.

Quam ob rem spectata quidem est hec et vere christiana principum nostrorum virtus, qui hac inhumanitate non permoventur seseque adeo opponunt, ut ea que regna ipsorum patiuntur penitiores Christianorum partes non amplius experiantur.

Olim enim, cum per pluralitatem ducum et regni scissionem commode illis resistere non poterat, quantas, penetrata vi summa Polonia, terris aliis clades intulerint facile vel ex hoc conjici potest, quod in Hungaria, ut de aliis taceam, triennium egerunt et pro libidine sua debachati, ad plagas proprias incolumes redierunt.

Enim vero, si quis hec et alia paulo altius acta repetere voluerit, si non modo tantam Scytharum molem, que cervicibus nostris semper imminet, sed aliorum quoque catholice fidei hostium impetus recte pensaverit, quantum de re christiana Polona gens mereatur, cujus fidem, robur et dexteritatem tum aliis plurimis tum hac certe victoria, quam scibere sum orsus, intueri licet.

Anno igitur a nativitate Christi XII supra mille et quingentos Sigismundus Polonie rex invictus peracta clarissime sue conjugis Barbare fausta et celeberrima toto orbe coronatione, cepit una cum pontificibus et proceribus regni, qui tum aderant, consilium agere, quo pacto Tartaris, qui per exploratores prope fines delitescere et vere ipso, cum gramina primo succrevissent, incursionem parare nunciabantur, resistendum foret.

Et quia visum non erat contra hostem hunc semper imminentem et fugacem universam excitare nobilitatem, decernitur, ut mercenarius miles conducatur, ad quem scribendum Leopoli dies sexta nonarum Maji deputatur.

Solvitur interea conventus et sacris purgandisque animis – erat enim quadragesime tempus incumbitur.

At hi Scythe, qui per exploratores denunciati fuere, tres hujus Taurici imperatoris nepotes erant, qui cum viginti electorum suorum milibus ad ferendum Selimo, imperatoris Turcarum filio, suppetias adversus patrem prodierant, ubi inter illos concordia inita et ipsis opera renunciata fuit, juventute simul ac prede aviditate succensi, se sub nigra silva, quam nostri sic vocant, paulo ultra Podoliam continuerant atque inde commoditatem huc insiliendi captabant.

Perfectis vero Pasche sacratissimis solennibus circiter Idus Aprilis furtim et citius solito per fines illabuntur, castraque inter Leopolin et Busko metantur, ex quibus mox undique more suo se per turmas veluti lupi quidam rabidi diffundunt.

Heu! quis faciem tunc terre illius aut verbis exprimere aut lacrimis deplorare posset? Cremantur late circum ville, opesque passim diripiuntur, pecora et armenta abiguntur, templa Dei immortalis profanantur, homines sexus utriusque divinis ipsis occupati vinciuntur et ceduntur, infantes ab uberibus matrum avelluntur et cum senibus ceu viarum impedimenta sternuntur, virgines palam non etatis aut pudoris ratione habita in conspectu parentum, fratrum et propinquorum violantur, spectantibusque maritis uxores corrumpuntur, denique divina et humana omnia sanguine, fletu et merore complentur, quippe major huic hosti, quam ceteris bella colentibus impietas, major inhumanitas, ad hec mores fedi et abominabiles, faciesque horrende et vere Tartaree, quas intueri solum satis supplicii est, nedum alia ab his nefanda pati.

Dum hec in Russia geruntur accurrunt quam plures Cracoviam, qui cladem hanc regi nunciant, urbemque omnem ingenti luctu ac dolore afficiunt.

At ipse sapientissimus rex ne minimum quidem consternatus, sed ut sua constantia est spem optimam pre se ferens vultu, quecunque opportuna tam subito et presenti malo videbantur, ea omnia exequebatur.

Primum enim per literas patricios omnes Russie propinquiores exhortatur, ut pro se quisque eo quo majori possit comitatu Leopolim contendat.

Dehinc aulicos suos levis armature cum Nicolao de Camenecz, palatino et cap. Cracoviensi supremoque exercituum regni imperatore, mittit, cujus ductu non multo ante Dacia, quam Valachi occupant, in qua pridem tot magni ac potentissimi principes, partim dispendium suorum exercituum partim etiam interitum passi sunt, ferro et igne vastata est, et primores ejus prelio capti Leopolimque adducti detrimenta omnia, que regno prius intulerant, ad dependendum coacti fuerunt.

Hic igitur Nicolaus, quamquam etate jam ingravescente et acri morbo affectus esset, pro magnitudine tamen animi sui et summo in Rempublicam amore nihil moratus primum edem divi Bernardini adiit, ibique pro religione sua Deo se et fratribus illis commendans propere discessit.

Interea tamen quam ipse Leopolim pervenit, nunciantur regi fausta belli preludia et captivi adducuntur.

Hi enim nobilissimi juvenes, qui ad statum tempus et locum confluebant, ipsos quos dixi turmatim discurrentes Tartaros et eos semper numero superiores profligabant.

Non defuerunt interim nuncii, qui hostem prevalidum esse et rem celeriter agere, nostros vero et exiguos numero et quam celeritas hostis exigebat tardiores esse referebant.

Ita fit anxia quedam inter spem et metum expectatio, fiunt et crebre per templa supplicationes, fiunt sacrificia Deo et patronis regni, in quibus rex ipse frequens aderat, frequentissima vero Serma. conjux et inclyta soror Elisabeth virgo, utraque omni virtutum genere insignis et virginea venustate conspicua.

He itaque certatim divinis semper omnibus inherentes, Deum precibus pro tuitione sui populi flagitabant. Dici non potest, quot per ipsam divam reginam et aris oblationes et pauperibus eleemosine distribute, missarumque solennia, me ipso plerumque procurante, Deo et Sanctis exhibita sunt.

Quoties aliquod felix nuncium adferebatur, toties ipsa ad venerabile Sti. Stanislai sepulcrum accedens et in genua procumbens gratias immortali Deo cum lacrimis referebat.

Adveniente autem Leopolim Cracoviensi palatino et plerisque tum proceribus tum patriciis regni, primum omnium a capt[i]vis queri ceptum est de statu et conditione rerum hostilium et quam diu manere hic constituissent.

A quibus hoc relatum erat: copias omnes, que predandi gratia sparse fuerant, rursus in castra rediisse, atque ea e stativis cum preda universa jam ad iter mota esse, sentireque suos, gentem hanc in se congregari, non credere vero posse adeo repente tantam effici manum, quanta cum eis congredi audeat, subvereri tamen insultus quospiam leves, quorum causa cohortem non mediocrem post terga speculari solere, certumque id esse, quod qualiscumque vis eos adoriri voluerit, pugnam non detrectaturos.

Quo accepto nostri intelligentes jam minime morandum esse, persequi hostem quam celerius, temporaque et loca pugne apta observare statuunt.

Non expectato igitur Joanne Tworowski, celebri bellorum duce, et milite cum pluribusque aliis, qui venturi nunciabantur, die sabbati VIII Calendas Majas Leopoli discedunt progressique haud longe copias ordinare et aciem struere, quo ad invadendum hostem semper essent parati, ceperunt.

Funduntur interim ductu Joannis de Pilcza strenui admodum juvenis hostium ducenti, captivique duo ad exercitum mox perducuntur, qui de suis per interpretes quesiti, coadunatos jam esse recedereque et quinque miliaribus abesse retulerunt.

Venit inter hec propere nuncius ad Cracoviensem palatinum missus cum literis a principe Constantino preclaro belli presertim Scythici imperatore, cujus tot insignia facta, tot victorias et merita in rempublicam nemo satis laudare vel enumerare potest, qui cumpridem apud Moscos durissimam annis novem passus esset captivitatem et demum quantus cognitus esset, non modo sponte manu missus, sed in summo honore habitus et fortunis adeo donatus fuit, ut cunctis eorum exercitibus preesset, quibus forti animo et dexteritate et fortuna ductis plurima e Scythis trophea detulit.

Litere autem ducis hec precario continebant, ut si quid gentis esset, vel animi congrediendi cum hostibus, illi quam primum significaretur, se etiam tum e vestigio agmine pro celeritate facto venire hostemque una adoriri velle.

His a proceribus lectis, nuncius confestim alter mitti jubetur, princepsque ipse rogari, ut quantamcunque posset comparare manum operam faceret adventumque acceleraret.

Hostilis interea exercitus ad dextram versus declinans procedebat, noster vero recto proficiscens ad levam ipsius pervenit, atque ita uterque lateribus tendens vix duobus interdum a se miliaribus consistebat.

Quarta vero die conventum est circa castellum Wisniowiecz cum principe Constantino mille et quingentis tantum Lithuanorum equitibus sed admodum strenuis comitato atque ibi copiis simul consistentibus, salutationeque utrinque facta consilium mox initur, in quo licet ambo solertissimi imperatores ceterique duces ac primarii viri multitudinem hostilis exercitus suique paucitatem librantes, imparem longe pugnam judicabant, scientes tamen victorias non numero plerumque sed virtute bellantium constare solere, suos vero non modo non subterfugere passim omnes pugnam, sed optare etiam insuper et efflagitare, hostem nocte proxima consequi ac postridie, que fuit S. Vitalis, illum aggredi statuunt.

Facta igitur hac inter se mutua consultatione, speculatores utrinque ad perscrutanda castra hostis locumque stationis ac intervallum vie mittuntur.

Corpora dehinc et equi curari arrnaque ac cetera belli instrumenta apparari cepta.

Que omnia dum congruis animis quadamque pugnandi cupiditate perficiebantur, exploratores ad castra circa primam noctis vigiliam redeunt, stationemque hostilis exercitus situmque loci ac itineris spatium declarant.

Datur mox absque strepitu profectionis signum perque noctem integram, quo prius ad hostem perveniri possit, quam e stativis castra moveret festinatur.

Relatum est ab his, qui tunc apud Scythas capti fuerant, majorem natu imperatoris nepotem eam ipsam noctem totam cum primariis plerisque insomnem duxisse, faustumque successum et incolumem cum preda immensa reditum compotatione simul ac ingluvie celebrasse.

Nostri vero licet eundo minime cunctarentur, quia tamen iter quatuor milliarium spatio nocte presertim exigua conficiendum erat se post ortum usque solem hostibus exhibuerunt, et jam tum ipsos non paratos modo sed e statione quoque paulo ad iter provectos invenerunt.

Erat inter utrumque exercitum collis quidam patulus aliquantum et prominens, sub cujus radice vallis limosa et lubrica difficilem quodammodo et tardiorem nostris transitum effecit.

Ad hujus itaque collis verticem cum pervenissent, hostemque silve longe lateque inherentem per duo vix stadia conspicati essent, ordine subsistunt, oculisque ipsius amplam imprimis ac formidabilem aciem objiciunt.

Omnes enim primarii juvenes frontem cum cohortibus suis tenebant armisque ac signis tum variis tum inauratis resplendebant.

Summa autem totius exercitus nostri circiter quinque milia fuisse, ordinesque ipsi ad hunc instructi modum stetisse perhibentur: Lithuani cum ducibus et imperatore suo Constantino, principe, dextrum cornu, sinistrum vero Joannes de Pilcza turma nobilium quam sedulo coegerat tuebatur.

Lithuanis proximi fuere alii de Pilcza tres egregii juvenes: Nicolaus presertim et Stanislaus germani Ottones, ambo quidem bello et ingenio, Stanislaus tamen corporis ad hec et forme dignitate ceteris supereminens.

Contigua his erat aulicorum cohors, generosisque equis ac strenuis admodum viris referta. Huic preerat Albertus Sampolinski animo factisque, militaribus supra quam credi possit insignis. Atque ipsi tunc Jacobus Seczygniewski et Joannes Grzymoltowski, uterque militia clarus vultuque ipso Martem pre se ferens, assistebat.

Stetit dehinc Martinus Cameneczki et Stanislaus Luszczewski.

Steterunt duo ingenui juvenes de Vissnicze: Petrus precipue natu grandior, qui non modo in patria sed in Germania et Italia cum Maximiliano imperatore militans laudem sibi non mediocrem comparavit.

Conjunctus his fuerat inter nobiles alios Andreas Boratynski virtute militari et claris facinoribus non postremus.

Stabant demum levo jam cornu virine tres ale tam militum mercenariorum quam etiam nobilium caterve singule prefectis his, Stanislao et Joanne Amor de Tarnow, generosi cordis adolescente et Stanislao Mieleczki distincte.

Et preter hos, quos duces memoravi, multi alii strenui ac prestantes viri cum omnes alios tum maxime frontis ipsius ordinem implebant, quem peditum insuper manus quedam perexigua tamen et cum duabus tantum belli machinis antecedebat.

Post frontis aciem alie deinde cohortes.

Postremo vero agmen, quod totius robur fuit exercitus, subsequebatur. Cujus quidem dux fuit gentilis tuus Joannes Odrowąsz, palatinus Russie, genere simul ac opibus longe clarissimus etatemque suam consilio, gravitate et eloquentia superans.

Erant et alie circum copie sub alas instructe. Erat et nonnihil agrestis turbe, spoliarum magis et prede quam pugne causa illis admixte.

Quibus omnibus sic consistentibus palatinus Cracoviensis, et si ante hac semper, maxime tamen tunc boni imperatoris et patris patrie nomen referebat. Qui contra etatem et valetudinem suam, armis indutus atque equo insidens omnibus circum copiis instruendo et cohortando insistebat, quamquam ea tam in postremis quam etiam in primis fuit pugnandi cupiditas, ut ad eam rem frenis magis quam calcaribus opus fuisse videretur.

Hoc idem tamen et princeps Constantinus et Stanislaus de Chodecz, regni marschalcus et cap. Leop. grandi animo bellique hujus Scythici peritia preditus, idem et reliqui duo, qui tunc eliam munus imperatorium obibant, Stanislaus de Lanczkorona, cap. Camen. et Janussius Swierczewski, militia uterque et rebus fortiter gestis clarus, sedulo exequebantur.

At Scythe visa insperate tam lata armisque radiante copiarum acie auditoque etiam tormentorum boatu, que in eos jaculabantur, subito exterriti, confundere ordines et velut pelagus quoddam immensum, cum a ventis agitatur, misceri inter se ceperunt.

Nihilominus tamen tensis arcubus ferri in nostros ac more suo circumsilire sagittisque obruere nitebantur.

Quadripartito itaque agmine, pars dextrum cornu, pars sinistrum, reliqui medium petunt, sed que in dextrum ferebatur major vis ejus, major impetus erat, quem Lithuani paulo versus progressi primi sustinent, silveque, pre cujus densitate circumdari non poterant, inherentes se fortiter opponunt et strenue rem agunt; multitudine tamen ingruente, cum urgeri jam nimis ac nutare jam pene cepissent, Albertus Sampolinski versus ad eos, quibus preerat: **quousque**, inquit, **expectamus congrediendi imperium? videtis quo in periculo hi versantur! Hem, me sequimini!**

Concitatoque equo, mortis et vulnerum immemor medium in agmenhostium se misit, quem una et relique frontis turme secute innumeros hostes precipitant cedemque acerrimam edunt.

Non sustinuere diu Scythe tam ferventem atrocemque ipsorum impetum, sed protinus terga vertunt, tantoque cursu in fugam ruunt, ut plerique tum vestes a se tum etiam sellas equis, quominus eos fatigarent, abjicerent.

Nostri vero auctis animis, marteque propitio magis succensi fugientibus insistebant.

Sparsim enim hostes per silvam insequebantur et hos cesim, illos punctim feriendo vias et silvam omnem cadaveribus sternebant.

Interea autem, dum ipsi ad exercitum revertebantur, duces cum copiis aliis multitudini prede, quam coegerant hostes, incumbebant, cujus faciem memorare quidem sine lacrimis non possum. Stabant vincti viri pariter ac mulieres infinite, tot suppliciis, verberibus spectaculisque nefandis affecte. Stabant puelle spurissima queque passe. Stabant tot plaustra puerorum quid rerum ageretur nescientium, quorum tantum supra X milia fuisse amicus mihi quidam inter alia singularis judicii et minime vanus retulit.

Omnis hec igitur turba clamore simul et fletu vindices suos excipiebat, Deoque non secus quam patrum olim anime, cum ab inferis eruebantur, gratias agebant.

Imperatum est autem mox a pr. Constantino et Crac. palatino, ut quisque id quod suum esset, tum rerum tum hominum acciperet et abiret, qua in re tanta fuit secuta confusio, et pueris parentes suos ignorantibus et commixtione una pecorum et armentorum, ut pleraque ignota auferre et inter se dividere milites cogerentur. Compertum est in eo prelio Scytharum circiter V milia cecidisse, nostrorum etsi aliqui saucii, minus tamen L desiderati sunt.

His omnibus sic actis eodem die reditum est in Visniowiecz ibique quod reliquum erat requiei tempus datum.

Postridie vero Constantinus proceres et patricios omnes invitat, ac celebre facit convivium, in quo singulos quosque de re strenue gesta et presertim Crac. palatinum, cui de tam insigni parta victoria soli tantummodo acceptum referebat, collaudans, epulis simul ac muneribus laute ac munifice accepit.

Equidem si Poloni ac Lithuani pari consensu, junctisque simul viribus suis semper se opponerent hostibus, melius longe res principatus utriusque procederent.

Hoc enim modo, quascunque aliquando pugnas aggressi fuerint, eas feliciter ac summa cum gloria gessisse, tu, mi patrone, qui in evolvendis annalibus priscarum rerum scientia precipuus es atque ob hoc inter alias virtutes ac dotes tuas consilio plurimum pollens, non ignoras.

At hi, qui Cracoviam tam faustum nocturno diurnoque cursu ferebant nuncium, quarta fere die, que solis erat et in qua princeps noster invictus et sanguinem minuere et Sigismundinalia celebrare consuevit, accurrunt in ipso pene diluculo, primumque ad mgcum. germanum tuum Nicolaum, cast. Radom. non mediocre hujus curie decus divertunt. Ad quem cum tardius aliquanto per janitorem admissi essent, res per alios in regium usque thalamum delata est. Dehinc e vestigio per universum divulgata urbem illam ineffabili letitia simul ac consolatione replevit.

Inter eos autem, qui maxime gaudebant, fuit merito quidem inclyta regina nostra Barbara, quippe cujus regni initium Deus propitius tam insigni victoria decoravit, me igitur propterea advocato, litteras tum ad matrem suam illustrem, tum etiam ad fratres manantibus pre gaudio lacrimis dictavit, easque conscribi et per tabellarium suum mitti

celerrime mandavit. Ab ortu vero solis usque ad meridiem Deus primum per templa omnia campanis et organis et cantu vario laudatus est, sacrumque divi Stanislai sepulcrum magna cereorum vi et sacrificiis honoratum. Convivia dehinc et symposia passim in aula presertim regia celebrabantur, in qua et multifarii ludorum chorearumque modi ducebantur et varia musices instrumenta resonabant. Vespere autem facto tot ignes ubique, tot faces et lucerne accense fuerunt, ut tota urbs ardere videretur. Fit concursus ad arcem canentium et debachantium turbarum, fit boatus tympanorum clangorque tubarum et quidquid letitie, voluptatis et tanto triumpho dignum censeri potest, id omne agitabatur.

Habes, sapientissime senator, victoriam hanc, quam voluisti pro captu ingenii mei et vite inquietudine descriptam, ut qui illam summo patrie amore ac laudis regie studio pingere in ede divi Francisci fecisti, literis etiam memorie traditam haberes, quam etsi scio procul ab eloquentia ac eruditione abesse, quia tamen id carmina magis et orationes requirunt, historia vero, ut Plinius junior inquit, quoquo modo scripta delectat, spero tibi non displicituram.

[AT 2, № 64, p. 73 – 79].

Оскільки меморандум досить довгий, я вирішив у перекладі пододавати внутрішні заголовки, яких не було в оригіналі:

Опис битви та перемоги над татарами у день святого Віталія, який відбувся 28 квітня, під містечком Вишневець

Христофору Шидловецькому, каштеляну сандомирському і віце-канцлеру королівства – від Андрія Крицького, секретаря королеви Барбари.

Я давно вирішив написати про життя і діяння нашого божественного пана, короля Сигізмунда, як через його дивовижні тілесні та душевні якості, так і через те, що він своїм правлінням і прикладом прославив усе королівство у блиску, звичаях і долі; але оскільки ця справа вимагає спокійного розуму і душі, вільної від турбот, чого я зараз, будучи обтяжений стількома справами і турботами, не можу досягти, я відкладав усі його діяння, записуючи їх у своїх коментарях, до майбутніх, колись спокійніших днів.

Однак, оскільки ти нещодавно захотів, щоб я описав цю перемогу, здобуту над скіфами, щоб не здатися тобі менш слухняним у цій справі, ніж у всіх інших, де я звик підкорятися найменшому твоєму кивку, я накидав її в деякі вільні години і поспішним пером.

Хоча я не сумніваюся, що знайдуться ті, хто, як і інші мої дії та вчинки, так і цю книжку відзначать злобними [дослівно: lynceis, рисячими] очима та критичним язиком.

Однак, оскільки навіть найбільші письменники не могли бути вільними від таких [закидів], я, найменший, також прийму це зі спокійним духом, якщо тільки я здаватимуся приємним тобі одному, для кого я це написав, чия чеснота, розсудливість, серйозність, культура і блиск усього є найвідомішими не тільки на батьківщині, але й в інших королівствах, і завдяки кому цей королівський двір раніше керувався з найвищою похвалою, так і тепер він прославляється, – я вважатиму, що отримав достатньо нагороди, достатньо похвали.

Будь здоровий, моя опора.

Розповідь про битву

[Звичаї скіфів]

Ті, хто передав пам'яті діяння народів і племен, свідчать, що скіфи завжди були видатними за давністю роду і найжорстокішими у війні, оскільки вони часто підкоряли собі всю Азію, розгромивши Дарія і Кіра, наймогутніших царів, і війська Олександра Македонського, і бачили, але не відчували зброї римлян, проте ніколи не підкорялися владі іншого.

Смертні, справді, дикі і абсолютно чужі людському життю, у яких немає ні міст, ні певних осель, ні землеробства, але величезні пустелі степів, по яких вони постійно блукають, не зважаючи на спеку, холод, голод і будь-які інші незручності чи бурі.

Хліб і страви, які вимагають праці, вони ненавидять, а конину, і ту іноді приготовану під сідлом під час їзди, вони використовують як ласощі.

Правильно Антей колись писав Філіппу: ти, каже, керуєш македонцями, які навчилися воювати, а я скіфами, які можуть боротися з голодом і спрагою. Що ж, уся їхня насолода полягає у зброї, а багатство – у грабунках. Щасливими вони вважають тих, хто гине на війні, навпаки, нещасними і безславними – тих, хто помирає вдома.

Вважається, що в них є сім імперій, які вони називають ордами, кожна з яких настільки велика і могутня, що більшість містить понад сто тисяч воїнів, особливо ця Таврійська, ближча до землеробства і тому більш розвинена в цьому та інших людських заняттях.

Для відбиття такого неодмінного і численного ворога, особливо в цих королівствах, які не захищені багатьма природними укріпленнями й широко розкинулися на всі боки, потрібні не стільки стіни чи вали, скільки постійна військова сила і варта; бо якщо ворог помічає ослаблення охорони, то негайно вривається або в Русь, або в Литву, минає фортеці і всі укріплення, лише спалює і спустошує села, а потім, зібравши худобу і жителів, з тією ж швидкістю, з якою увійшов, знову виривається. З ним не можна укласти жодної угоди, жодної клятви, нестача речей спонукає його до грабунків, а лють – до вбивств і підпалів.

[Боротьба проти татар]

Ось чому славетний король Польщі та великий князь Литовський завжди змушений пильнувати, завжди мати війська на кордонах, а розвідників у степах, і витрачати величезні кошти.

Крім того, відбуваються загальні військові походи, стягуються податки та збори, настільки ж величезні, наскільки й необхідні для безпеки республіки.

Але ці сусіди, які безпечно живуть за нашою спиною, не тільки не допомагають нам у таких великих бідах, але й бажають та сприяють деяким нашим небезпекам та нещастям.

Тому ця справді християнська чеснота наших правителів, які не піддаються цій нелюдяності і настільки протистоять їй, що ті частини християнського світу, які не сусідують зі скіфськими царствами, нічого не відчувають.

Бо давніше, коли через множинність князів та роздробленість королівства їм не могли належним чином протистояти, вони завдали великі лиха іншим землям, проникнувши в Польщу з великою силою. Це легко зрозуміти хоча б з

того, що в Угорщині, щоб не говорити про інші країни, вони провели три роки і, розгулявшись на свій розсуд, неушкодженими повернулися до своїх земель.

Справді, якщо хтось захоче згадати ці та інші події, що відбулися трохи раніше, якщо він правильно оцінить не тільки таку масу скіфів, яка завжди загрожує нашим шиям, але й напади інших ворогів католицької віри, то зрозуміє, наскільки польський народ заслуговує на [вдячність] у загальній християнській справі, – чию віру, силу та спритність можна побачити як у багатьох інших випадках, так і в цій перемозі, яку я почав описувати.

[Приготування до оборони]

Отже, у 1512 році від Різдва Христового, непереможний король Польщі Сигізмунд, після урочистої та всесвітньо відомої коронації своєї найяснішої дружини Барбари [Запольї, 8 лютого 1512 р.], почав радитися з єпископами та вельможами королівства, які тоді були присутні, як протистояти татарам, про яких розвідники повідомляли, що вони ховаються поблизу кордонів і готують вторгнення навесні, коли виросте перша трава.

І оскільки не вважалося за доцільне піднімати все шляхетство проти цього завжди загрозливого та невловимого ворога, було вирішено найняти наймане військо, для набору якого у Львові було призначено шостий день до травневих нон. [Травневі нони – 7 травня, отже збір – на 2 травня.]

Тим часом збори розходяться, і займаються священними обрядами та очищенням душ – бо це був час Великого посту. [24 лютого – 10 квітня 1512 р.]

[Напад татар 1512 р.]

А ці скіфи, про яких повідомили розвідники, були трьома онуками [*nepotes* – онуки чи племінники] цього таврійського імператора, які з двадцятьма тисячами своїх добірних воїнів вийшли, щоб надати допомогу Селіму, синові турецького імператора, проти його батька. Коли між ними було укладено мир і їхня допомога була відхилена, вони, розпалені молодістю та жадобою здобичі, зупинилися під Чорним лісом, як його називають наші, трохи далі за Поділлям, і звідти шукали нагоди для вторгнення сюди.

Після завершення найсвятіших великодніх урочистостей, близько квітневих ід [13 квітня], вони таємно і швидше, ніж зазвичай, проникають через кордони і розбивають табори між Львовом та Буськом, звідки незабаром, за своїм звичаєм, розходяться загонами на всі боки, неначе якісь скажені вовки.

О! Хто тоді міг би висловити словами або оплакати сльозами обличчя тієї землі? Широко навколо горять села, повсюдно грабується майно, викрадається худоба та стада, оскверняються храми безсмертного Бога, люди обох статей, зайняті божественними справами, зв’язуються та вбиваються, немовлят відривають від грудей матерів і разом зі старими, як перешкоди на дорогах, кидають, дівчат відкрито, не зважаючи на вік чи сором, ґвалтують на очах батьків, братів та родичів, а дружин розбещують на очах чоловіків; нарешті, все божественне та людське наповнюється кров’ю, плачем та скорботою, бо цей ворог має більшу безбожність, ніж інші, котрі ведуть війни, більшу нелюдяність, до того ж огидні та мерзенні звичаї, і жахливі та справді татарські обличчя, на які дивитися вже достатньо муки, не кажучи вже про те, щоб терпіти від них інші мерзенні речі.

[Організування відсічі]

Поки це відбувається на Русі, багато хто поспішає до Кракова, щоб повідомити короля про це лихо, і охоплює все місто великим горем та смутком.

Але сам наймудріший король анітрохи не розгубився, а з обличчям, що виражало найкращу надію завдяки його постійності, виконував усе, що здавалося доречним для такого раптового і очевидного зла.

Спочатку він листами закликав усіх найближчих руських шляхтичів, щоб кожен з них поспішив до Львова з якомога більшим супроводом.

Потім він посилає своїх дворян легкої кавалерії з Миколаєм з Кам'янця, воєводою і старостою краківським, верховним командувачем військ королівства, під чиїм керівництвом незадовго до того Дакія, яку займають волохи [власне, молдавани], де раніше стільки великих і могутніх князів зазнали часткових втрат своїх армій, а частково й загибелі, була спустошена вогнем і мечем, а її ватажки були захоплені в битві і приведені до Львова, де їх змусили відшкодувати всі збитки, які вони раніше завдали королівству.

Отже, цей Миколай, хоча вже був у похилому віці і страждав від гострої хвороби, проте, через велич свого духу і велику любов до республіки, не зволікаючи, спочатку відвідав церкву святого Бернарда, і там, згідно зі своєю вірою, довіривши себе Богові та тим братам, поспішно відійшов.

Тим часом, поки він сам прибув до Львова, королю повідомляють про сприятливі прелюдії війни і приводять полонених.

Бо ці найшляхетніші мужі, які збиралися в призначений час і місце, розгромили тих татар, про яких я говорив, що вони розбігалися загонами, і завжди переважали їх числом.

Тим часом не бракувало вісників, які повідомляли, що ворог дуже сильний і діє швидко, а наші, мовляв, малочисельні і повільніші, ніж вимагала швидкість ворога.

Так виникає якесь тривожне очікування між надією і страхом, відбуваються часті молебні в храмах, приносяться жертви богові та покровителям королівства, на яких сам король часто був присутній, а найчастіше – найясніша дружина і славетна сестра Єлизавета, діва, обидві видатні всіма чеснотами і помітні дівочою красою.

Отже, вони, змагаючись, завжди дотримуючись усього божественного, благали Бога молитвами про захист свого народу. Неможливо сказати, скільки пожертв на вівтарі та милостині бідним було роздано самою божественною королевою, і скільки урочистих мес, здебільшого за мого сприяння, було принесено богові та святим.

Щоразу, коли надходила якась щаслива звістка, вона сама підходила до шанованої гробниці святого Станіслава і, схилившись на коліна, зі сльозами дякувала безсмертному богові.

[Поляки вирушають зі Львова]

Коли ж до Львова прибув краківський воєвода і більшість тодішніх вельмож і шляхтичів королівства, насамперед почали розпитувати полонених про стан і умови ворожих справ і про те, як довго вони мали намір тут залишатися.

Від них було повідомлено: всі війська, які були розсіяні для грабунку, повернулися до табору, і що вони вже рушили з таборів з усією здобиччю в дорогу, і що їхні люди відчувають, що цей народ [поляки] збирається проти них, але не можуть повірити, що так раптово може бути зібрана така велика сила, яка наважиться вступити з ними в бій, проте побоюються деяких легких нападів, заради яких вони зазвичай залишають за собою значний загін для

спостереження, і що це точно, що яка б сила не захотіла на них напасти, вони не відмовляться від бою.

Отримавши це, наші, розуміючи, що більше не можна зволікати, вирішують переслідувати ворога якомога швидше і спостерігати за місцями та часом, придатними для бою.

Отже, не чекаючи Яна Творовського, відомого полководця, та багатьох інших воїнів, про прибуття яких повідомлялося, вони вирушили зі Львова в суботу, 8-го дня до травневих календ [24 квітня 1512 р.], і, пройшовши недалеко, почали шикувати війська та будувати бойовий порядок, щоб завжди бути готовими до нападу на ворога.

Тим часом під керівництвом Яна з Пільчі, дуже відважного мужа, розбито дві сотні ворогів, і двох полонених негайно приводять до війська, які, будучи допитані через перекладачів про своїх, повідомили, що вони вже зібралися і відступають, і знаходяться на відстані п'яти миль [35 км].

[Лист від князя Острозького]

Серед цього поспішно прибув вісник, посланий до краківського воєводи з листами від князя Костянтина, видатного полководця, особливо скіфської війни, чиї численні видатні вчинки, численні перемоги та заслуги перед республікою ніхто не може достатньо похвалити чи перерахувати. Він відбув у московитів найтяжчий дев'ятирічний полон, і нарешті, коли його величність була визнана, був не тільки добровільно звільнений, але й прийнятий з найвищою пошаною та наділений такими багатствами, що очолив усі їхні [московські] армії, якими, керуючи з хоробрістю, вправністю та удачею, здобув численні трофеї зі Скіфії.

Лист полководця містив прохання: якщо є якісь люди або бажання вступити в бій з ворогами, йому якнайшвидше повідомили, – а він також прибуде з військом так швидко, наскільки це можливо, і разом нападе на ворога.

Прочитавши це від князя, негайно наказали відправити іншого посланця і попросити самого князя, щоб він зібрав якомога більше війська і прискорив свій прихід.

[Погоня за ворогом]

Тим часом вороже військо просувалося, відхиляючись праворуч [виходить – на південь], а наше, рухаючись прямо, досягло його лівого флангу, і таким чином обидва, рухаючись флангами, іноді зупинялися на відстані ледве двох миль [14 км] один від одного.

На четвертий день зустрілися біля замку Вишнівець з князем Костянтином, якого супроводжували лише тисяча п'ятсот литовських вершників, але дуже відважних, і там, коли війська зібралися, і відбулися взаємні привітання, негайно розпочалася нарада, на якій, хоча обидва дуже досвідчені полководці та інші вожді й перші мужі, зважуючи чисельність ворожого війська та свою нечисленність, вважали бій далеко нерівним, проте, знаючи, що перемоги зазвичай залежать не від кількості, а від доблесті воюючих, і що їхні власні [вояки] не тільки не уникають бою, але й бажають його та вимагають, вирішили наздогнати ворога наступної ночі та напасти на нього наступного дня, який був днем святого Віталія.

Отже, після цієї взаємної консультації з обох сторін були відправлені розвідники для дослідження ворожого табору, місця стоянки та відстані шляху.

Потім почали доглядати за тілами та кіньми, готувати зброю та інше військове спорядження.

[Нічний марш]

Поки все це виконувалося з відповідним настроєм і певним бажанням битися, розвідники повернулися до табору близько першої нічної варти і повідомили про місцезнаходження ворожого війська, розташування місця та відстань шляху.

Незабаром без шуму було дано сигнал до виступу, і протягом усієї ночі поспішали, щоб дістатися до ворога раніше, ніж він рушить з табору.

Повідомляли ті, хто тоді був у полоні у скіфів, що старший онук імператора провів усю ту ніч без сну з багатьма першими особами, і святкував бенкетом та обжерливістю щасливий успіх та безпечне повернення з величезною здобиччю.

Наші ж, хоча й не зволікали в дорозі, проте, оскільки шлях у чотири милі [28 км] потрібно було подолати упродовж досить короткої ночі, вони з'явилися перед ворогами лише після сходу сонця, і тоді вже виявили їх не тільки готовими, але й трохи просунутими в дорозі від місця стоянки.

[Шикування війська]

Між обома арміями був пагорб, досить пологий і виступаючий, біля підніжжя якого болотиста і слизька долина дещо ускладнювала і сповільнювала перехід для наших.

Отже, коли вони [поляки] досягли вершини цього пагорба і побачили ворога, що розтягнувся далеко і широко по лісу, на відстані ледь двох стадій, вони зупинилися в строю і представили очам ворога великий і грізний стрій.

Бо всі головні командири [дослівно: juvenes, юнаки] тримали фронт зі своїми когортами і сяяли зброєю та різноманітними прапорами (в тому числі позолоченими).

Загальна чисельність нашого війська становила близько п'яти тисяч, і повідомляється, що їхні ряди були вишикувані таким чином: литовці зі своїми вождями та полководцем князем Костянтином тримали праве крило, а ліве захищав Ян з Пільчі з загоном шляхти, який він старанно зібрав.

Найближчими до литовців були троє інших видатних мужів з Пільчі: особливо Миколай і Станіслав, брати Оттона, обидва видатні у війні та розумі, але Станіслав перевершував інших красою тіла та форми.

Поруч з ними була когорта дворян, повна шляхетних кіннотників і дуже сильних чоловіків. Її очолював Альберт Самполінський, видатний своїм духом і вчинками, військовими якостями, що перевершували віру. І тоді йому допомагали Яків Сецигневський та Ян Гжимолтовський, обидва відомі у війні і своїм виглядом були подібні до Марса.

Потім стояли Мартін Каменецький та Станіслав Лущевський.

Стояли двоє шляхетних мужів з Вишниці: особливо Петро, старший за віком, який здобув собі неабияку славу не тільки на батьківщині, а й у Німеччині та Італії, воюючи [разом] з імператором Максиміліаном.

До них приєднався серед інших шляхтичів Андрій Боратинський, не останній у військовій доблесті та славних вчинках.

Нарешті, на лівому крилі стояли три загони як найманців, так і шляхтичів, кожен з яких мав своїх командирів: Станіслава та Яна Амора з Тарнова, мужа шляхетного серця, та Станіслава Мелецького.

І крім тих, кого я згадав як вождів, багато інших сильних і видатних чоловіків заповнювали весь стрій, особливо фронт, якому передував невеликий

загін піхоти, але лише з двома бойовими машинами [duabus tantum belli machinis; далі конкретно сказано про гармати].

За фронтовим строєм йшли інші когорти.

І нарешті, замикав стрій ар'єргард, який був головною силою війська. Його вождем був твій [Х. Шидловецького] родич Ян Одровонж, руський воєвода, далеко відомий своїм родом і багатством, і який перевершував свій вік мудрістю, серйозністю та красномовством.

Були й інші війська, вишикувані по флангах. Була також деяка кількість сільського люду, приєднаного до них скоріше заради здобичі та грабунку, ніж заради битви.

Коли все це було так розташовано, краківський воєвода, який завжди виявляв себе добрим полководцем і батьком вітчизни, особливо тоді [проявив себе]. Він, незважаючи на свій вік і здоров'я, одягнений у зброю і сидячи на коні, наполегливо інструктував і заохочував усі війська навколо, хоча бажання битися було таким сильним як у тилу, так і на передовій, що здавалося, що для цього потрібні були скоріше вуздечки, ніж шпори.

Однак те саме старанно виконували і князь Костянтин, і Станіслав з Ходеча, маршалок королівства і львівський староста, обдарований великим духом і досвідом у цій скіфській війні, а також двоє інших, які тоді також виконували обов'язки полководців, Станіслав з Лянцкорони, кам'янецький староста, і Януш Свірчевський, обидва відомі у війні та сміливими вчинками.

[Битва]

Скіфи, несподівано побачивши таку широку і сяючу зброєю лінію військ, а також почувши гуркіт гармат, які стріляли в них, раптово злякалися, почали плутати ряди і змішуватися між собою, немов величезне море, коли його хвилює вітер.

Проте, натягнувши луки, вони намагалися кинутися на наших і, за своїм звичаєм, кружляти навколо, засипаючи їх стрілами.

Отже, розділившись на чотири загони, одна частина пішла на праве крило [польсько-литовського війська], інша – на ліве, решта – в центр, але на праве крило припала більша сила і більший натиск, який першими витримали литовці, трохи просунувшись вперед, і, притулившись до лісу, через густоту якого їх не могли оточити, вони мужньо чинили опір і завзято билися; проте, коли наступаюча маса татар почала надто сильно тиснути і вони вже майже почали хитатися, Альберт Самполінський, повернувшись до тих, ким він командував, сказав: «**Доки ми чекаємо наказу про вступ у бій? Ви бачите, в якій небезпеці вони знаходяться! Гей, слідуйте за мною!**»

І, підбадьоривши коня, забувши про смерть і рани, він кинувся в середину ворожого війська, за ним пішли інші загони фронту, які відкинули незліченну кількість ворогів і вчинили найжорстокішу різанину.

Скіфи недовго витримували такий гарячий і жорстокий натиск, але відразу ж повернули назад і кинулися в таку швидку втечу, що більшість з них кидали з себе одяг, а також сідла з коней, щоб не втомлювати їх.

Наші ж, підбадьорені духом і ще більше розпалені сприятливим Марсом, переслідували втікачів.

Розсіяних ворогів переслідували їх по лісу, рубаючи одних, проколюючи інших, і вони встеляли дороги і весь ліс трупами.

[Звільнення полонених]

Тим часом, поки вони поверталися до війська, вожді з іншими військами накинулися на безліч здобичі, яку зібрали вороги, вигляд якої я не можу згадати без сліз.

Стояли зв'язані чоловіки і жінки в незліченній кількості, які зазнали стільки тортур, побоїв і безчестя. Стояли дівчата, які зазнали найбруднішої зневаги. Стояли стільки возів з дітьми, які не розуміли, що відбувається. Їх, як мені розповів один мій друг, (серед іншого, виняткового судження і зовсім не марнославний), було понад 10 тисяч.

Вся ця юрба одночасно криком і плачем зустрічала своїх визволителів і дякувала Богові не менше, ніж душі батьків колись, коли їх визволяли з пекла.

Незабаром князь Костянтин і краківський воєвода наказали, щоб кожен взяв те, що було його, як речі, так і людей, і пішов, в чому виникла така плутанина, і батьки не впізнавали своїх дітей, і змішання худоби та стад, що солдати були змушені забирати багато невідомого і ділити між собою. Було встановлено, що в цій битві загинуло близько 5 тисяч скіфів, а наших, хоча деякі були поранені, було втрачено менше 50.

[Відзначення перемоги]

Після всього цього того ж дня повернулися до Вишнівця, і там решту часу було дано для відпочинку.

Наступного дня Костянтин запросив усіх князів і магнатів і влаштував пишний бенкет, на якому він щедро прийняв кожного, хто відзначився в справі, і особливо краківського воєводу, якому він приписував таку видатну перемогу, вихваляючи його бенкетами та подарунками.

Дійсно, якби поляки та литовці з такою ж згодою і об'єднаними силами завжди протистояли ворогам, справи обох держав йшли б набагато краще.

Бо таким чином, які б битви вони колись не починали, вони успішно і з великою славою їх вели, ти, мій покровителю (видатний у вивченні літописів давніх справ і тому серед інших твоїх чеснот і талантів дуже сильний порадою), не заперечиш.

А ті, хто нічним і денним бігом несли таку щасливу звістку до Кракова, майже на четвертий день, який був сонячним і в який наш непереможний пан звик пускати кров [? sanguinem minuere] і святкувати день св. Сигізмунда [1 травня], прибули майже на світанку, і спочатку вони завернули до твого німецького мага Миколая, каштеляна радомського, неабиякої окраси цього двору. Коли їх дещо пізніше допустили через воротаря, справу через інших донесли аж до королівської опочивальні. Звідти негайно поширилася по всьому місту, наповнивши його невимовною радістю та втіхою.

Серед тих, хто найбільше радів, була, безперечно, наша славна королева Барбара, адже Бог милостиво прикрасив початок її правління такою знаменною перемогою, тому, покликавши мене, вона продиктувала листи до своєї славної матері, а також до братів, зі сльозами радості, і наказала якнайшвидше їх написати та відправити через свого кур'єра.

Від сходу сонця до полудня Бога спочатку прославляли у всіх храмах дзвонами, органами та різноманітним співом, а святий гріб святого Станіслава вшановували великою кількістю свічок та жертвоприношень. Потім бенкети та вечірки повсюдно, особливо в королівському дворі, де виконувалися різноманітні види ігор та танців, і звучали різні музичні інструменти. Коли ж

настав вечір, було запалено стільки вогнів повсюди, стільки смолоскипів та ліхтарів, що здавалося, ніби все місто горить. Зібралися натовпи співаючих і гуляючих до замку, лунав гуркіт барабанів і трубний клич, і все, що можна було вважати гідним радості, насолоди та такого тріумфу, – все це відбувалося.

[Післяслово]

Маєш, наймудріший сенаторе, як ти хотів, опис цієї перемоги відповідно до мого розуміння та життєвої невтомності, щоб ти, хто з великою любов'ю до батьківщини та прагненням до королівської слави наказав зобразити її [перемогу] в храмі святого Франциска, мав її також переданою в пам'яті письмом, і хоча я знаю, що вона далека від красномовства та вченості, оскільки цього більше вимагають вірші та промови, а історія, як каже Пліній Молодший, написана будь-яким чином, приносить задоволення, я сподіваюся, що вона тобі сподобається.

троє інших видатних мужів з Пільчі – на цьому місці Децій називав Оттона та Станіслава Ходецьких, не Пілецьких.

Коли був написаний цей меморандум? Остання подія, згадана в основному тексті – це святкування перемоги у Кракові 1 травня 1512 р., описане досить детально і (мені здається) за особистими враженнями. Також думаю, що гонець, який подолав за три з половиною доби 420 км від Вишнівця до Кракова, приніс тільки загальну вість про перемогу (Л-27). Детальний звіт про похід, шикування війська, перебіг битви та її результати, я думаю, Миколай Кам'янецький надіслав невдовзі, але мабуть не в самий вечір після битви (далі побачимо, що король дякував гетьманові за докладну інформацію – Л-31). Оцей звіт (літературно опрацьований Крицьким?) і склав основну частину меморандуму. Із заключної його частини ми дізнаємось, що Шидловецький встиг наказати намалювати (алегоричну?) картину перемоги в костелі св. Франциска у старому місті Кракова (якихось 500 м від Вавеля). Це так само не можна було зробити миттєво, потрібен був деякий час. Тому я думаю, що меморіал був написаний у Кракові у найближчі місяці після битви, можливо, влітку.

Хоча автор прибіднявся і вважав свій твір позбавленим красномовства, він містить стільки епітетів, яскравих порівнянь, історичних пригадок, що скоріше може вважатись поемою в прозі, ніж фактографічною історією.

Слід знати, що цей меморандум був надрукований ще в 1709 р. [Andreae Chrysostomi in Zaluskie Zaluski… Episcopi, Sacri Romani Imperii Principis,… Epistolarum historico-familiarium tomus primus. – Brunsbergiae: 1709, p. 17 – 23].

Похвала королю Сигізмунду

Крицький, зауваживши, що красномовство більше личить віршам та промовам, сам і виконав таке завдання, написавши латинську поему «Encomium Sigismundi regis Poloniae post partam de Tartaris victoriam» (Похвала Сигізмунду, королю Польщі, після його перемоги над татарами). Вона була надрукована під таким заголовком у Кракові в друкарні Галлера в 1512 р. і передрукована у зібранні поезій Крицького [Andreae Cricii carmina / edidit Casimirus Morawski. – Cracoviea: Typis Universitatis Jagellonicae, 1888, p. 30 – 35].

Крицький безперечно знав, що король Сигізмунд не брав особистої участі в битві, але знав також, що прославляти треба правителя, короля.

Поема складається із 64 двовіршів, всього 128 рядків. Це – похвальне слово у чистому вигляді. Ніяких фактів поема не подає, хіба що натякає на них. Ось як виглядає московська війна 1508 р.:

Quid mirum fortuna tuis si sedula rebus
Ancillat, duce qua tanta trophaea geris.
Haec inimica prius vicinos foverat hostes,
Moscos et Valachos terribilesque Getas.
Tandem cum datus es divino munere princeps
Subiecta est animo consilioque tuo.
Qua primum es Moscum terris populoque potentem
Aggressus longa difficilique via,
Milia te viso centum mox terga dederunt
Et ferro es late depopulatus humum.
At vix inde redis, per fines ecce Ruthenos
Irrumpit Valachus damnaque multa facit.

Не дивуюсь твоїм перемогам і великим трофеям,
Коли ти під проводом Фортуни свої справи дієш.
Вона, ворожа раніше, була на боці ворожих сусідів,
Московитів і волохів, і жахливих гетів.
А відколи ти був даний як правитель божественним даром,
Вона підкорилася твоєму розуму і твоїм порадам.
Коли ти вперше пішов проти московита,
сильного землею і народом,
Довгим і важким походом,
Сто тисяч, як тільки почули про тебе, одразу ж тікали,
І ти залізом спустошив широку їх землю, шаблями.
А щойно ти звідти повернув – через руські землі
Вдирається волох і великої шкоди завдав нашій ріллі.

Цікаво відмітити, що цей фрагмент відбився у хроніці Б. Ваповського. У нього в описі походу проти москалів бачимо і «сто тисяч москалів», і їх утечу від одного тільки виду короля, і спустошення московських земель [KBW, p. 80 – 81]. Нічого такого в дійсності не було, і тому ця текстова паралель набуває ще більшої переконливості.

Далі спеціально про битву з «гетами» сказано так:

Tu nil cunctatus fieri tam tempore parvo
Quae poterant, stabili singula fronte facis,
Mittis militiam, sequitur generosa iuventus,
Laeta pharetratos aggrediturque Getas;
Quamvis parva manus longeque tot hostibus impar,
Instructas rumpit mox tamen haec acies,
Caeduntur passim fugientes inde Tomitae
Et fit ab humanis libera praeda lupis.

Ти без вагання все робиш непохитно-рішуче,
Що тільки можна зробити так скоро й тямуче.

Ти відправляєш військо і шляхетних мужів,
Щоб напали на стрілоносних гетів;
Хоч і невеликий загін і далеко не рівний ворогу числами,
Проте він швидко розбиває ці вишикувані лави,
Всім полоненим він волю надає,
А трупи татарські вовкам на снідання лишає.

Про литовців немає згадки зовсім, але бачимо тут у сильному скороченні основні тези меморандуму. Тому я думаю, що поема була написана після меморандуму, але у близькому часі (аби устигнути з козами на торг). Щоб ця квітка поезії не зів'яла так скоро, далекоглядний поет позбавив воєнну перемогу будь-якої конкретності, так що поема й надалі могла прикладатись до інших перемог над татарами.

Листування травня 1512 р.

Київ, південь, ясне сонечко на небі. Сиджу на лавочці перед магазином, гортаю Facebook на смартфоні.

Лунає потужний вибух із сухим тріском, десь дуже близько. Не пишу «раптом» – війна йде вже четвертий рік, яка тут раптовість. Від повітряної хвилі, яка йшла неначе зверху, заверещала сигналізація в сусідніх припаркованих машинах. Дивлюсь на годинник – 11:58. Ну, сиджу далі.

Записав цю подію для пам'яті. Чим я гірший за Андрія Крицького? Він був сучасником якихось війн, а я – сучасник нашої праведної війни проти агресії Гнило-Солом'яної Орди. (2 вересня 2025 р. о 12:32).

А написали, що в Києві була повітряна тривога з 8:00 до 13:00, було 53 «Шахеди», з яких збито 48, і десь у Дніпровському районі (де я живу) уламки упали на території непрацюючого дитячого садка (2 вересня 2025 р. о 18:18).

(Л-24) **2 травня 1512 р.** король Сигізмунд із Кракова надіслав листа до свого старшого брата, короля Угорщини Владислава:

Cum ita firmiter credamus, quod s. Mtas. vra. ejus consiliarii ac universi proceres istius regni nobiscum in prosperis et adversis communem animum habeant, tristenturque et gaudeant: significamus vre. s. Mti. victoriam nostram de XX milibus Tartarorum regnum nostrum vastantibus in die S. Vitalis partam, quos exercitus noster tumultuarie collectus profligavit.

Dux quidem ejus Tartarici exercitus, filius imperatoris Precopensis cum paucis fuga elapsus est; sed speramus in dno. Deo, quod non effugiet. Nam alter exercitus noster, quo illi fugiunt, dispositus est, ut et hec reliquie trucidentur.

Ex nostris licet pauci in pugna interierint plurimi tamen vulnerati sunt. Pro qua victoria nostra de Infidelibus vra. s. Mtas. nobiscum una gratias et laudes domino Deo agere dignetur. Dnus. Deus servet Mtem. vram. una cum Sermis. ejus liberis diutissime salvam ac felicem.

Cracovie II Maji.

Dominis Hungaris in eandem sententiam scriptum,

Domine Anne, duci Masovie,

Duci Casimiro Thessnensi [AT 2, № 65, p. 79].

Враховуючи, що ми настільки міцно віримо, що ваша королівська величність, її радники і всі вельможі того королівства мають з нами спільний дух у щасті та в нещасті, і що вони сумують і радіють разом з нами, ми повідомляємо вашій королівській величності про нашу перемогу, здобуту в день святого Віталія, над двадцятьма тисячами татар, що плюндрували наше королівство, яких розгромив наш нашвидкуруч зібраний військовий загін.

Ватажок цього татарського війська, син перекопського імператора, з небагатьма врятувався втечею; але сподіваємося на Господа Бога, що він не втече. Бо [там,] куди вони тікають, інше наше військо розташовано так, щоб і ці залишки були знищені. Хоча з наших у битві загинуло небагато, однак багато хто поранений.

За цю нашу перемогу над невірними нехай ваша королівська величність разом з нами воздасть хвалу і подяку Господу Богу. Хай Господь Бог збереже вашу величність разом з її найсвітлішими дітьми надовго в здоров'ї та щасті.

Краків, 2 травня.

Панам угорцям написано те саме.

Пані Анні, княгині Мазовії.

Князю Казимиру Тешинському.

(Л-25) Того ж **2 травня 1512 р.** король написав дуже подібного листа до жителів Прусії:

Famati, fideles, dilecti.

Die resurrectionis Dni. pertubaverat nos malum nuncium de invasione Tartarorum XX milia ingressa in regnum nostrum. Russiam igne et ferro depopulabantur.

Contra quos exercitum ex Polonis et Lithuanis celerrime coegimus, per quem Deo favente hostes istos nostros oppressimus ipso die S. Vitalis ita, ut pauco modo fuga evaserint. Sed speramus quod et hi gladium nostrum non effugient, nam alter exercitus dispositus est in ea via, qua fugiunt ad trucidandas has eorum reliquias.

De qua victoria laudes et gratias dno. Deo auxiliatori fortissimo referimus. Vobis autem hoc letum novum, uti fidelibus subditis nostris significamus, ut qui ex invasione Infidelium turbati fuistis consolationem accipiatis, Deoque optimo una nobiscum gratias et laudes agatis.

Valete.

Cracovie II Maji [AT 2, № 66, p. 80].

У день Воскресіння Господнього [11 квітня] нас сколихнула зла звістка про вторгнення 20 тисяч татар у наше королівство. Вони вогнем і мечем спустошували Русь. Проти них ми якнайшвидше зібрали військо з поляків і литовців, і з Божою милістю в той самий день святого Віталія ми розгромили цих наших ворогів так, що лише небагатьом вдалося втекти. Але ми сподіваємося, що й вони не уникнуть нашого меча, бо інше військо розташоване на шляху їхньої втечі, щоб винищити ці їхні залишки.

За цю перемогу ми приносимо хвалу і подяку Господу, нашому наймогутнішому помічнику. А вам, нашим вірним підданим, ми повідомляємо цю радісну новину, щоб ви, які були стривожені вторгненням невірних, отримали втіху і разом з нами вознесли подяку і хвалу Всевишньому Богу.

Будьте здорові!

Краків, 2 травня.

(Л-26) Мабуть того ж **2 травня 1512 р.** король написав дуже подібного листа (недатованого) до керівників хрестоносців у Прусії:

In consolationem omnium vestrum, qui crucem Dni. profitemini, defenditisque contra Infideles et fidei debito nobis regnoque nostro obstricti estis, significamus vobis, quod die S. Vitalis exercitus noster ex Lithuanis et Polonis congregatus, Tartarorum XX milia fudit etc. Credimus felicem hunc eventum nostrum vobis, qui zelatores fidei christiane estis et regni nostri amatores, non parvam consolationem attulisse. Hortamur vos, ut ob eam communem consolationem Deo optimo pro tanto beneficio gratias una nobiscum agatis [AT 2, № 67, p. 80].

На втіху вам усім, хто сповідує хрест Господній і захищає його від невірних, і хто зобов'язаний вірою нам і нашому королівству, повідомляємо, що в день святого Віталія наше військо, зібране з литовців і поляків, розгромило 20 тисяч татар. Ми віримо, що ця наша щаслива подія принесла вам, хто є ревними прихильниками християнської віри й друзями нашого королівства, чималу втіху. Закликаємо вас, щоб за цю спільну втіху ви разом з нами подякували Всевишньому Богу за таке велике благодіяння.

(Л-27) Мабуть того ж **2 травня 1512 р.** король написав листа (недатованого) до маршалка королівства і львівського старости Станіслава Ходецького:

Die natalis nostri, qui divo Sigismundo dicatus est, venit ad nos nuncius tue Stis. et literas nobis ab illa et Tartarum captivum testem victorie vre. attulit. Unde Deo omnipotenti gratias egimus animumque turbatum deposuimus intelligentes, vos omnes salvos et incolumes victoriam obtinuisse.

Expectamus tamen totius rei geste pleniorem significationem. Captivos, si qui habebuntur, omnes adduci tua Stas. ad nos curet. Significetis etiam nobis, quid de reliquis Tartaris qui effugerunt agatur, et an a Valacho auxilium habueritis. Preda omnis, que recuperata est dominis suis restituatur, ne ob id aliquid contentionis et discordie inter subditos nostros exoriatur. Pro opera vero, quam in profligando hoste fecistis tam Sti. tue quam ceteris omnibus gratiam debemus et gratificatione nostra referemus [AT 2, № 68, p. 80].

У день наших іменин, присвячений святому Сигізмунду [1 травня], до нас прибув ваш посланець й приніс нам від вас листи та полоненого татарина – свідка вашої перемоги. Тому ми подякували Всемогутньому Богу і відкинули занепокоєння, зрозумівши, що ви всі цілі та неушкоджені здобули перемогу.

Однак ми очікуємо повнішого повідомлення про всю подію. Нехай ваша мосць подбає, щоб усіх полонених, якщо такі є, привели до нас. Повідомте також нам, що робиться з рештою татар, які втекли, і чи мали ви допомогу від молдаван. Усю здобич, що була відвойована, слід повернути її власникам, щоб через це не виникло суперечок і розбрату між нашими підданими. За працю, яку ви зробили, розгромивши ворога, ми завдячуємо як вашій мосці, так і всім іншим, і віддячимо нашою милістю.

Die natalis nostri – властиво, день народження; але відомо, що Сигізмунд народився 1 січня 1467 р., тому тут йдеться про іменини (день тезоіменитого святого).

(Л-28) **5 травня 1512 р.** король написав листа до краківського воєводи й гетьмана Миколая Кам'янецького, інших панів і вельмож:

Mgci. sincere nobis dilecti.

Consolatione laudabili dnus. Deus. per obsequium vestrum consolari nos dignatus est, qui victoriam gloriosam de perfidis hostibus Machmetanis regnum nostrum vastantibus nobis fortitudine vra. larcitus est. Deo sit laus et gloria sempiterna. Vobis autem et omnibus, qui hoc sacre militie opus peregistis captivisque nostris liberationem atlulitis, gratias immortales agimus virtutemque et fortitudinem vram. laudibus et premiis meritis extollere non pretermittemus. Nam generosa virtus et fortitudo Polona clare in vobis eminet, qui cum valido hoste congredi ausi fuistis; indicia argumentaque sunt initia ista fortitudinis vestre, quod prisca nationis nostre Polone gloria, Deo ac. virtute vestra duce, comite fortuna, regno nostro restilui poterit.

Ceterum prospiciatis, ne hostis ipse resumptis viribus auxiliisque comparatis aliquid rursus detrimenti istic inferat. In recuperata autem preda ab hoste et dominis suis restiluenda justitia, quantum possibile est, servetur, ut victoria vra. non luctu sed consolatione celebretur. Omnibus autem bonis hominibus, qui operas suas ad comparandam victoriam navarunt, gratias nostro nomine agatis et gratiam illis nostram et premia polliccamini.

Dat. V Maji [AT 2, № 69, p. 80 – 81].

Високодостойні, щиро нами улюблені.

Похвальною втіхою Господь Бог зволив утішити нас через вашу старанність, дарувавши нам завдяки вашій відвазі славну перемогу над віроломними ворогами-магометанами, що спустошували наше королівство. Нехай буде хвала і вічна слава Богу. А вам і всім, хто звершив цей подвиг святого воїнства і приніс визволення нашим полоненим, ми висловлюємо безсмертну подяку і не залишимо без уваги вашу доблесть і відвагу, піднісши їх заслуженими похвалами і нагородами. Бо щедра польська доблесть і відвага ясно виявляється у вас, які наважилися зійтися з сильним ворогом; ці перші свідчення вашої відваги є доказом того, що давня слава нашого польського народу може бути відновлена в нашому королівстві, з Богом і вашою доблестю як провідниками, а щастям як супутником.

Крім того, подбайте, щоб ворог, відновивши сили та зібравши підмогу, знову не завдав якоїсь шкоди в цих краях. А при поверненні здобичі, відібраної у ворога, її власникам, наскільки це можливо, хай буде збережена справедливість, щоб ваша перемога святкувалася не в скорботі, а у втісі. Усім же добрим людям, які доклали зусиль для здобуття перемоги, висловлюйте нашу вдячність від нашого імені та обіцяйте їм нашу прихильність і нагороди.

Дано 5 травня.

(Л-29) **8 травня 1512 р.** король розіслав із Кракова листи вельможам: краківському каштеляну Спитку з Ярослава, краківському воєводі й старості, генеральному гетьману Миколаю Кам’янецькому, сандомирському воєводі й самбірському старості Яну Тарновському, белзькому воєводі Яну Одровонжу, Станіславу Кміті з Вишнича, подільському воєводі Оттону Ходецькому, львівському архібіскупу Яну Вільчеку. Король писав:

Unicuique seorsim.

Hodie ex Kijow venit ad nos nuncius a palatino Kijowiensi et ab oratore nostro Skinder, qui ab imperatore Precopensi rediit. Ambo nobis scribunt, quod nepos imperatons, Mahmetkierej Soltan sexaginta equitum comitatu insignes quosdam Tartaros secum habens pro obside ad nos vadit. Et jam dicitur esse in Mosir. Premisit tamen oratores nobiles genere, qui cras hic constituentur. Qui sine dubio nihil aliud

agent nisi prenunciabunt adventum dni. sui et poscent dari a nobis pactam imperatori pecuniam et pacem nobis promittent.

Scribit namque orator noster nobis affirmans, quod iste exercitus Tartaricus feliciter fusus sine voluntate imperatoris ex Precop eruperit. Ad quem retrahendum imperator miserat eum filium, qui vices suas in imperio gerit, et cujus filius nunc huc vadit, sed ipsos nequaquam invenire potuerit. Res certe miranda, quod ab una et eadem gente uno et eodem tempore bellum infertur et pax offertur. Dispositione divina fiunt ista. Verisimile est autem, quod pax firma a Tartaro servabitur, postquam isti bellum inferentes profligati sunt. Opus tamen est bono ac provido consilio, ut amenitatem pacis comparemus et amplectamur.

At unde illi imperatori pacta pecunia solvenda est, siquidem t. Stati. et aliis consiliariis solvenda videbitur, et quomodo ac ubi obses iste filius servandus est (plane nescimus).

Nam adventus obsidis consilium illud nostrum secretum quodammodo primo motu distrahere videtur. Nihilominus tamen non est nobis ab isto ipso consilio avellendum. Proderit enim consultalio et preparatio hec, si non nunc tamen postea. Itaque tuam Stem. hortamur: prebent nobis super his consilium, ne quid aut incaute agamus aut per negligentiam pretermittamus cum periculo et jactura Reipublice. Sed precipue unde pecunia sumenda est, que ex pacto imperatori mitti debet. Confidimus tuam Stem. mature hanc rem deliberaturam et nobis utile ac Reipublice salutiferum consilium prebituram.

Cracovie VIII Maji [AT 2, № 71, p. 82].

Кожному окремо.

Сьогодні з Києва до нас прибув посланець від київського воєводи та від нашого посла Скіндера, який повернувся від перекопського імператора. Обидва пишуть нам, що онук [племінник?] імператора, Мехмед-Гірей-Султан, у супроводі шістдесяти вершників, маючи з собою деяких знатних татар, їде до нас як заручник. І, як кажуть, він уже в Мозирі. Однак він наперед вислав знатних послів, які прибудуть сюди завтра. Вони, без сумніву, не робитимуть нічого іншого, як сповістять про прибуття свого пана і вимагатимуть, щоб ми віддали імператору обіцяні гроші, і пообіцяють нам мир.

Адже наш посол пише нам, стверджуючи, що це татарське військо, яке було успішно розбите, вирвалося з Перекопу без згоди імператора. Щоб його повернути, імператор послав свого сина, який керує своїми володіннями в імперії, і чий син зараз їде сюди, але він ніяк не міг їх знайти. Воістину дивна річ, що один і той же народ в один і той же час веде війну і пропонує мир. Це відбувається з Божого провидіння. Однак вірогідно, що мир буде міцним з боку татар, після того як ті, що вели війну, були розгромлені.

Проте потрібна добра і передбачлива порада, щоб ми змогли досягти прийнятного миру. Але звідки взяти гроші, які потрібно сплатити імператору згідно з угодою, якщо вашій мості та іншим радникам це видасться за потрібне, і як та де утримувати цього заручника-сина (ми абсолютно не знаємо).

Адже прибуття заручника, здається, певною мірою розхитує наш перший таємний план. Тим не менш, ми не повинні відмовлятися від цього самого плану. Адже ця нарада і підготовка будуть корисними, якщо не зараз, то пізніше. Тому ми закликаємо вашу мость: дайте нам пораду щодо цього, щоб ми не зробили чогось необачно або не пропустили через недбалість, що могло б загрожувати небезпекою і втратою для республіки. Але передусім, звідки взяти

гроші, які за угодою мають бути відправлені імператору. Ми впевнені, що ваша мость зважено обміркує цю справу і дасть нам корисну і рятівну для республіки пораду.

Краків, 8 травня.

В листі міститься описка: заручник (Джелал ад-Дін) помилково названий Мехмед-Гіреєм. *Nepos* може означати як племінника, так і онука. В нашому випадку Джелал ад-Дін – онук імператора. В наступному листі він названий правильно.

(Л-30) Також король відправив (недатований) лист до гнезненського архієпископа Яна Ласького. Ті новини, які дано в листі, дуже подібні до новин з попереднього листа, тому й час його написання близький. Але окрім новин там містяться важливі речі:

Revme. in Christo pater et dne., sincere nobis dilecte.

Veniens ad nos mgcus. Nicolaus Firlej, pal. Lublinensis, exitum consiliorum conventus Colensis nobis declaravit et librum articulorum in eodem conventu confectorum nobis attulit. Ex quibus et ex ejus relatione, quantum intelligere possumus, arbitramur Ptem. vram. et alios consiliarios, quibus necessitas Reipublice cognita est, non parum difficultatis cum communitate nobilitatis habuisse, ut saltem hoc initio rebus melius in futurum disponendis commodior modus daretur. Quam ob rem Pti. vre., quam autorem boni non ignoramus, agimus gratias. Sed quoniam cum temporibus consilia quoque mutare necesse est, et semper ad ineliorem finem dirigere, intentionem nostram vre. Pti. aperire decrevimus.

Nam tam post legationem Turcicam quam etiam Sermi. dni. regis Hungarie, qui non certam spem habere videtur de Vojevodis Valachie et Transalpino, ac post istam felicem, quam dedit nobis Deus, victoriam, nec non etiam ob eam rem, quod imperatoris Precopensis nepos Mahmetkirej Soltani filius huc ad nos pro obside, qui jam est in Mosir septuaginta equis et nobilis generis societate stipatus, una cum nostro Skinder mittitur, illud consilium nostrum secretum potius differendum quam acceleratione prosequendum videtur, precipue quod tempus a festo S. Jo. Baptiste usque ad festum S. Michaelis ad tam magnam et ponderosam actionem suscipiendam et prosequendam satis breve et angustum est et nulle preparationes solide hactenus facte sunt, quibus confidere possimus, que repente nos relevare possint.

Tamen propter Valachum, qui cum Tartaro Precopensi et cum Selimbegk, filio Turci, inducias pepigit, nam nec hac vice nobis auxilium ob eam rem tulit, tum etiam propter Turcum, qui bello illo cum Zophi atroci et cruento occupatus est, nobis istud videtur, si consultum vobis videbitur: quod fertones in conventu Piotrkoviensi laudati, in quorum spem debita non pauca in stipendiarios contraximus, exigantur, et conscriptio per vos in Colensi conventu decreta transponatur in tempus commodius, h. e. post. messem. Que quidem conscriptio, cum facta fuerit, sicut per vos communiter decretum est, contributio pecunie, que a singulo equo solvi debet, eo modo sicut constituistis exigatur. Interea vero habendo istum obsidem, curabimus, consilio Ptis. vre. et consiliariorum aliorum accedente, ut preparationes, que tempore opportuno efficaciter nos relevare possent, hinc et inde quereremus.

Fortassis facilius et confidentius illi, a quibus auxilia sperare debebimus, nos relevare poterint, cum cognoverint, nos domi esse in ordine et tam laudabilem victoriam assecutos esse, que parvi estimanda non est. Nam ex XX millibus non multi evasere et credimus, quod iidem quoque, quos Tworowski insequitur cum delectu hominum recentiori non evadent. Igitur Ptas. vra. revma. velit diligenter super hoc

negotio deliberare et istic de hoc, si ita expedire videbitur, intelligentia habita cum aliis consiliariis constituere, ut conscriptio ista ad ulteriorem alium terminum differatur, et quod isti fertones juxta laudum Piotrkoviense extradantur, sine quibus debita contracta nequaquam dissolvere possemus, neque istos stipendiarios diutius tenere.

Res mirabilis est et vacare mysterio divino a nobis inferioris intelligentie hominibus argui non debet, quod idem hostis uno eodemque tempore bellum infert et pacem offert. Sed utique spem nobis prebet securiorem istud, quod intimaverat nobis: exercitus videlicet ex Perecop in damna nostrorum dominiorum sine ejus voluntate erupisse. Idem autem imperator optabit sine dubio per oratores suos, qui post dies duos huc venient genere insignes, ut pactam pecuniam ei mittamus utque nepotem istum decenter habeamus. Vra. rva. Ptas. novit nostras facultates et reditus non sufficere ad ejusmodi onera ferenda. Igitur velit consulere tam in premissis quam in hoc, quonam modo et ubi erit servandus obses et unde pecunia sumenda, que imperatori ex pacto mittenda erit. Nam sine turpitudine nostra non possemus eam fortunam negligere, quam Dominus Deus sua clementia nobis ubique anteposuit, et meliora in futurum portendi poterint, si initiis bene utemur.

Confidimus, quod tua Ptas. omni studio et solliciludine et consilio et opera in rebus supra scriptis relevare nos non negliget, presertim quod jam nunc pecunia imperatori mittenda erit.

Eodem exemplo ad alios consiliarios Maj. Polonie singulis seorsum scriptum est [AT 2, № 72, p. 82 – 83].

Шановний у Христі отче і пане, щиро нам любий.

До нас прибув шановний Миколай Фірлей, воєвода люблінський, який повідомив нам про підсумки ради, що відбулася в Колі, і привіз нам книгу постанов, укладених на цій раді. З цих документів і з його розповіді, наскільки ми можемо зрозуміти, ми вважаємо, що ваша превелебність та інші радники, яким відомі потреби республіки, мали чималі труднощі з шляхетською громадою, аби хоча б на цьому початковому етапі знайти зручніший спосіб для кращого облаштування справ у майбутньому. З цієї причини ми дякуємо вашій превелебності, яку ми знаємо як чоловіка, що бажає добра. Але оскільки з часом необхідно також змінювати плани і завжди спрямовувати їх до кращої мети, ми вирішили відкрити нашу думку вашій превелебності.

Бо і після турецького посольства, і після послання ясновельможного пана короля Угорщини, який, здається, не має певної надії на воєвод Молдавії та Валахії, а також після цієї щасливої, дарованої нам Богом, перемоги, і, крім того, через те, що онук перекопського імператора, син султана Махмет-Гірея, відправляється сюди до нас як заручник, і він уже в Мозирі, супроводжуваний сімома десятками коней та знатною свитою, разом з нашим Скіндером, – таємне наше рішення, здається, слід скоріше відкласти, ніж прискорювати його виконання. Особливо тому, що час від свята св. Івана Хрестителя [24 червня] до свята св. Михаїла [29 вересня] для такої великої і важливої дії є надто коротким і обмеженим, і досі не зроблено жодних ґрунтовних приготувань, на які ми могли б покладатися і які могли б швидко нас підтримати.

Однак через валаха [молдавського воєводу], який уклав перемир’я з перекопським татарином і з Селім-беком, сином турка [турецького султана] (бо він і цього разу не надав нам допомоги), а також через турка, який зайнятий тією жорстокою і кривавою війною із Зофі, нам здається, якщо це здасться вам

за доцільне: щоб були стягнуті ті флорини, ухвалені на Петроковській раді, в надії на які ми поробили чимало боргів для найманців, і щоб мобілізація, ухвалена вами на раді в Колі, була перенесена на більш зручний час, тобто після жнив. І коли ця мобілізація буде проведена, як це було спільно вирішено вами, збір грошей, який має бути сплачений з кожного коня, нехай буде стягнутий тим способом, який ви встановили. А тим часом, маючи цього заручника, ми подбаємо (за порадою вашої превелебності та інших радників) про підготовку, яка б у відповідний час могла ефективно нас підтримати.

Можливо, ті, від кого ми повинні сподіватися допомоги, зможуть нас підтримати легше і з більшою впевненістю, коли дізнаються, що ми вдома в порядку і досягли такої похвальної перемоги, яку не можна недооцінювати. Бо з двадцяти тисяч небагато хто врятувався, і ми віримо, що і ті, кого переслідує Творовський з недавно набраними людьми, також не врятуються. Отже, нехай ваша превелебність ретельно обдумає цю справу і там, якщо це здасться доцільним, порадившись з іншими радниками, вирішить, щоб ця мобілізація була відкладена на інший, більш віддалений термін, і щоб ті флорини, згідно з Петроковським рішенням, були видані, бо без них ми ні в якому разі не змогли б розрахуватися з взятими боргами і не могли б утримувати цих найманців довше.

Дивна річ, і ми, люди нижчого розуміння, не повинні заперечувати, що в цьому є щось від Божественної таємниці, що один і той же ворог одночасно веде війну і пропонує мир. Але, безумовно, більш міцну надію дає нам те, що він повідомив: а саме, що військо з Перекопу вдерлося в наші володіння без його волі. Однак той самий імператор, без сумніву, буде прагнути через своїх послів (людей знатного роду), які прибудуть сюди через два дні, щоб ми надіслали йому обумовлені гроші і щоб ми належним чином утримували цього онука. Ваша превелебність знає, що наші кошти і доходи недостатні для того, щоб нести такі тягарі. Отже, прошу вас порадити як у вищезазначених питаннях, так і в цьому, яким чином і де слід утримувати заручника, і звідки взяти гроші, які повинні бути відправлені імператору за угодою. Бо без нашої ганьби ми не можемо знехтувати тією щасливою нагодою, яку Господь Бог у своїй милості всюди нам надає, і краще майбутнє може бути досягнуте, якщо ми добре використаємо початок.

Ми впевнені, що ваша превелебність не знехтує, з усією старанністю, турботою, порадою і дією, підтримати нас у вищеописаних справах, особливо зараз, коли гроші повинні бути відправлені імператору.

За тим самим зразком окремо написано до інших радників Великої Польщі.

«Зофі» (Zophi) – це іранська держава Сефевідів та / або її шах Ісмаїл 1-й, який просував кордон своєї держави на захід і якраз у 1-й половині 1512 р. досяг в цьому найбільших успіхів, розбивши в Анатолії турецькі війська.

(Л-31) Далі король відправив (недатований) лист до гетьмана Миколая Кам’янецького, в якому подано важливі подробиці:

Mgce. etc. Satis consolationis ex Dei omnipotentis clementia post afflictionem, quam animo habebamus, ex felici victoria, que opera omnium vestrum comparata est, et presertim tue Stis. accepimus et existentes consolati obsequio tue Stis. et ceterorum, quibus Reipublice salus cure fuit, Deo omnipotenti gratias egimus, et laudes pro posse nostro dedimus.

Tue autem Sinceritati et ceteris bonis hominibus nuper per literas nostras alias etiam gratias egimus, offerentes tam tue Sti. quam ceteris ejus victorie participibus gratiam nostram et liberalitatem. Quia autem tua Stas. denuo planius seriem rei geste nobis perscripsit quodque Tworowskium cum bonis hominibus expediverit, ut eos, qui in fugam versi sunt, consequantur, commendamus tue Stis. dexteritatem et fidem et utinam nobis ex ejus profectione seu insecutione novum solamen afferatur optemus.

Excusationem vero, quod Tworowski in pugna non interfuerit ob causas per tuam Stem. allatas accepimus, persuademus enim nobis, quod in possibili casu honori suo prestando nobis utile obsequium non defuisset, sed sperandum est, recuperaturum illum id quod neglexit.

De aliis autem rebus, de quibus nobis tua Stas. scripsit, clementer cum ea, dum ad nos venerit, componemus. Tandem hortamur illam, velit istic in terris Russie eum ordinem instituere, ut in casu, si quid acciderit, homines tam stipendiarii quam domestici sint ad resistendum parati, ne per negligentiam seu ignaviam nostram laus victorie deleatur [AT 2, № 73, p. 84].

Шляхетному і т.д. Ми отримали достатнє утішення від милості всемогутнього бога після скорботи, яку ми мали в душі, – від щасливої перемоги, що була досягнута зусиллями всіх вас, а особливо твоєї велебності. І, будучи утішені служінням твоєї велебності та інших, кому турбота про благополуччя республіки була небайдужою, ми дякували всемогутньому богу і віддавали Йому хвалу, наскільки це було в наших силах.

Твоїй же велебності та іншим добрим людям ми нещодавно, через інші наші листи, також дякували, пропонуючи як твоїй велебності, так і іншим учасникам цієї перемоги нашу милість та щедрість. Оскільки ж твоя велебність знову більш детально описала нам хід подій і те, що ти відправив Творовського з хорошими людьми, щоб вони наздогнали тих, хто втік, ми хвалимо спритність і вірність твоєї велебності. І бажаємо, щоб від його походу або переслідування нам було принесено нове утішення.

Виправдання ж, що Творовський не брав участі в бою з причин, наведених твоєю велебністю, ми прийняли, бо ми переконані, що за можливих обставин, аби зберегти свою честь, він не відмовив би нам у корисній послузі. Але варто сподіватися, що він надолужить те, чим знехтував.

Щодо інших справ, про які твоя велебність нам писала, ми милостиво з тобою домовимося, коли ти до нас прибудеш. Нарешті, ми закликаємо тебе встановити такий порядок на землях Русі, щоб у випадку, коли щось трапиться, люди – як найманці, так і місцеві – були готові чинити опір, щоб наша перемога не була знищена через нашу недбалість чи боягузтво.

(Л-32) **13 травня 1512 р.** король Сигізмунд із Кракова надіслав листа до львівського старости Станіслава Ходецького:

Intelleximus ex literis Stis. tue, quod bona nostra regia capitaneatus Leopoliensis devastata sunt per Tartaros, sed cum ita factum est, curet tua Stas. eadem ista bona in pristinum statum et conditionem meliorem reducere, immunitatem damna passis donando, et dispersos ad sedes eorum recolligendo, pecora, ceteraque eorum animalia ab hostibus recuperata equabili redemtione a recuperatoribus conquirendo.

Valachus literis suis profitetur cum imperatore Precopensi, jubente Selimbego, pacem fecisse, tamen non recusat dare nobis auxilia juxta inscriptiones nobiscum initas ex districtibus suis nobis vicinis. Necesse est, ut parati simus, postquam de istis

Tartaris, qui ad Synawoda degunt, fama increbrescit; et volumus, ut tam stipendiarii quam a nobilitate expediti in simul congregentur et loco commodo collocentur.

Cum illis autem, qui tarde venerunt et pugne non interfuerunt et ob id fidei sponsione obstricti sunt, ita agendum volumus, ut a sponsione ista sint liberi. Tamen in regestro conscriptorum specificentur tam hi, qui conflictui interfuerunt quam qui illum neglexerunt. Pro reintegrando autem exercitu bonum esset, ut omnes habeant equos suos in pleno numero. De expeditis vero a nobilitate, notorium est: quod qui equos in servitio bellico et pugna amittunt, non solvuntur eis tales equi, sed nec cogi possunt, ut loco amissorum alios equos statuant.

Dat. Cracovie XIII Maji.

Ad Stanislaum Lanczkoronski scriptum: ut exploratores de Tartaris etc. In Valacho non est ea spes nobis, que antea fuit, ut nobis auxilia ferre debeat. Nam quum in presenti necessitate nos non juvit, deinceps non juvabit eo quod cum Tartaro jussu Selimbegi pacem fecerit etc. Vos tamen istic more solito intelligentiam cum ipso habere curetis et ex illo pervestigate, daturus nec ne sit nobis etc. Fortassis post istam victoriam alium animum vobiscum agendi concipit. Sponsione fidei non obstringatis et etc. ut supra [AT 2, № 75, p. 92].

З листів твоєї велебності ми зрозуміли, що наші королівські володіння в Львівському старостві були спустошені татарами. Але оскільки це сталося, нехай твоя велебність подбає про те, щоб повернути ці ж самі володіння до їхнього первісного стану і навіть поліпшити його, надаючи пільги тим, хто зазнав збитків, і збираючи назад розсіяних людей до їхніх осель, а також відкупляючи від тих, хто повернув худобу та інших тварин, відібраних у ворогів, за справедливу ціну.

Валах [молдавський воєвода] у своїх листах заявляє, що уклав мир із перекопським імператором за наказом Селім-бека. Проте, він не відмовляється надати нам допомогу з прикордонних до нас районів, згідно з домовленостями, укладеними з нами. Необхідно, щоб ми були напоготові, оскільки ширяться чутки про татар, які перебувають на Синій Воді. І ми хочемо, щоб як наймані воїни, так і мобілізовані з-поміж шляхти були зібрані разом і розміщені у зручному місці.

Щодо тих, хто прибув пізно і не брав участі в битві, і через це пов’язаний клятвою вірності, ми хочемо, щоб з ними вчинили так, аби вони були звільнені від цієї клятви. Однак, у реєстрі мобілізованих повинні бути зазначені як ті, хто брав участь у битві, так і ті, хто її проігнорував. Для відновлення ж війська було б добре, щоб усі мали своїх коней у повному складі. Щодо мобілізованих зі шляхти, відомо, що тим, хто втрачає коней на військовій службі та в битві, вартість цих коней не відшкодовується, і їх не можна змусити надати інших коней замість втрачених.

Дано в Кракові 13 травня.

Написано до Станіслава Лянцкоронського: щоб він послав розвідників щодо татар і т.д. Ми не покладаємо на валаха тієї надії, яку мали раніше, що він надасть нам допомогу. Бо якщо він не допоміг нам у теперішній скруті, то і надалі не допоможе, оскільки він уклав мир з татарином за наказом Селім-бека і т.д. Однак, подбайте про те, щоб підтримувати з ним звичні відносини і з’ясуйте від нього, чи надасть він нам допомогу чи ні і т.д. Можливо, після цієї перемоги він матиме інший настрій у стосунках з вами. Не зв’язуйтеся клятвою вірності і т.д., як вище.

От бачите: була таки нагода побити татар на Синій Воді, але нею не зуміли скористатись!

Можна не мати сумніву, що Синя Вода тут – це сучасна річка Синюха в Черкаській області.

(Л-33) В цей же час, десь у середині травня 1512 р., король Сигізмунд надіслав листа до руського воєводи Яна Одровонжа:

Quod Stas. tua venire ad nos intendit, non videtur nobis esse consultum, ut hoc tempore huc veniat: perfertur enim ad nos, hostes non paucos in campis esse expectare opportunitatem ad invadenda dominia nostra. Etenim si tua Stas. istinc abiret, nemo esset, qui contra irruentes hostes homines ad resistendum congregaret et ita provincia ista m magno periculo relinqueretur.

Hortamur Stem. tuam abstinere velit a veniendo ad nos et proclamationibus nobilitatem admoneat et excitet, ut parati sint ad omnem eventum hostilem. Non enim satis decorum existimandum est, quod cum a remotioribus terris ad defendendum terras istas accursum est, ex palatinatu tamen isto Russie dum vastaretur pauci admodum accurrerint.

Itaque t. Stas. istic se contineat, donec pacatiora audiamus, nam nos absentem illam gratia nostra non obliviscemur. Cum Lanczkoronski intelligentiam habeat contra hostiles invasiones [AT 2, № 76, p. 92 – 93].

Твоє бажання приїхати до нас зараз не здається нам доцільним. До нас дійшли чутки, що в степах перебуває чимало ворогів, які чекають слушної нагоди для вторгнення в наші володіння. Адже якщо твоя велебність покине ті місця, не буде нікого, хто міг би зібрати людей для опору ворожим нападам, і таким чином ця провінція залишиться у великій небезпеці.

Закликаємо твою велебність утриматися від приїзду до нас і закликами попередити та підготувати шляхту, щоб вона була готова до будь-якої ворожої події. Бо не можна вважати гідним, коли для захисту цих земель прибувають люди з далеких країв, а з самого цього Руського воєводства, коли його спустошували, прибуло дуже мало людей.

Тому нехай твоя велебність залишається там, доки ми не почуємо про більш спокійну ситуацію, бо ми, попри твою відсутність, не забудемо про нашу милість до тебе. Підтримуй зв’язок з Лянцкоронським, щоб протистояти ворожим нападам.

(Л-34) В цей же час, десь у середині травня 1512 р., король Сигізмунд надіслав листа до гнезненського архібіскупа Яна Ласького:

Accepimus literas Ptis. vre. et dni. epi. Posnaniensis, quibus respondistis nobis ad literas nostras non improbantes, quod ex causis, quas antea vobis aperuimus, conscriptionem Colensem in aliud tempus distulerimus. Que quidem cause in dies magis verificantur. Nam vojevoda Moldavie respondens literis nostris, quibus auxilium ab eo poscebamus, profitetur: se tanquam jussus esset a Selimbegk, quod pacem cum Tartaro Precopensi fecerit. Et jam nunc bellum gerit adversus vojevodam Montanie.

Nostre vero deliberationis de eodem Tartaro Precopensi fundamentum fuit, comparare nobis ante omnia auxilia a Valacho ad negotium illud destinatum, et cum opinio nos nostra fefellit, oportet nos aliam deliberationem inire in futuro conventu nostro. Nam ut a Valacho incerta sunt auxilia sic et ab Hungaris non possunt certa sperari. Idcirco nobis, qui periculis urgemur vigilandum est, ne occasiones rerum bene

gerendarum pretermittamus. Et antea queramus modum domi et absque tergiversatione constituamus, quo defendere nos possemus, donec ad eas preparationes deveniamus, quibus hostem evertere possimus. Sed et nunc sunt non pauci hostes in campis, qui ad vastanda dominia nostra sunt intenti.

Contra quos etiam si vellemus eum exercitum nostrum adaugere, qui est in Russia, non habemus tamen, unde id faciamus, dum nec opes suppetunt nec potestas imperandi relicta nobis est. Scribimus tamen ad exactores, ut contributiones Piotrkovie laudatas exigant [кінець листа не стосується нашої теми, його опускаю. AT 2, № 78, p. 93 – 94].

Ми отримали листи від вашої милості та від пана єпископа Познанського, якими ви відповіли на наші листи, не засуджуючи того, що з причин, які ми вам раніше відкрили, ми відклали Кольський збір [мобілізацію] на інший час. Ці причини з кожним днем стають все більш очевидними. Адже воєвода молдавський, відповідаючи на наші листи, в яких ми просили в нього допомоги, заявляє, що нібито за наказом Селім-бека уклав мир з перекопським татарином. І вже зараз він веде війну проти воєводи Мунтенії [Валахії].

Основою нашого плану щодо того ж перекопського татарина було отримати передусім допомогу від валаха [молдавського воєводи] для цієї запланованої справи. І оскільки наша думка нас підвела, ми повинні прийняти інше рішення на нашому майбутньому з'їзді. Бо як від валаха допомога є непевною, так і від угорців не можна очікувати певної. Тому нам, хто потерпає від небезпек, потрібно бути пильними, щоб не пропустити сприятливі можливості. І спершу ми повинні шукати спосіб і без зволікання ухвалити вдома, як ми зможемо захистити себе, доки не дійдемо до таких приготувань, якими зможемо розгромити ворога.

Але й зараз у полях є чимало ворогів, які намагаються спустошити наші володіння. Хоч ми й хотіли б збільшити військо, яке є в Русі, щоб виступити проти них, проте ми не маємо коштів, щоб це зробити, оскільки нам не вистачає ні коштів, ні влади для наказу. Однак ми пишемо збирачам, щоб вони стягнули затверджені в Петрокові податки.

ми пишемо збирачам – цей лист так само подано у збірнику [AT 2, № 77, p. 93].

(Л-35) В цей же час, десь у середині травня 1512 р., король Сигізмунд надіслав листа до познанського каштеляна Луки з Гурки:

Que in conventu Colensi opera tue Stis. et aliorum consiliariorum ad sublevandam et defendendam Rempublicam constituta sunt, non improbamus, gratiasque tue Sti. et ceteris, qui bone hujus rei autores et adjutores fuere, agimus. Ceterum quia nos, qui nihil in Republica nostra recte administranda simulate aut subdole agi cupimus, maluimus executionem constitutionis Colensis in aliud tempus commodius rejicere et presenti necessitati ita intendere, ut salutem regni conservemus. Ideoque ea, que consideratione bona ad dignitatem et utilitatem regni nostri facimus, non debent a quoquam sinistre interpretari: **qui enim Dei ordinatione rex et administer regni nostri constituti sumus, non possumus neque debemus nisi integerrima fide salutem ejus una vobiscum custodire, nihil querentes in subditis nostris, quod fidem et integritatem nostram calumniari posset**. Sed veniet tempus cum calumniatores isti mercede sua non fraudabuntur.

Quam ob rem hortamur Stem. tuam, ut tam nunciis quam ceteris terrarum istarum sinceram nostram voluntatem explicare velit et omnes circa bonum

propositum adjuvande Reipublice et succurrendi presenti necessitati continere et ipsis persuadere, nos nihil ad privatam utilitatem nostram, sed ad commune bonum omnia referre. Atque utinam tanti nobis utilitates essent, que ad id sufficerent, nunquam a subditis nostris quidpiam tale posceremus, quod ipsos gravare posset.

Valachus in cujus auxilii spe consilium nostrum fundaveramus percusso federe cum Tartaro Precopensi, hoste nostro, implicavit se bello adversus Vojevodam Montanie et donec de ipsius auxilio certi non erimus, vix aliquid commode ad Tartarum invadendum concipere poterimus.

Scribitur nobis ex Russia quod alii novi Tartari sunt in campis et vindictam in nos machinantur, de quibus cum quid certi habebimus, tuam Stem. certiorem faciemus, que ut consuevit et pro bono Reipublice et pro fide et iritegritate persone consulat, quandoquidem ex bono Reipublice statu etiam bonus status omnium rerum privatarum dependere videtur.

Exactores in colligendis publicis tributis tua Stas. omni diligentia adjuvet, atque ab ista parte a Germanis pacata omnia servet pro complacentia nostra [AT 2, № 79, p. 94]

Постанови, які були ухвалені на з'їзді в Колі для полегшення та захисту республіки завдяки зусиллям твоєї милості та інших радників, ми не засуджуємо і дякуємо твоїй милості та іншим, хто був ініціатором і помічником у цій добрій справі. Однак оскільки ми не бажаємо, щоб у нашій республіці щось здійснювалося лицемірно або підступно, – вважаємо за краще відкласти виконання конституції, ухваленої в Колі, на більш зручний час і присвятити себе нинішній необхідності, щоб зберегти безпеку королівства, тому те, що ми робимо з добрих міркувань для гідності та користі нашого королівства, не повинно тлумачитися будь-ким недоброзичливо. **Адже ми, які Божим велінням поставлені королем і правителем нашого королівства, не можемо і не повинні інакше, як з цілковитою відданістю, разом з вами оберігати його безпеку, не шукаючи в наших підданих нічого, що могло б заплямувати нашу вірність та чесність.** Але прийде час, коли ці наклепники не будуть позбавлені своєї нагороди.

Тому ми закликаємо твою милість пояснити як посланцям, так і іншим особам у цих землях нашу щиру волю і утримати всіх від їхнього доброго наміру допомогти республіці і допомогти у нинішній необхідності [тобто відкласти мобілізацію, посполите рушення], і переконати їх, що ми все робимо не для нашої приватної вигоди, а для спільного блага. І якби наша вигода була достатньо великою для цього, ми ніколи не вимагали б від наших підданих нічого такого, що могло б обтяжити їх.

Молдавський воєвода, на чию допомогу ми покладали наші надії, уклавши союз з нашим ворогом, перекопським татарином, втягнувся у війну проти воєводи Валахії, і поки ми не будемо впевнені в його допомозі, ми навряд чи зможемо щось вдало спланувати для нападу на татарина.

Нам пишуть з Русі, що інші нові татари перебувають у степах і замишляють проти нас помсту, про що, як тільки ми матимемо щось достовірне, ми повідомимо твоїй милості, яка, як завжди, і для блага республіки, і для вірності та чесності особистості, порадить, оскільки, здається, від доброго стану республіки залежить і добрий стан усіх приватних справ.

[Нехай] твоя милість усіляко допомагає збирачам податків у зборі державних податків і забезпечить з цього боку мир з німцями на нашу втіху.

(Л-36) Далі король знову написав листи до коронного маршалка Станіслава Ходецького, кам'янецького старости Станіслава Лянцкоронського і командира найманого війська Яна Творовського:

Post solatia victorie tristia contra istinc nobis nunciatum est, Tartaros esse non procul in campis. Quamobrem scribimus campiductoribus nostris, ut fidos ac diligentissimos exploratores habeant, mandantes eisdem capitaneis, ut tue Sti. illico nuncient, si quid certi de hostibus ab eisdem exploratoribus haberent. Tue etiam Sti. mandamus, ut, cum iidem campiductores nunciaverint illi, hostes contra dominia nostra tendere, tua Stas. sine omni mora capitaneis et dignitariis omnibus in Russia per literas suas id significet, ut homines ad defensionem tempori educere possent, vel precustodire, ne incauti ab hostibus preveniantur.

Indigent autem iidem capitanei bombardis, que tarrassnicze seu hufnicze vocantur. Det eis tua Stas. ex armamentario nostro duas ejusmodi bombardas ad campestrem vectationem aptas, et si quid de hostibus cognitum habebit, nobis significet.

Ad **Lanczkoronski et Tworowski** scriptum in eandem sententiam, ut custodias et excubias vigilantes habeant, ut exploratores etc., ut motus Tartarorum marschalco significent ad promovendum capitaneos et homines, cum hac clausula: Nescimus quid de fide Valachi nobis polliceri debeamus quandoquidem ferendi nobis auxilii opportunitatem studiose neglexit. Nihilominus scribimus illi adhuc poscentes ab eo auxilium contra Tartaros, qui sunt in campis. Vos itaque mittatis ad eum industrium ac sagacem hominem cum literis nostris, ut idem quoque verius statum ejus perscrutetur et responsum ab eo reportet.

Scribimus marschalco etc., ut det vobis tormenta etc.

Cum duce Constantino intelligentiam habete.

Exercitum vobis commissum decenter et mansuete dirigite ut inter vos et milites concors et amica voluntas perseveret. Nos hic etiam nobilitatem in ordinem ponere curabimus, ut in necessitate vobis opem feramus [AT 2, № 80, p. 95].

Після радісних звісток про перемогу, нам, на жаль, повідомили, що татари перебувають неподалік у степах. Тому ми пишемо нашим воєначальникам, щоб вони мали вірних і старанних розвідників, і наказуємо цим же старостам негайно повідомляти твоїй милості, якщо вони отримають достовірні відомості про ворога від цих розвідників. Також ми наказуємо твоїй милості: коли ці ж воєначальники сповістять, що вороги йдуть на наші володіння, твоя милість без жодного зволікання повідомить про це всіх старост і сановників на Русі своїми листами, щоб люди могли своєчасно вийти на захист або підготуватися, щоб вороги не застали їх зненацька.

Крім того, цим старостам потрібні гармати, які називаються «тарасниці» або «гуфниці». Нехай твоя милість видасть їм з нашого арсеналу дві такі гармати, придатні для транспортування полем, і якщо ти дізнаєшся щось про ворога, – повідом нам.

Лянцкоронському і Творовському написано в тому ж дусі, щоб вони мали пильну охорону і варту, щоб розвідники повідомляли маршалку про пересування татар для інформування старост і людей, з таким застереженням: ми не знаємо, чого нам очікувати від вірності молдавського воєводи, оскільки він навмисно знехтував можливістю надати нам допомогу. Однак ми все ще пишемо йому, просячи про допомогу проти татар, які перебувають у степах. Тому ви маєте послати до нього здібну і розсудливу людину з нашими листами,

щоб він також достовірніше з'ясував його становище і привіз відповідь від нього.

Ми пишемо маршалку та ін., щоб він надав вам зброю тощо.

Майте взаєморозуміння з князем Костянтином [Острозьким].

Керуйте дорученим вам військом належним чином і лагідно, щоб між вами і солдатами панувала злагода і дружнє ставлення. Ми тут також подбаємо про те, щоб упорядкувати шляхту, щоб у разі потреби надати вам допомогу.

Листи не датовані, надіслані мабуть із Кракова. Наступний документ в АТ має дату 26 травня, що дає орієнтовну дату цих листів – 20-і числа травня 1512 р.

з нашого арсеналу – мабуть, львівського, бо С. Ходецький був також львівським старостою.

повідомляли маршалку – тобто С. Ходецькому.

(Л-37) **26 травня 1512 р.** у Кракові король Сигізмунд написав листа до великопольських сановників з більш конкретною інформацією:

Et dux Constantinus et campiductores nostri ex Podolia fere concorditer nobis denunciant, Tartarorum plus quam XX milia in campis propius Braczslaw esse, qui dominia nostra invadere satagunt. Si igitur fanti numero sunt, verisimile est, paucitatem exercitus nostri tante multitudini resistere non posse. In Valachi autem subsidio nulla spes baberi debet.

Itaque adversus eum turbinem, ne nos somnolentos involvat, consulere nos tempestive oportet. Et enim, quod Deus prohibeat, si superiores nostris fuerint facta sine dubio ingentia damna regno inferre possent.

Consulat igitur nobis tua Stas. quid adversus hunc casum faciendum illi videatur: si terre iste Minoris Polonie evocande sint ad bellum nec ne, seu quid aliud faciendum censcat. Nec procrastinet, nam prompte huic formidando malo consulendum esse intelligimus.

Cracovie XXVI Maji [AT 2, № 81, p. 95].

І князь Костянтин, і наші воєначальники з Поділля майже одноголосно повідомляють нам, що понад двадцять тисяч татар перебувають у степах поблизу Брацлава і прагнуть вторгнутися в наші володіння. Отже, якщо їх така велика кількість, імовірно, що нечисленне військо наше не зможе протистояти такій величезній орді. А на допомогу від молдавського воєводи не варто сподіватися.

Тому нам потрібно своєчасно обміркувати, як протистояти цьому лиху, щоб воно не захопило нас зненацька. Адже, не дай Бог, якщо вони візьмуть гору над нашими, вони, безсумнівно, завдадуть величезної шкоди королівству.

Нехай же твоя милість порадить нам, що, на її думку, слід робити в цьому випадку: чи слід скликати ці землі Малої Польщі на війну, чи ні, або щось інше, що ти вважатимеш за потрібне. І не зволікай, бо ми розуміємо, що цьому грізному лиху потрібно негайно протидіяти.

Краків, 26 травня.

(Л-38) Того ж **26 травня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав листа до молдавського воєводи Іоана Богдана:

Mgce. dne., amice sincere nobis dilecte.

Non sumus sine admiratione cur tua Mgcia. ex obligatione et jurejurando suo opem capitaneis et gentibus nostris contra Tartaros non tulit, cum proxime regnum nostrum popularentur. Qui licet Deo nos et justitiam nostram adjuvante cesi sint ac

profligati per nostros, tamen ubi tue Mgcie. auxilium accessisset, nullus eorum latronum evasisset. Non ignorat Mgcia tua. quod nos firmam cum illa amicitiam servantes, eidem anno preterito opem tulimus et cum imperatore Precopense absque tua Mgcia. amicitiam ac pacem concludere noluimus. Tua tamen Mgcia. pacem sine nobis fecit, cum ipsa non ignorat, quod nos illam pro viribus nostris deserere nollemus satisfacientes inscriptionibus et pactis nostris mutuis.

Significamus Mgcie. tue, nunciatum nobis esse, Tartaros iterum alios in campis esse, qui fortassis dominia nostra invadere volunt. Nos vero servare a periculo regnum et dominia nostra volentes, nollemus eis dormire si nos bello agressi fuerint. Posuimus igitur exercitum nostrum in Podolia, et terris omnibus aliis tam regni quam MD. Lithuanie mandavimus, ut sint parati ad hostem Deo auxiliante iterum percutiendum. Tuam etiam Mgciam. hortamur et postulamus ab ea, velit nobis et exercitibus nostris auxilium ferre, cum a capitaneis et ducibus exercituum requisita fuerit. Confidimus eam libenter id facturam tum propter nos tum etiam propter sui conservationem, quod cum conjuncte vires nostre fuerint, majori terrori ac formidini hostibus nostris erimus. Quid itaque de auxilio a tua Mgcia. sperare debeamus nobis cito significet et certiores nos faciat; ac valeat filiciter.

Cracovie XXVI Maji [AT 2, № 82, p. 96].

Вельмишановний пане, наш щиро улюблений друже!

Ми здивовані, чому твоя милість не надала (згідно зі своїми зобов'язаннями та присягою) допомоги нашим старостам і людям проти татар, коли вони нещодавно спустошували наше королівство. І хоча вони були розбиті та прогнані нашими людьми за допомогою Бога, який підтримав нас і нашу справедливість, проте якби твоя милість надала допомогу, жоден з тих розбійників не врятувався б. Твоя милість знає, що ми, зберігаючи з тобою міцну дружбу, минулого року надали тобі допомогу і не хотіли укладати дружбу та мир з перекопським ханом без твоєї милості. Однак твоя милість уклала мир без нас, хоча ти знаєш, що ми не хотіли б залишати тебе в біді, виконуючи наші взаємні угоди та пакти.

Ми повідомляємо твоїй милості: нам було сповіщено, що в степах знову з'явилися інші татари, які, можливо, хочуть вторгнутися в наші володіння. Ми ж, бажаючи зберегти наше королівство і володіння від небезпеки, не хочемо, щоб вони застали нас зненацька, якщо нападуть на нас війною. Тому ми розмістили наше військо на Поділлі і наказали всім іншим землям, як королівства, так і Великого князівства Литовського, бути готовими, щоб за допомогою Бога знову розбити ворога.

Ми також закликаємо твою милість і вимагаємо від тебе, щоб ти надав допомогу нам і нашим військам, коли тебе про це попросять старости і воєначальники військ. Ми впевнені, що ти охоче зробиш це як заради нас, так і заради власної безпеки, бо коли наші сили будуть об'єднані, ми будемо більшим жахом і страхом для наших ворогів. Швидко повідом нам, на яку допомогу від твоєї милості ми можемо сподіватися, і живи щасливо.

Краків, 26 травня.

(Л-39) **28 травня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав листа римському папі Юлію 2-у:

Beatissime pater et clementissime domine.

Cum extrema hieme super defensione regnorum meorum ad annum presentem cum consiliariis meis agerem, et consultarem primoque vere decreta superioris

deliberationis exequi et exercitum cogere inciperem, quo impendentis Tartarice tempestatis impetum reprimere et retundere possem, hostis ipse, qui celeritate nimia in bello gerendo semper utitur, ita se preter omnem opinionem subito ad bellum regnis meis inferendum comparavit et instruxit, ut non expectato solito suo tempore herbarum, graminum, quibus equos pascere posset, subita celeritate, antequam cogeremus exercitum, festis diebus paschatis nullo rumore adventantis hostis precedente cum XX milium exercitu in ditiones meas irrupit, et innumeram multitudinem hominum, gregesque infinitos equorum et pecorum abegerat, longe lateque prius ferro et igne agris pervastatis.

Et quamvis nihil pene temporis haberem ad vires colligendas, quibus tantus hostilis exercitus opprimi posset, Deo tamen optimo maximo, cujus res agebatur, opitulante ex utroque regno extemplo tumultuarium conflavi exercitum et hostem preda onustum prosequi jussi, quem cum hostis adventantem cognovisset, instructis mox aciebus et ad pugnam eductis, cum nostris animose et viriliter congressus sed victus et fugatus est.

Major pars deleta est predaque omnis recuperata, sed quoniam hostis ipse – quod v. Sanctitatem jam credo non latere – infinita multitudine hominum abundat et veluti hydre uno capite amputato plura renasci feruntur, hostis ipse in locum cesi mox multo majorem misit exercitum ad cujus impetum retundendum et reprimendum omnino sudare oportet et presertim cum a Mosco nunquam satis tutam pacem nobis polliceri queamus, qui semper rei sue gerende expectat occasionem.

Quapropter in tam ancipiti actione opus est mihi multis consiliariis, quorum alii me consilio alii viribus juvent. Atque ob eas res hujus sacri concilii dilationem a vestra Scte. paulo ante petere non dubitavi, quandoquidem et oratores et prelatos regni tam cito a me dimittere merito non possum.

Oro igitur, dignetur vra. Sctas. ardue necessitati mee, vel potius christiane, eam quam par est habere rationem et hanc moram equo ferre animo, qua demum absoluta, et ego in mittendis oratoribus, et prelati regni mei per se vel per nuncios suos officio fungemur. Ego enim id quod a majoribus meis hereditario jure accepi sedem apost. summa et merita devotione veneror et observo. Cujus me gratie cum regnis meis humiliter commendo, vestramque S. felicem et incolumem diu vivere opto.

Dat. Cracovie XXVIII Maji [AT 2, № 83, p. 96 – 97].

Найсвятіший отче і милостивий господине!

Коли наприкінці зими я обговорював із моїми радниками захист моїх королівств на цей рік і почав виконувати ухвали попереднього обговорення та збирати військо, щоб мати змогу відбити і стримати навалу татарської бурі, – сам ворог, який завжди користується надзвичайною швидкістю у веденні війни, так раптово, попри всі очікування, підготувався і спорядився для нападу на мої королівства, що не чекаючи свого звичного часу, коли з’явиться трава, якою можна було б годувати коней, він з несподіваною швидкістю, ще до того, як ми зібрали військо, у великодні свята, без жодних чуток про наближення ворога, вдерся у мої володіння з двадцятитисячним військом і погнав незліченну кількість людей та незліченні стада коней і худоби, попередньо спустошивши поля вогнем і мечем на великій території.

І хоча я мав обмаль часу для збирання сил, якими можна було б розбити таке велике вороже військо, однак, за допомогою Бога Всевишнього, чиєю справою це було, я негайно зібрав по тривозі військо з обох королівств і наказав переслідувати ворога, обтяженого здобиччю. Коли ворог дізнався про

наближення нашого війська, він одразу вишикував свої ряди і вивів їх на бій, де сміливо і мужньо зійшовся з нашими, але був переможений і втік. Більша частина їх була знищена, і вся здобич відбита.

Проте, оскільки ворог має незліченну кількість людей (як я вважаю, Ваша Святість уже це знає), і як у гідри, у якої відрубують одну голову, а замість неї, як кажуть, виростають кілька, так і ворог замість убитих негайно послав набагато більше військо, для стримання і відбиття натиску якого потрібно докласти всіх зусиль, особливо коли ми ніколи не можемо бути достатньо впевнені в мирі з Москвою, яка завжди чекає нагоди для здійснення своїх намірів.

Тому в такій скрутній ситуації мені потрібні багато радників, з яких одні допоможуть мені порадою, інші – силою. І з цих причин я не вагаюся просити вашу святість про відстрочку цього священного собору, оскільки я не можу так швидко відпустити від себе послів і прелатів королівства.

Тому я прошу, нехай ваша святість зволить належним чином поставитися до моєї, а радше, християнської, важкої необхідності і сприйме це спізнення з рівним духом [спокійно]. Коли вона [відстрочка] нарешті закінчиться, і я, відправляючи послів, і прелати мого королівства самі або через своїх представників виконають свій обов’язок.

Бо я шаную те, що отримав від моїх предків за правом спадкування, і поважаю Апостольський престол з найвищою і заслуженою відданістю. Покірно віддаючи себе і мої королівства під його милість, я бажаю, щоб ваша святість довго жила щасливо і благополучно.

Дано в Кракові, 28 травня.

цього священного собору – папа Юлій 2-й скликав собор (який отримав назву 5-го Латеранського собору) на 19 квітня 1512 року, перше засідання було 3 травня. Собор засідав аж до 1517 року, так що польські представники устигли на ньому побувати.

Листування червня 1512 р.

Київ, четвертий рік великої війни, ясна ніч, на небі – повний Місяць, лаптінг. Він почався близько 0:00 – невиразно чутно дуже далеку стрілянину.

Далі о 3:25 чув звук «Шахеда», що летів, чергу пострілів, бачив спалах (а це рідко трапляється) і чув потужний близький вибух. Звук «Шахеда» зник, натомість заверещала сигналізація автомобілів біля нашого будинку. І далі черги артилерії й кулеметів і ще чотири виразні, але не такі близькі вибухи лунали до 4:00 приблизно. І в цей час чув проліт що одного «Шахеда» – його звук спочатку наростав, а потім почав затихати. Мабуть, над руслом Дніпра летів.

Третя порція лаптів прилетіла уже вранці. Повітряна тривога почала лунати о 5:55, знову три вибухи було виразно чути, а стрілянини не чув – чи то її не було, чи то не чути за звуком автомобілів, що їдуть по вулиці (вони майже не їздять під час комендантської години – від 0 до 5-ї ранку, і в цей час все добре чути).

Записав цю подію для пам'яті. А написали, що в Києві було два влучання в багатоповерхові житлові будинки, уже троє загиблих. І ще написали про пожежу в будівлі Кабінету міністрів на Печерську (7 вересня 2025 р. о 7:45).

(Л-40) **3 червня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав листа руському воєводі Яну Одровонжу:

Felicitatem victorie observatione justitie decorandam censemus. Cum hoste ceso preda nostrorum hominum recuperata sit, justum est et pium ut veris dominis restituatur vel equo et convenienti pretio redimatur. Qua in re tua Stas. in suo palatinatu debet facere diligentiam, ut pauperes homines, quos victoria consolatos et liberatos ex captivitate fecit, justitia etiam eos consoletur, ut pecora et jumenta sua a recuperatoribus equabili modo consequantur, ne idem sibi a leonibus quod a lupis accidisse sibi defleant.

Hortamur Stem. tuam: velit generoso Nicolao Koniuszeczki, tribuno Premisliensi equiream ejus dimittere, quam hosti ereptam tua Stas. sibi ipsi usurpat. Equum est ut in ejusmodi casibus alter alterius felicitate relevetur.

Cracovie III. Junii [AT 2, № 84, p. 97].

Ми вважаємо, що щастя перемоги має бути прикрашене дотриманням справедливості. Коли ворога розбито, а здобич наших людей повернуто, є справедливим і благочестивим, щоб вона була повернена справжнім власникам або викуплена за справедливу і прийнятну ціну. У зв'язку з цим твоя милість у своєму воєводстві має докласти зусиль, щоб бідні люди, яких перемога втішила і звільнила з полону, були також втішені справедливістю, щоб вони могли отримати свою худобу та в'ючних тварин від тих, хто їх повернув, справедливим чином, щоб вони не скаржилися, що мають від левів те саме, що й від вовків.

Ми закликаємо твою милість звільнити двір шляхетного Миколи Конюшецького, перемиського войського, який твоя милість привласнила собі, відібравши у ворога. Справедливо, щоб у таких випадках один допомагав іншому в його щасті.

Краків, 3 червня.

(Л-41) Мабуть того ж **3 червня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав лист (листи?) до саноцького підкоморія Мартина Кам'янецького та Фридерика Гербурта:

Cognovimus ex plerisque subditis nostris, quod post victoriam de Tartaris pars magna prede tam hominum ac pecorum quam etiam jumentorum in m anibus vestris remanserit etc.

Equum censemus, ut gloriam, quum ex victoria adepti estis restitutione prede justis dominis conservetis. Quam quidem predam aut equabili redemptione aut alio pio modo restituendam hominibus curetis, et homines captos puerosque ex vinculis Tartarorum ereptos libertati restituatis, ne quod Tartari facturi erant: vos captivos eos teneatis et juslitiam ex vobis ipsis faciatis [AT 2, № 85, p. 97].

Ми дізналися від багатьох наших підданих, що після перемоги над татарами велика частина здобичі – як людей і худоби, так і в'ючних тварин – залишилася у ваших руках тощо.

Ми вважаємо справедливим, щоб ви зберегли славу, яку здобули перемогою, повернувши здобич законним власникам. Подбайте про те, щоб ця здобич була повернута людям або шляхом справедливого викупу, або іншим благочестивим способом. Також поверніть свободу захопленим людям і дітям, вирваним з татарських пут, щоб не вийшло так, що ви тримаєте їх у полоні й чините над ними самосуд, як хотіли зробити татари.

(Л-42) На початку червня 1512 р. король Сигізмунд надіслав лист (листи?) до гнезненського архібіскупа Яна Ласького та інших біскупів, які мали прибути на сейм до Кракова на день св. Іоана (24 червня). Зокрема, король писав:

Tartarorum in campis feruntur esse XL milia, qui procul dubio intendunt aliquid contra dominia nostra tentare. Quomodo his resistendum sit, si irruerint in ditionem nostram, nescimus. Nam is exercitus mercenarius, qui nunc in Podolia est, non poterit tante multitudini resistere, presertim cum serviles a nobilitate missi, emerito hoc quartali, domum ex campo abibunt.

Si itaque in hac tanta necessitate bellum universale movendum est, aut aliud agendum, consulite! Tractabimus etiam hic cum consiliariis terrarum Cracoviensium, in isto S. Joannis conventu, quomodo periculis, que ab hostibus istis nostris perpetuis impendent obviare possimus. Nam ea consilia, que procul ab invicem disgregati prebetis, multum sunt inter se dissona. Sunt tamen qui consulunt, ut conventus quam primum in Korczyn instituatur, presertim castellanus Cracoviensis. Igitur consulat nobis Ptas. vra. quid in hac re agendum nobis censeat: ne pretermittamus quod pluribus faciendum videtur [AT 2, № 88, p. 99].

Кажуть, що у степах є 40 тисяч воїнів-татар, які, без сумніву, мають намір щось спробувати проти наших володінь. Як їм протистояти, якщо вони вторгнуться на наші землі, ми не знаємо. Адже наймане військо, яке зараз перебуває на Поділлі, не зможе чинити опір такій великій кількості, тим більше, що селяни, зібрані шляхтою, після закінчення цього кварталу розійдуться по домівках.

Отже, якщо в такій великій потребі необхідно розпочати загальну війну або щось інше, дайте пораду! Ми також будемо обговорювати тут, із радниками Краківських земель, на цьому з'їзді святого Іоана, як ми можемо протистояти небезпекам, які загрожують від цих наших вічних ворогів. Адже ті поради, які ви даєте, перебуваючи далеко один від одного, дуже різняться між собою. Однак є ті, хто радить якомога швидше скликати з'їзд у Корчині, особливо краківський каштелян. Тому нехай ваша мосць порадить нам, що, на її думку, нам слід робити в цій справі, щоб ми не пропустили того, що здається багатьом необхідним.

У збірці лист уміщено між документами за 4 та 7 червня, і мабуть він був написаний у ці дні.

(Л-43) **15 червня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав лист до кардинала Томаса, архібіскупа Стригонського (Естергомського), перша частина якого містить важливі для нашої теми відомості:

Revme. in Christo pater et domine, amice et tanquam pater honorande.

Novit Ptas. vra. revma., quam assidue hoc Sysiphi saxum volventes cum Tartaris perpetuis hostibus nostris decertereus, qui, postquam Selimbegk in gratiam redisset cum patre suo, imperatore Turcarum, contra quem arma sumere debebant, rabiem suam solito citius contra dominia nostra converterunt, que die Pasche aggressi vastare crudeliter pergebant, cum nos exercitum adhuc paratum non haberemus.

Mox tamen cum omni acceleratione exerciturii tumultuarie collectum adversus eosdem Tartaros expedivimus, quos cum ingenti preda hominum et pecorum abire parantes assecuti pugnam cum eis conseruerunt et victoriam dono Dei gloriosam obtinuerunt, ita ut octo milia cesorum cadavera connumerata fuerint, in qua etiam unus ex filiis cesaris Tartarorum interfectus est et preda omnis recuperata. Hac nos consolatione in mestitia nostra dominus Deus letificare dignatus est.

Nec dum tamen quietem nobis hac estate polliceri possumus, nam adhuc filii duo ejusdem imperatoris in campis vagantes intenti sunt, ut ignominiam et internecionem suorum ulcisci possent et ob id auxilia Turcorum sibi alliciunt. Quam ob rem cogimur semper esse in custodia, ne subita et clandestina invasione circumveniamur. Hinc fit, quod neque oratores neque prelatos regni nostri ad concilium indiclum tam facile mittere possumus. Rogamus rev. Ptem. vestram: velit summo pontifici, cujus votis libenter paremus, excusare, si quid tarditatis in mittendis illis evenerit. […]

Cracovie XV Junii [кінець листа опускаємо; АТ 2, № 93, р. 100 – 101].

Всечесний у Христі отче і пане, друже і шановний отче.

Ваша всечесна отцівська гідність знає, як постійно ми, котячи цей Сізіфів камінь, боремося з татарами, нашими одвічними ворогами, які, після того як Селім-бек помирився зі своїм батьком, турецьким імператором (проти якого вони мали підняти зброю), звично швидше звернули свою лють проти наших володінь, на які в день Великодня напали та жорстоко спустошували, оскільки ми ще не мали готового війська.

Однак, одразу ж з усією швидкістю ми відправили поспішно зібране військо проти тих же татар, яких наздогнали, коли вони готувалися піти з величезною здобиччю людей і худоби, вступили з ними в бій і здобули славну перемогу, даровану Богом, так що було нараховано вісім тисяч убитих тіл; у битві також був убитий один із синів татарського імператора, і вся здобич була повернута. Цією втіхою Бог благоволив розвеселити нас у нашій скорботі.

Проте ми ще не можемо обіцяти собі спокою цього літа, бо ще два сини того ж імператора блукають у полях, прагнучи помститися за ганьбу і знищення своїх, і з цієї причини залучають до себе турецькі допоміжні війська. Через це ми змушені завжди бути напоготові, щоб не бути заскоченими раптовим і таємним нападом. Звідси випливає, що ми не можемо так легко відправити ні послів, ні прелатів нашого королівства на скликаний собор. Просимо вашу всечесну отцівську гідність: звольте вибачитися перед верховним понтифіком, чиїм бажанням ми охоче підкоряємося, якщо трапиться якась затримка з їх відправленням.

Я думаю, Томас знаходився в Римі і брав участь у соборі, тому король просив його вибачитись перед папою за затримку польської делегації.

(Л-44) **15 червня 1512 р.** король Сигізмунд, перебуваючи у Кракові, отримав лист від імператора Максиміліана, відісланий із Тріра 1 червня. Уже наступного дня король відповів досить довгим листом [АТ 2, № 94, р. 101 – 102], який я процитую частково.

Король нагадав, що він журиться через війну між християнськими державами, у яку втягнувся і сам імператор. А це йде на користь одним тільки туркам:

Nam que apud infideles Turcos et Tartaros aguntur, ea nos facile explorata habemus et nostro plerumque malo experirour. Anno namque preterito vojevodam Valachie et ejus terram auxiliis nostris contra Tartaros adjutum ab interitu servavimus, anno vero presenti in mense Aprili supra XX milia Tartarorum citius solito dominia nostra invaserant, quos adjuvante Deo per exercitum nostrum tumultuarie comparatum profligavimus, in quo conflictu unus ex filiis cesaris Tartarorum trucidatus periit. Sed quoniam hic hostis, ut credirnus Mtem. vram. non ignorare, infinita hominum multitudine abundat, hostis ipse alium validiorem exercitum coegit paratumque in campis habet. Ad quorum impetum reprimendum sudara nos oportet, presertim vero, quod nec a Mosco nec a Selimbegk, federe se sociatis, pacem nobis polliceri queamus, quorum uterque ex insidiis nos adoriendi occasionem expectat.

Бо про те, що відбувається у невірних турків і татар, ми легко дізнаємося і найчастіше відчуваємо на власному досвіді. Минулого [1511] року ми врятували молдавського воєводу та його землю від знищення, допомігши йому проти татар. А цього року у квітні понад 20 тисяч татар напали на наші володіння раніше звичайного. За допомогою Божою ми розбили їх армією, зібраною поспіхом, і в цій битві загинув один із синів татарського царя. Але оскільки цей ворог (ми вважаємо, Ваша Величність не може цього не знати) має незліченну кількість людей, сам ворог зібрав інше, більш сильне військо і тримає його готовим у полі. Щоб відбити їхній напад, нам доводиться боротися, особливо тому, що ми не можемо сподіватися на мир ні від Москви, ні від Селім-бека, які об’єдналися у союз, і кожен з них чекає нагоди, щоб напасти на нас із засідки.

(Як бачимо, уже тоді говорили про «незліченний мобілізаційний ресурс» Орди.) Далі король написав, що імператору слід би допомогти рицарям Родоса, яким потужно загрожують турки, і ще більше, допомогти йому, польському королю, бо його держава сильно виснажена у боротьбі з невірними, і якщо вона впаде, то землі, які знаходяться за нею, відчують на собі те, що відчуваємо ми (Польське королівство). Тому час уже прокинутись… ну, і так далі – можна від листа з 1512 року перейти прямо до сьогоднішніх політичних оглядів і не помітити різниці.

А що, географія лишилась тією ж самою, тільки замість (даремних) сподівань на (примарну) могутність германського імператора – нині сподіваються (даремно) на могутність Сполучених штатів Америки (так само примарну).

(Л-45) Десь в цей же час король Сигізмунд написав листа до кардинала Ахілла де Грассі. Перша частина листа потрібна для нашої теми:

Rev. in Christo pater etc.

Superiori tempore scripseramus Pti. vre. reverendissime, quod Tartari, qui in campis cis Borysthenem hibernarunt, ut Selimbegk, filio imperatoris Turcorum, contra patrem suppetias ferrent, dominia nostra adoriri et inquietari debuissent in sacro Pasche, dum Selimbegk cum patre imperatore Turcorum in gratiam redierit, in dominia nostra invaserunt. Quia tamen non speramus, quod tam incommodo adhuc anni tempore ejusmodi irruptionem suam facere debuissent, nondum comparaveramus exercitum, sed quum jam eosdem non modo fines, sed etiam ipsa viscera regni crudeliter vastare cognovimus, tumultuarium exercitum, qualem in tam subito casu potuimus comparavimus et in easdem expedivimus.

Qui cum onusti infinita preda hominum et pecorum essent, et ex dominiis nostris abigerent, nam supra XX milia fuerunt, exercilus noster in eosdem invasit, et feliciter cum illis pugnans, ipsos Deo juvante vicit et profligavit, sic, quod in loco pugne numerata sunt supra octo milia cadaverum, nostri vero perpauci interiere. Magna itaque ob eam victoriam consolatione affecti sumus. Nam omnis quoque preda salva recuperata est. Postea vero ab insequentibus nostris, multi hinc inde levibus preliis peremti et capti sunt.

Sed licet eosdem vicerimus, tamen alius major formidabilis exercitus adhuc imminet, qui nos plurimum terret, et ideo cogimur hac tempestate assidua vigilantia curare paratique esse, ne ab eisdem circumveniamur, et presertim cum sciamus Selimbegk una cura Moscovie duce esse in nostram perniciem confederatos. Non abs re sanctissimo domino suasimus rogantes, ut concilium celebrandum in aliud tempus differret… [кінець листа опускаю. АТ 2, № 95, p. 102 – 103]

Преподобний у Христі Отче, і т. д.

Раніше ми писали вам, найпреподобнішій отче, що татари, які зимували в полях по цей бік Борисфена, щоб допомогти Селім-беку (сину турецького імператора) проти його батька, повинні були напасти і турбувати наші володіння на Святу Пасху. Однак, коли Селім-бек помирився зі своїм батьком (турецьким імператором), вони вторглися в наші володіння. Оскільки ми не очікували, що вони здійснять набіг у таку несприятливу пору року, ми ще не зібрали армію. Але коли ми дізналися, що вони вже жорстоко спустошують не лише наші кордони, але й саме серце королівства, ми поспішно зібрали військо, яке змогли в такій раптовій ситуації, і відправили його проти них.

Коли татари, яких налічували понад 20 тисяч, були обтяжені незліченною здобиччю людей і худоби та тікали з наших володінь, вони наштовхнувшись на наше військо. Наше військо напало на них і, щасливо бившись з ними, за допомогою Бога перемогло та розгромило їх. Так, що на місці битви було нараховано понад вісім тисяч трупів, а з наших загинуло лише кілька. Отже, ми отримали велику втіху від цієї перемоги, бо вся здобич була цілою і неушкодженою. Після цього наші переслідувачі вбили і захопили багатьох у легких боях.

Але хоч ми їх і перемогли, інша, більша і грізна армія все ще загрожує нам, що дуже нас лякає. Тому ми змушені в цей час постійно пильнувати і бути

напоготові, щоб вони не застали нас зненацька, тим більше, що ми знаємо, що Селім-бек разом з московським князем об'єдналися на нашу погибель. Не безпідставно ми просили святішого отця відкласти скликання собору…

Ахілл де Грассі в римській курії виконував обов'язки протектора Польського королівства.

Цей недатований лист уміщено між листами від 16 і 25 червня, що можна вважати його орієнтовною датою.

(Л-46) Далі **25 червня 1512 р.** король Сигізмунд написав листа до своїх радників з Малої Польщі:

Magnifice.

Ne gloria victorie nostre, Dei beneficio nobis date, per incuriam et socordiam nostram depravetur, memores dicti illius: «**felicem rempublicam, que post victoriam sagaciter sibi prospicit**», – decrevimus una cum tua Sinceritate et aliis consiliariis consulere, quid agendum sit, si – quod Deus avertat – hostes instauratis viribus ad ulciscendum casum suum venerint, presertim quod ista pars tertia expeditionis, que nunc militat, persevarare militareque noluerit aut non potuerit. Turpe enim nobis et universo regno esset, tam claram victoriam per ignaviam nostram pessundare, quandoquidem non solum rumor sed etiam certa exploratorum nostrorum de hostibus nobis impendentibus significatio habetur.

Nunciant siquidem nobis exploratores, Tartaros Dobrzicen venisse in auxilium his, qui nuper a nobis prolligati sunt et se cum illis conjunxisse ad predandum et vastandum dominia nostra. Ut igitur obsequium Deo gratum prestemus et laudem quesitam retineamus, hortamur tuam Sinceritatem et ei mandamus, ut huc ad nos levi comitatu pro die divi Kiliani veniat consultura nobiscum de rebus ad bonum statum Reipublice pertinentibus, ut terre Russie quarum umbra tegimur sarte, tecte, defense sint.

Cracovie XXV Junii.

Вельмишановний!

Щоб слава нашої перемоги, дарованої нам милістю Божою, не була знівечена через нашу недбалість і лінь, і пам'ятаючи слова: «**щаслива та держава, яка після перемоги мудро дбає про себе**», – ми вирішили разом із твоєю милістю та іншими радниками обговорити, що робити, якщо, не дай Бог, вороги, відновивши сили, прийдуть, щоб помститися за свою поразку. Особливо враховуючи, що ця третя частина війська, яка зараз служить, не захоче або не зможе продовжувати воєнні дії. Адже для нас і всього королівства було б ганьбою знехтувати такою блискучою перемогою через нашу бездіяльність, тим більше, що ми маємо не лише чутки, а й достовірні повідомлення наших розвідників про ворогів, що загрожують нам.

Наші розвідники повідомляють, що татари з Добруджі прийшли на допомогу тим, хто був нещодавно нами розгромлений, і об'єдналися з ними, щоб грабувати і спустошувати наші володіння. Тому, щоб виконати справу, угодну Богу, і зберегти здобуту славу, ми закликаємо твою милість і наказуємо тобі прибути сюди до нас із невеликим почтом до дня святого Кіліана, щоб порадитися з нами щодо справ, які стосуються добробуту держави, аби землі Русі, чиєю тінню ми прикриті, були цілими, захищеними і безпечними.

Краків, 25 червня.

День св. Кіліана – 8 липня.

Листування липня 1512 р.

Сьогоднішній гнилий соломінг розпочався для мене десь о 3:10 досить потужним віддаленим вибухом (можливо, раніші події я проспав). Далі до 3:50 час від часу спалахувала стрілянина зенітної артилерії, в тому числі – відносно близько від мене. О 3:45 .. 3:50 пролунали два близьких потужних вибухи (нагадаю: я називаю близьким такий вибух, після якого спрацьовує автомобільна сигналізація, як отут).

Близько 5:30 почув відносно далекий вибух, а після нього звук розкотився і повільно згасав (кілька секунд), як відлуння після блискавки. А звичайні вибухи не дають відлуння, принаймні такого потужного. Що би це могли бути? Старт нашого зенітного дрона?

А поляки написали про порушення повітряного простору Польщі якимись «об'єктами» і застосування зброї проти них. Не назвали «об'єкти» ані «Шахедами», ані російськими. Мабуть, зважують, чи не вигідніше оголосити їх «українськими» (10 вересня 2025 р. о 8:01).

У великоруських (власне, московських) літописах битва під Вишнівцем очікувано не знайшла відгуку, натомість є звістка про дії кримських татар влітку 1512 р. Літописи, найближчі за часом написання до цієї дати – це Літопис від 72-х яких молодшого ізводу [ПСРЛ 28, с. 346 – 347], Іоасафівський літопис [Иоасафовская летопись. – М.: 1957 г., с. 160] та Никонівський літопис [ПСРЛ 13, ч. 1, с. 160] (при цьому вважається, що Іоасафівський літопис був джерелом для Никонівського).

Оповідання в усіх трьох літописах майже однакове:

(Л-45) Тоя же весны [7020 – 1512 р.], мая 8, прииде весть к великому князю Василю Ивановичю всея Руси, что пришли безвестно Мен-Гиреевы царевы дети крымского Ахмат-Кирей да Бурнаш со многими людьми на оукраину: на Белев, и на Одоев, и на Воротынск, и на Олексин, и воеваша и волно попленишa. И князь великий послал воевод своих за ними Данила Василевича Щеня с сыном, и князя Михаила Ивановичя Булгакова, иных многих. Татарове же отступиша со многим полоном, а воеводы за ними не поидоша […]

(Л-46) И того же лета, июня, Ахмат же царевич пошел был на Рязань; и учинилася ему весть, что на Осетре стоят великого князя воеводы, князь Олександр Володимерович Ростовский, иные воеводы со многими людьми, а на Упе стоят воеводы великого князя – князь Михайло Иванович Булгаков, да Иван Ондреевич, и иные воеводы со многими людьми. И то слышав, Ахмат царевич в землю не пошел, а воротился с украины; а воеводы великого князя за ним гонили на поле до Сернавы, да его не дошли [ПСРЛ 28, с. 346 – 347].

Іоасафівський та Никонівський літописи подають другий епізод трохи інакше: у них замість червня стоїть липень, а замість Ахмата – Магмут.

Назва *Сернава* нині невідома. Можливо, це річка Чернава (доплив Воронежа) у Тамбовській області РФ. Її гирло знаходиться у 195 км на південь від Рязані. Інша можливість – річка Большая Чернава (доплив Сосни) на межі Орловської та

Липецької областей РФ. Її гирло знаходиться у 260 км на південний захід від Рязані.

(Л-47) **7 – 12 липня 1512 р.** кримський хан Менглі-Гірей і його старший син Мехмет-Гірей надіслали цілий пакет листів до короля Сигізмунда та литовських радних панів [LM 7, № 132 – 133, s. 264 – 270]. Листи були написані у Солхаті та Фарах-Кермані (Перекопі).

В листі Менглі-Гірея із Солхата [LM 7, № 132.1, s. 264 – 265] в дуже неясних виразах пересказано, що мав розповісти королю ханський посланець Осман: Мехмет-Гірей та інші царевичі перебували у степах; Осман мав перестерегти короля щодо можливого нападу, і коли він стався і нападників побили, хан і Мехмет-Гірей вельми зраділи: «В оном нашом гуфе [загоні] зламаном было веле неслушных и теж неприятелей ваших и наших, а част их были приятели». Тому хан радить королю зібрати усіх полонених татар в одне місце, щоби розібрати, хто був «неприятелем вашим и нашим» (таких покарати), але «мают быти некоторыи наши верни, которых пожаданых рачити нам послати».

Потім уже ясніше сказано про похід п’яти царевичів (Ахмат султана, Махмут султана, Бурнаш султана, Бомбарек-Гірей султана [Мубарек], Саадет-Гірей султана) на Московську землю, з якої вони вивели багато полону. Це – на думку хана – сприятлива нагода для короля відібрати захоплені москвичами литовські волості. Хан навіть обіцяв надіслати свою допомогу, якщо король схоче це зробити.

Далі 9 липня 1512 р. Менглі-Гірей додатково написав із Фарах-Кермана:

> Иж были некоторыи козацы татарове от Селим-бек солтана, которыи мешкають а Добрыхня [в Добруджі?], которыи козаки, поведают, же бы были мои, а они лотри [розбійники], не сут мои. А про то вам поведамы, наияснейший брате, бы те добре были мои вси тыи, которыи поехали шкоды чинит вашой земли, не сут мои, але сут мои неприятели. А про то усказую вам, абы есте добре их искарали [LM 7, № 132.2, s. 265].

Мехмет-Гірей у листі із Солхата, написаному 7 липня 1512 р. [LM 7, № 132.3, s. 265 – 266], сміливо назвав короля «наияснейший брате мой милый» (**брате**, мою любі!). Мехмет-Гірей нагадав, що він виконав свою обіцянку – привіз до Литви свого сина Джелал ад-Діна.

> Теж усказую, иже отец мой черес листы свои жада певных нятцов, которых будет жадал Довлек Бахтыя. Прошу вас жадане его сполнити всим обычаем.

В листі Мехмет-Гірея до свого сина Джелал ад-Діна, написаному в Солхаті 7 липня 1512 р. [LM 7, № 132.4, s. 265], трохи ясніше сказано про похід на Московію: царевичі Ахмат-Гірей-султан, Махмуд-султан, Бурнаш-султан, Мубарек-Гірей-султан и Саадет-Гірей-султан, проводивши Джелал ад-Діна до Черкас, поїхали походом «до Москвы» і повернулись з великим полоном. Тепер Махмут-султан і Бурнаш-султан збираються «до Москвы» вдруге. При цій нагоді Ахмет-Гірей названий стриєм Джелал ад-Діна, тобто братом Мехмет-Гірея.

9 липня 1512 р. свій лист до короля написав у Фарах-Кермані вельможа Абд-ур-Рахман (Аптыракман) [LM 7, № 132.5, s. 266 – 268]. Він наголосив: між царем Менглі-Гіреєм і вами (королем) настав мир, і доказ на це – приїзд до вас (короля) султана Джелал ад-Діна.

Потім Абд-ур-Рахман згадав про похід п'яти названих вище царевичів про московського князя: царевичі мали при собі військо понад 30 тисяч людей, і вивели полону понад 50 тисяч чоловіків і жінок. Також він написав, що мир укладено завдяки його (Абд-ур-Рахмана) зусиллям (досить прозорий натяк, що він очікує винагороди для себе).

Того ж 9 липня 1512 р. уже відомий нам Августин де Гарібальді записав великий лист хана Менглі-Гірея до литовських радних панів [LM 7, № 133, s. 268 – 270]. Хан повідомляв, що вже настав мир і до короля послано царевича Джелал ад-Діна. Далі йде цікаве для нашої теми місце:

> Потом вам поведаю, приятелем моим, иж оное войско, которое вышло было на некоторые панства короля, брата моего, вышли были змовивши ся как то самовольные, жадаючи того, абы тот покой не был межи мною и межа королем, братом моим. Але я и Магмет Кгирей солтан о оба хочева, иж тот покой будет всим обычаем […]
>
> И теж вас поведам, приятелем нашим, о оном войску, которое было у панстве короля, брата моего, иж оное войско есть поражоно для того, иж я прошлое весны послал есми, поведаючи королю, брату моему, и вам, иж мое войско было на поли, а король, брат мой, мел не мешкаючи выправити войско свое с Полщи и з Литвы на границу литовскую и лядскую, где, веру я, иж так сделал.
>
> Где ж то войско есть поражоно, а я и Магмет Кгирей солтан маем то велми вдячно […]
>
> И теж поведаю вам, приятелем моим, иж я писал лист до короля, брата моего, и теж до вас пишу, иж в оном пораженю войска некоторые своеволны, как неприятели мои и брата моего, и теж были некоторые слуги мои, которые там ехали без моее воли, которых моих слуг я приказал доведати ся, и просити через моего посла великого Довлет-Бахты, до которого я писал, иж мает их просити […]
>
> И теж поведаю вам, приятелем моим, иж я был порозумел, коли было поражено то войско, потом ехали бы некоторые козаки, татарове, солтан Боярит, которые были козаки из Добритя и из Белагорода. И порозумелом теж и з тыи козаки поразили и потом есть пущоны проч, повидаючи, иж они есть наши. Где вам поведам, иж не были мои. А естли бы хотя и мои были, нехай будут скараны горазды, бо вси ты, которыи идут в панство брата моего, неприятели мои так короля, брата моего.

Далі в листі містяться ще деякі подробиці походу на Московію:

> […] И з ласки милого бога з великим полоном мужиков и жонок, великих и малых, болшии нежли пятдесят або шестдесят тысяч парсун, опроч инших речей […]
>
> Теж вам поведаю, приятелем моим, иж оное войско, которое было вышло на московского князя, половица его остала, котора ся берет назад вернутися ку браню, а от нас мает ещо выехати великое войско и з сынми Магмет Кгирей солтановыми. И где, з ласки божое веруя, иж вделають болшое побране нежли первое.

В цілому цей останній лист до панів радних подає ті самі сюжети, що були предметом інших листів із цього пакету, але стилізований він ясніше і містить деякі додаткові подробиці.

(Л-48) У 7-у томі Литовської метрики записано такі три листи:

№ 134 – короля Сигізмунда до хана Менглі-Гірея, відісланий з Мельника 8 липня 1-го індикту;

№ 135 – короля Сигізмунда до султана Мехмет-Гірея, без означення дати і місця;

№ 136 – короля Сигізмунда до князя Абд ур-Рахмана, написаний у Мельнику 12 липня (індикт не зазначений) [LM 7, № 134 – 136, p. 270 – 272].

У виданні книги ці листи помилково віднесені до липня 1512 р. Але:

1, липень 1512 р. має індикт 15, липень 1513 р. – індикт 1;

2, у липні 1512 р. король постійно перебував у Кракові і до Литви не їздив; натомість маємо цілу серію документів, виданих у Мельнику від 3 до 13 липня 1513 р. [LM 9, покажчик на с. 387].

Отже, ці листи написані у Мельнику 8 – 12 липня 1513 року, не 1512-го. Вони не стосуються нашої теми, відносяться до наступного етапу литовсько-кримських відносин.

(Л-49) **9 липня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав із Кракова листа до свого брата – угорського короля Владислава. Після родинних вітань там написано:

Nos, Deo sit gratia, recte valemus et crebras numine divino consolationes accepimus ex Tartarorum cladibus, quibus a nostrorum particulariis preliis afficiuntur. Nam mense proximo ultra Kioviam iterum nostri pulcherrimam stratagem in ipsos ediderunt.

Sed felicitas Soltani Selimi, novi Turcorum imperatoris, cujus nunc orator apud nos est, licet nobis pacem et amicitiam more majorum suorum offerat, nos terret, quippe quod sciamus ipsum adeo devinctum habere sibi imperatorem Tartarorum, ut facile credamus suspicemurque, quod vires in perniciem Christianorum et presertim dominiorum nostrorum sibi finitorum conjungent, ubi cognoverit ista christianorum principum dissidia perseverare, et apud nos nihil pro retundendis eorum viribus preparari. Verisimile tamen est, quod ipse Selim Soltan, donec se in sede imperii non firmaverit, quesiturus est nobiscum pacem et offeret amicitias, sed ubi valuerit in imperio, tunc demum procul dubio effere sue nature virus effundere sataget. Itaque nostra interest modos et consilia in tempore non modo querere, sed etiam instruere, quomodo si, quod Deus avertat, contra nos exsurgeret sibi resistamus [AT 2, № 99, p. 105].

Ми, слава Богу, почуваємося добре і завдяки Божій милості часто отримуємо розраду від поразок татар, яких завдають їм наші окремі битви. Адже минулого місяця за Києвом наші знову здобули над ними блискучу перемогу.

Але нас лякає щастя султана Селіма, нового турецького імператора, чий посол зараз у нас, хоча він і пропонує нам мир і дружбу за звичаєм своїх предків. Ми знаємо, що він так прив’язав до себе імператора татар, що легко можемо повірити і запідозрити, що вони об’єднають свої сили на погибель християн і особливо наших володінь, що межують з ними, якщо дізнаються, що ці чвари між християнськими князями триватимуть, і що у нас нічого не готується, щоб протистояти їхній силі. Однак імовірно сам султан Селім, поки не утвердиться на престолі імперії, буде шукати миру з нами і пропонувати дружбу, але як тільки він зміцниться в імперії, тоді, безсумнівно, постарається вилити отруту своєї зухвалої натури. Тому в наших інтересах вчасно шукати і

готувати способи і плани, щоб, якщо, не дай Бог, він повстане проти нас, ми могли б йому протистояти.

Про оцю перемогу над татарами «за Києвом» у червні 1512 р., здається, дуже мало інших згадок.

(Л-50) **18 липня 1512 р.** король Сигізмунд написав короткого листа до нового турецького султана Селіма, вітаючи його зі сходженням на престол. Король висловив надію, що султан буде жити в дружбі з ним, Сигізмундом, і з його рідним братом угорським королем Владиславом [АТ 2, № 102, р. 107].

(Л-51) **18 липня 1512 р.** король Сигізмунд написав листа до своїх радників з Великої Польщі:

Reverendissime etc.

Quum non plus quam tria milia stipendiariorum pro defensiorie Podolie remanserint et fama habeatur non incerta de Tartaris hostibus, quod cis Borysthenem in campis ad Majak numerosi jacent, timendum est, ne sub tam parvo presidio in regnum nostrum excurrant.

Vero motio belli generalis in preterito conventu Piotrkoviensi restricta est, ut nobis non liceat expeditionem generalem movere nisi ex conventibus Colensi et Korczynensi.

Quum itaque in proximo pro festo S. Laurentii synodus celebrabitur Lancicie, ubi affuturi sunt primores consiliarii, ad quos ex Piotrkoviensi constitutione pertinet decernere in istis terris bellicam motionem, hortamur tuam Sinceritatem, mandantes, quatenus pro festo S. Laurentii in Lanciciam sese conferat et ibidem cum aliis consiliariis, habito recpectu necessitatis Reipublice de bellica motione, si et in quantum necessarium fuerit decernant, et nos quid facere debeamus in presenti necessitate edoceant.

Pro gratia nostra.

Cracovie XVIII Julii [АТ 2, № 104, р. 108].

Найшанованіший [і т.д.]

Оскільки для оборони Поділля залишилося не більше трьох тисяч найманців і є достовірні чутки про ворожих татар, які у великій кількості стоять у полях по цей бік Дніпра, біля Маяка, слід побоюватися, що вони, не зважаючи на прикриття такого малого війська, увірвуться в наше королівство.

Справді, рішення про початок загальної війни на минулому Петроковському сеймі було обмежене, щоб ми не могли розпочати загальний похід інакше як з дозволу Кольського та Корчинського сеймів.

Тому, оскільки невдовзі, на свято Святого Лаврентія, у Ленчиці відбудеться з'їзд, куди з'їдуться перші радники, яким згідно з Петроковською конституцією належить ухвалювати рішення про початок воєнних дій на цих землях, ми заохочуємо та наказуємо твоїй милості прибути до Ленчиці на свято святого Лаврентія і там разом з іншими радниками, зважаючи на потреби республіки, ухвалити рішення про початок воєнних дій, якщо і наскільки це буде необхідно, і дати нам вказівки, що ми маємо робити в цій ситуації.

На нашу милість.

Краків, 18 липня.

День св. Лаврентія – 10 серпня.

А що за Маяк на Дніпрі? Із оповідання Еріха Лясоти (1594 р.) видно, що маяком тоді називали половецьку скульптуру, виставлену на кургані [Щоденник

Еріха Лясоти із Стеблева. – «Запорозька старовина», Київ-Запоріжжя, 2003 р., запис за 5 липня 1594 р.]. Тобто маяків було рівно стільки, скільки курганів зі скульптурами. Але у Кракові могли цього не знати і вважати Маяк за назву якогось конкретного місця.

(Л-52) Того ж дня **18 липня 1512 р.** король Сигізмунд надав інструкцію для белзького каштеляна і старости Георгія Крупського, який їхав послом до молдавського воєводи Іоана Богдана [АТ 2, № 110, р. 112 – 114].

Інструкція датована «Dominica ante Sct. Margarite». *Dominica* – це скорочення від diēs Dominica, неділя; день св. Маргарити католики відзначають 20 липня. 18 липня 1512 р. – це неділя перед днем св. Маргарити.

Зокрема, король дорікав воєводі, що той не виконав свого союзницького зобов'язання:

> Dicendum etiam: Mtem. regiam credere, quod ipse faveat felicitati Mtis. sue, et quod ex victoria Christi favore parta habeat letitiam. Sed maluisset Mtas., si ipse quoque auxilium tulisset et se ejus felicitatis et glorie participem fecisset Suam namque Mtem. non ignorare, quod dux Constantinus, Campiductor sue Mtis., et deinde alii campiductores tempestive ipsum de hostis adventu avisarunt, et exprobrare sibi, quod nedum auxilium non tulerit, sed nec nuncio ducis Constantini faverit, ut propter celerem reditum equum sibi comparare potuisset.
>
> Слід також сказати: вір королівській величності, що щастя сприяє його величності, і що він [король] має радість від перемоги [під Вишнівцем], здобутої завдяки Христовій милості. Але його величність волів би, щоби він [воєвода] також надав допомогу і зробив себе учасником його [королівського] щастя і слави. Бо його величність не забуває, що князь Костянтин, полководець його величності, а потім інші полководці своєчасно повідомили його [воєводу] про прихід ворога, і [посол має] дорікати йому [воєводі], що він не тільки не надав допомоги, але й не сприяв посланцю князя Костянтина, щоб той міг придбати коня для швидкого повернення.

(Л-53) Окрім цієї інструкції король дав Г. Крупському також свого листа до воєводи Іоана Богдана, де зокрема сказано:

> Noverit Mgcia. tua, quod nostri in Lithuania preterito mense Deo adjuvante mille Tartaros prolligarunt, inter quos nepotem imperatoris Albkirey Soltan interfecerunt. Spes est in domino, quod ubi tue Mgcie. auxilium accesserit, facile deinceps profligari potuerunt [АТ 2, № 109, р. 112].
>
> Нехай знає ваша милість, що наші в Литві минулого місяця, з Божою допомогою, тисячу татар розбили, серед яких убили онука імператора Алб-Кірей-Султана. Є надія на Господа, що як тільки прибуде допомога від вашої милості, їх буде легко й надалі розбивати.

(Л-54) У ті самі дні, 18 чи 19 липня 1512 р., король Сигізмунд випустив універсал (звернення до всіх) про можливу війну:

> Universis ac singulis etc. Felix a Deo omnipotenti victoria de Tartaris, regnum nostrum vastantibus, nobis concessa nos animosiores in eosdem hostes facere debet, ne damna ab eis per ignaviam nostram cum dedecore nominis Poloni iterum experiamur et victorie gloriam amittamus.
>
> Quum itaque iidem hostes vires colligant, ut cladem suorum in nobis ulcisci possint: nobis vicissim curandum est magnopere, ne nos imparatos inveniant, licet in presidia tria milia habeamus. Quamobrem mandamus vobis, ut sitis parati et equos,

viros, arma et cetera belli necessaria parata habeatis, ut quum aliis restium literis nostris requisiti fueritis, sine mora accurrere et hostem publicum reprimere possitis. Sic facturi pro gratia.

Literas autem presentes, alter ad alterum transmittat, ut moris est, et ultimus easdem capitaneo loci representet.

Datum Cracovie [AT 2, № 105, p. 108 – 109].

Щаслива перемога над татарами, які спустошували наше королівство, дарована нам Всемогутнім Богом, повинна зробити нас більш рішучими проти тих самих ворогів, щоб ми знову не зазнали шкоди від них через нашу лінь (на ганьбу польського імені), і щоб не втратили славу перемоги.

Оскільки ці ж вороги збирають сили, щоб помститися за поразку, ми, в свою чергу, повинні подбати, щоб вони не застали нас непідготовленими, хоча ми маємо три тисячі в гарнізонах. Тому наказуємо вам бути готовими та мати напоготові коней, людей, зброю та інші необхідні для війни речі, щоб, коли ви будете викликані нашими наступними листами, ви могли без зволікання прибути і придушити ворога. Так вчините заради нашої милості.

Цей лист нехай кожен передасть наступному, як це заведено, а останній передасть його місцевому старості.

(Л-55) **18 липня 1512 р.** польські радні пани склали листа до литовських радних панів, який мав відвезти Януш Свірчевський [AT 2, № 107, p. 109 – 110; лист польською мовою], а 19 липня Свірчевському дано вірчу грамоту до литовських панів [AT 2, № 106, p. 109]. Поляки обмірковували, де і як слід розмістити татарського заручника (Джелал ад-Діна), і писали, що вони не зовсім довіряють миру, укладеному з татарами. А про спільну оборону – анічичирк.

Я так розумію, що це була відповідь на проект угоди від 26 березня 1512 р. (Л-7) Отак зручно польська демократія спустила на гальмах неприємну для неї проблему спільної оборони (втягуватись у війну проти Москви і тоді ніхто не поспішав, як і нині, у 2025 році).

(Л-56) У недатованому листі (мабуть з кінця липня 1512 р.) до папи Юлія 2-го король Сигізмунд зокрема писав:

Sed et nunc cogor cum universo regno meo post partam nuper Dei beneficio iusignem de Tartaris victoriam esse continuo armatus. Nam Tartarus in refundendam vindictam se preparat et imperatorem novum Turcarum, quem sibi strictissimo federis vinculo obligavit, sibi in auxilium adversus me trahit [AT 2, № 112, p. 114; початок і кінець листа опускаю].

Але і тепер, після здобутої нещодавно з Божої ласки видатної перемоги над татарами, я змушений з усім моїм королівством постійно бути озброєним. Адже татарин готується помститися і нового імператора турків, якого він зв’язав із собою найтіснішими узами союзу, залучає собі на допомогу проти мене.

(Л-57) У так само недатованому листі (мабуть з кінця липня 1512 р.) до угорського короля Владислава король Сигізмунд зокрема писав:

Ad consolationem Mtis. vestre significamus illi, quod mense preterito prope Kijoviam a curiensibus nostris Lithuanicis non parva manus Tartarorum cesa est, quo dux, nepos imperatoris Tartarorum occisus est. Rursus alii Tartari insilientes in Podoliam conati sunt homines nostros rapere, ex quibus cognoscerent, an defensores aliqui in promptu essent. Sed et hi cesi sunt. Eorum captivi affirmant, crebras istas

impressiones in nos fieri Selimi novi imperatoris suggestione. Hinc animadvertendum est, quod ipse imperator Turcarum non sinet nos quiescere, cum fraterno bello solutus fuerit.

Oratorem ejus paucis verbis gratulatoriis, de ejus ad paternum solium evectione absolutum remisimus. Ceterum presentia hec tempora et moderna christianorum principum dissidia, animo revolventes cogitamus nobiscum, utilene sit nobis pacem cum Turco inire, cum ipse sponte sua amicitiam suam nobis offerat, an vero sine treugis pacis, sed decenti aliquo modo cum eo tranquille vivere. Fatemur quidem, quod mallemus securitatem ab ea parte habere, ut tanto liberius adversus Tartarum intenderemus. Sed absque scientia vre. Mtis., cujus actiones communes esse cum nostris debent, consistere in uno proposito non possumus, itaque rogamus Mtem. vram., velit nobis super ea re sententiam suam significare [AT 2, № 113, p. 115; кінець листа опускаю].

Для втіхи вашої милості повідомляємо їй, що минулого місяця поблизу Києва нашим литовським військом було побито чималу групу татар, де був убитий вождь, онук татарського імператора. Знову інші татари, вдершись у Поділля, намагалися викрасти наших людей, щоб дізнатися, чи є якісь захисники напоготові. Але і вони були розбиті. Їхні бранці стверджують, що ці часті напади на нас відбуваються за порадою Селіма, нового імператора. Звідси слід усвідомити, що сам імператор турків не дасть нам спокою, коли звільниться від братовбивчої війни.

Його посланця ми відпустили з кількома вітальними словами з нагоди його сходження на батьківський престол. В іншому, розмірковуючи над цим часом і сучасними чварами християнських правителів, ми думаємо, чи корисно нам укладати мир з турком, оскільки він добровільно пропонує нам свою дружбу, чи, швидше, жити з ним спокійно без мирних угод, але якимось гідним чином. Ми, звичайно, зізнаємося, що воліли б мати безпеку з того боку, щоб тим вільніше зосередитися на татарах. Але без відома вашої милості, чиї дії мають бути спільними з нашими, ми не можемо зупинитися на одному намірі, тому просимо вашу милість повідомити нам свою думку з цього приводу.

(Л-58) У недатованому листі (мабуть з кінця липня чи початку серпня 1512 р.) до провінційних сеймиків, котрі мали зібратися перед генеральним сеймом (у Петрокові на день св. апостолів Симона та Юди) король Сигізмунд зокрема писав:

Salutatione premissa dicatur imprimis, quod a conventu generali Piotrkoviensi annus secundus currit, in quo conventu decreta fuit defensio regni, ad biennium duntaxat, quod labitur, in hunc modum: ut anno primo servarentur tria milia stipendiariorum in Russia, secundo vero anno duo duntaxat milia, ac ne expeditio fieret generalis nisi magna et manifesta urgente necessitate.

Attamen Mtas. reg. non modo juxta decretum predicti conventus tenuit defensionem, sed etiam in hieme preterita multos in stipendio tenuit cum non parvo sumptu propter Tartaros, qui in campis hibernaverunt, hoc etiam altero anno, quo duo tantum milia hominum servanda erant, tria milia servavit, videns necessitatem, et adhuc servat […]

Consulendum etiam est tempestive de obside Tartaro, et quid agendum in ea re, si qua occasio stabiliende pacis cum illo hoste haberi possit, et si servari debebit, quomodo servandus? Nam nuncii imperatoris Precopensis, qui cum eodem obside sunt, instant, ut negotium finiatur et pecunie pacte mittantur [AT 2, № 116, p. 118 – 119; інші частини листа опускаю].

Передусім, з поклоном, слід сказати, що минає другий рік від Петроковського генерального сейму, на якому було ухвалено оборону королівства. Оборона мала тривати лише два роки, що минають, і ось яким чином: у перший рік в Русі мали утримуватися три тисячі найманців, а в другий рік – лише дві тисячі. Загальний похід не мав відбуватися, якщо не виникне велика та очевидна нагальна потреба.

Проте його королівська величність не лише дотримувався постанови згаданого сейму щодо оборони, а й минулої зими утримував багато найманців, витрачаючи чималі кошти через татар, що зимували в полях. Також у цей другий рік, коли треба було утримувати лише дві тисячі людей, він утримував три тисячі, оскільки бачив необхідність, і утримує їх досі […]

Також слід своєчасно порадитися щодо татарського заручника та що робити в цій справі, якщо з'явиться можливість укласти стабільний мир з цим ворогом. І якщо його слід утримувати, то як саме? Адже посли перекопського імператора, які перебувають з цим заручником, наполягають, щоб справу завершили, а домовлені гроші були надіслані.

День св. Симона у католиків – 28 жовтня.

Листування серпня – грудня 1512 р.

От підрахували, що в Києві від початку 2025 року пушкіністи з анти-дюрингами убили 137 чоловік, в їх числі – 12 дітей. Тільки в Києві. І тільки від початку поточного року.

В таких от умовах – під постійним ворожим вогнем – я продовжую свою роботу (14 вересня 2025 р. о 7:50).

(Л-59) **20 серпня 1512 р.** король Сигізмунд із Кракова надіслав листа до краківського каштеляна Спитка з Ярослава та інших сенаторів. Зокрема він повідомляв:

Credimus Sinceritatem tuam meminisse, quas ob res conventum generalem Piotrkovie ad d. SS. Simonis et Jude celebrandum indici jussimus. Sunt enim magni momenti negotia regnum et Rempublicam nostram concernentia, que sine quibusvis dilationibus tractari tempestive debent, uti est defensio regni, tractatus cum magistro Prussie habendi, et quomodo cum imperatore Tartarorum, qui nepotem suum cum notabilibus personis orde sue in obsides misit, amicitia concepta constituenda; nam sine pecunia ei promissa nullo modo firmari ac constabiliri potest; pecunia vero ista ad hanc rem, unde sumenda sit, determinatum non est. Preterea oratorum tam ad concilium quam ad Turcam expeditio et instructio ex eodem conventu fieri debuit […]

Ми віримо, що твоя мость пам'ятає, з яких причин ми наказали скликати загальний сейм у Петрокові на день святих Симона і Юди. Адже є дуже важливі справи, що стосуються королівства та нашої республіки, які слід розглянути вчасно і без жодних зволікань. Це, зокрема, оборона королівства, переговори з магістром Пруссії, а також те, як укласти дружбу з імператором татар, який відправив свого онука з видатними особами своєї орди в заручники. Бо без обіцяних йому грошей ця дружба жодним чином не може бути зміцнена і утверджена, а звідки взяти ці гроші, ще не визначено. Крім того, на цьому ж сеймі мало відбутися укладення інструкцій та відправлено послів як на собор, так і до турка.

Бачимо, що аж на сеймі, який мав зібратися аж 28 жовтня, мало бути підготоване посольство до Риму на 5-й Латеранський собор, про який йшлося вище. В кінці листа є приписка:

Dux Constantinus nobis scripsit XII milia Tartarorum jacere ad Loyowa Gora et suspicio quod si in Moscoviam non divertent Lithuaniam invadent. [AT 2, № 122, p. 122 – 123].

Князь Костянтин [Острозький] повідомляє, що біля Лойової Гори перебувають 12 тис. татар, і якщо вони не підуть у Московію, то нападуть на Литву.

Лойова Гора – це сучасне місто Лоєв на Дніпрі у Гомельській області Білорусії.

(Л-60) У згаданих вище московських літописах є ще короткий запис за жовтень 7021 (1512) року:

Бурнаш царевич Мен-Гиреев сын со многими людьми приходил в Рязань ратию, и ко граду приступал, и граду не успе ничто же, а земли рязанские много пакости сотворив и, пленив, отиде.

(Л-61) **22 жовтня 1512 р.** король Сигізмунд надіслав із Кракова лист до кам'янецького старости Станіслава Лянцкоронського:

Cognovimus ea que de Tartaris nobis scripsisti, que licet dubia apud nos sint, presertim de XXX milibus eorum, nam ex Lithuania posterius nobis scriptum est, quod Tartarorum ipsorum magnus exercitus jacet in campis penes quendam fluvium contra Moscos, tamen hec res non est parvi facienda precipue propter Tartaros Dobrzicenses, quos in campos etiam esse scripsisti. Volumus ut quadringentos vel quingentos stipendiariorum penes te retineas ex his, qui istic militarunt. Nos vero statim ex conventu Piotrcoviensi pecuniariam provisionem facere eis curabimus. Invigiles tamen et explorari cures de numero et intentione hostium et nobis significes. Ut autem nuncii velocius ad nos currant, millimus tibi binas literas podwodorum. Podolitas etiam moneas, ut parati sint contra insultus hostiles.

Dat. Cracovie XXII Octobris [AT 2, № 127, p. 129].

Ми дізналися те, що ти написав нам про татар. Хоч ці відомості здаються нам сумнівними, особливо щодо їхніх 30 тисяч, адже пізніше з Литви нам написали, що велике військо самих татар стоїть у полях біля якоїсь річки, проти московитів, усе ж, цю справу не можна недооцінювати, особливо через добржицьких [добруджанських?] татар, про яких ти також написав, що вони в полях. Ми хочемо, щоб ти залишив при собі чотириста або п'ятсот найманців з тих, що там служили. Ми ж відразу після Петроковського сейму подбаємо про грошове забезпечення для них. Однак, стеж і забезпеч розвідку про чисельність і наміри ворогів та повідом нам. Щоб посланці швидше діставалися до нас, ми надсилаємо тобі два листи на підводи. Також попередь подолян, щоб вони були готові до ворожих нападів.

Дано в Кракові, 22 жовтня.

(Л-62) **14 грудня 1512 р.** король Сигізмунд, перебуваючи на сеймі у Петрокові, дав інструкцію для Станіслава Скіндера і Яцека Ратомського – своїх послів до хана Менглі Гірея [LM 7, № 137, p. 272 – 275].

Це була відповідь на посольство князя Булгака, відправлене з Криму в липні 1512 р. Вона містить цікаві подробиці подій 1512 року:

[…] Што се дотычет приеханя царевичова в нашу землю к нам, иж первей на прозбу Камъбек солтана [? мабуть, таки Селім-бека] посылал еси [Менглі-Гірей] сына своего Магмит Кгирии солтана проводить его [Селіма] з войском оли ж и до Белогорода, и как Магмет Кгирей солтан от него вернул ся, в тот час войско вашо, люди твои вси были на нашой стороне Днепра в поли, а так сын Магмет Кгирии солтанов Кемелеш солтан, послухавши неприятелей вашых и наших, потягнул с тым войском ку сказе граничных земель наших […]

И в том же листе [що привіз Булгак] пишешы к нам, иж видечи таковую прыгоду, ты, брат наш, и сын ваш Магмет Кгирей солтан радили есте на то, жебы тот благословенный покой, который жо промежку (!) нам початок мает и колка лет ку концу доброму был приведен, и оныя ваши обетницы покоя и приязни были бы вчинком пополнены,

кгды ж Кемелеш солтан то вчинил, которого мели есте к нам прислати, ослухавши се тебе, вольного царя, деда своего и Магмет Кгирей солтана, отца своего, не похотел, абы межи нами покой вчинил, але обернул на всказу панству нашому ку потисе неприятелей наших.

И умыслили есте и послали к нам у его местьцо брата его рожоного Джалал Даин солтана, который жо с ним есть одного отца и матери, з Богатыр солтаном и теж с Оп Кгирей солтаном [це все – пересказ листа Менглі-Гірея].

Далі король повідомляв, що Джелал ад-Дін користується у Литві великою пошаною, що передає зі своїми послами 15 тисяч золотих для хана і надалі буде слати їх на день св. Мартина; затримка ж данини цього року сталась через напад татар (послам було небезпечно їхати).

У секретній частині інструкції, призначеній виключно для послів, король наказував, щоби при обговоренні московської справи (слід думати, спільних воєнних дій проти Москви) була дотримана таємниця і посли не давали б хану запису своїх слів. Посли мали пообіцяти Менглі-Гірею воєнну допомогу проти його ворогів – три, чотири, до шести тисяч чоловік; в свою чергу, слід вимагати, щоби хан допоміг королю «напротивко моцного неприятеля» [Москви] силою до 20 тисяч чоловік під командуванням царевичів (синів Менглі-Гірея).

(Л-63) **17 грудня 1512 р.** король Сигізмунд, перебуваючи на сеймі у Петрокові, наказав видати наступний документ:

Salvus Conductus pro Machmetkirej.

Sigismundus etc.

Significamus tenore presentium universis et singulis presertim notitiam habituris. Quia nos illustri Machmetkirej Soltan, Ser. dni. imperatoris Precopensis nato, atque filio nostro dilecto, publice fidei literas seu Salvum Conductum nostrum regium christianum cum centum equis et totidem humanis personis citra et ultra dedimus et concessimus, damus et concedimus presentibus literis nostris, ut sub eodem S. Conductu assecuratus et affidatus ad nos in regnum et dominia nostra cum dicta ejus comitiva et equitatu libere ac tute venire possit, resque communes nostras atque suas, que ad pacem et amicitiam inter nos pertinent, benivole ac fraterne tractare et agere nobiscum per mensem unum aut duos manere et morari et subinde, rebus omnibus nobiscum confectis et in quemcunque finem positis, a nobis ad propria redire et remeare possit sub ejusdem nostri S. Conductus protectione personis et rebus salvis.

Quocirca omnibus et singulis subditis nostris ubilibet constitutis et militibus quibuslibet in locis militantibus hunc nostrum S. Conductum innotescimus, committimusque et severe mandamus, ut in omnibus articulis et conditionibus hunc S.

Conductum firmiter et inviolabiliter teneatis et observetis, tenerique et observari faciatis hinc ad decursum festi beati Martini sub penis lese Majestatis, exhibenti presentes literas restituendo.

Dat. Piot[ro]kovie XVII Decembris.

Alie similes litere dande Achmat Soltan, qui nominandus est filius reg. Mtis [AT 2, № 141, p. 136].

Охоронна грамота для Махмет-Гірея

Сигізмунд і т.д.

Оголошуємо цим універсально і всім, особливо тим, хто це знатиме. Оскільки ми надали і дозволили, а також надаємо і дозволяємо цим нашим листом (виданим під нашу королівську християнську публічну довіру) або охоронною грамотою, ясновельможному Махмет-Гірею султану, сину його милості імператора Перекопського, та нашому улюбленому синові, разом зі ста кіньми і такою ж кількістю людей, для вільного і безпечного прибуття до нас у наше королівство та володіння з його сказаним супроводом і кіннотою. Він може доброзичливо і по-братськи обговорювати з нами спільні справи, що стосуються миру і дружби між нами, залишатися і перебувати протягом одного чи двох місяців, а потім, після завершення всіх справ і їх вирішення, зможе повернутися і виїхати від нас до своїх володінь під захистом цієї нашої охоронної грамоти, з недоторканістю його особи та майна.

Тому ми оголошуємо і доручаємо, а також суворо наказуємо всім і кожному з наших підданих, де б вони не знаходились, і всім воїнам, що перебувають у будь-яких місцях, щоб цю нашу охоронну грамоту ви тримали і дотримувалися твердо і непорушно в усіх її пунктах і умовах, і щоб ви забезпечили її дотримання аж до закінчення свята Святого Мартина, під загрозою покарання за образу величності, повертаючи тому, хто пред’являє цей лист.

Видано в Петрокові 17 грудня.

Інші схожі листи мають бути видані для Ахмата Султана, якого слід називати сином королівської величності.

У католиків день св. Мартина – 11 листопада; виходить, грамота була дійсна упродовж наступних 11 місяців. Слід думати, що ця грамота була привезена у Крим литовськими послами, хоча в інструкції для них немає про неї згадки. Думаю, що спільні справи, які король збирався обговорювати з Мехмед-Гіреєм, стосувались війни проти Москви.

Юст Децій (1521 р.)

Сьогоднішній гнилий солом'яний пушкінг був не дуже сильний, далеко нижче середнього. Десь близько 1:15 зазвучали черги кулеметів і артилерії, було чути звук польоту «Шахеда» і один віддалений вибух. Все це закінчилось близько 1:30 (ну, із того, що я чув).

Написали про падіння уламків БПЛА в кількох районах, поки що – без істотних наслідків.

А так – Трамп продовжує звиватись, як вуж на пательні, поляки переконують один одного, що то не російський БПЛА пошкодив будинок, а ракета з винищувача НАТО (у них така дезінформація все ще працює), Євросоюз збирається будувати якусь міфічну «стіну дронів», котра буде застарівати швидше, ніж її устигатимуть наповнити. Звичайний рядовий день звичайної рядової світової війни… (19 вересня 2025 р. о 7:49).

Наступне за часом написання оповідання про битву під Вишнівцем записав Юст Децій в своїй «Історії короля Сигізмунда»:

Невдовзі після закінчення церемонії коронації королеви Барбари до сенату й короля дійшли вісті, що війська кримського хана і перекопські татари, разом понад 25 тисяч вершників, напали на Русь [= Руське воєводство] і Поділля. Тоді король з просто неймовірною швидкістю звільнив загрожену ворогами державу, висилаючи своїх дворян на допомогу найманим солдатам, які уже попередньо були приготовані на випадок нападу. Також дуже багато магнатів звичаєм предків відважно поспішили боронити вітчизну. Найшвидше, як тільки було можна, вирушили в напрямку, звідки надходили варвари-вороги.

Коли військо, складене з дворян і магнатів, готових до бою, було уже в дорозі, відділ обозових слуг під командуванням Станіслава Лянцкоронського, начальника замку в Кам'янці [Подільському], 23 квітня подолав татар у сутичці над річкою Білка. В тій битві татари, які наткнулися на загін поляків, були цілком знищені, а ті досягнення наповнили Польщу радістю й потішили надією повної перемоги.

Потім усі війська зібралися в одному місці і близько 23 квітня розмістилися табором у непомітному для неприятеля місці в околиці міста Вишнівця. Станіслав Лянцкоронський, який спостерігав за військом неприятеля і наражався на велику небезпеку, о першій нічній сторожі приніс до табору повідомлення про те, що діється у ворогів.

Вожді провели нараду і одразу після цього Лянцкоронський, який тільки змінив коня, подався знову на розвідини, наказавши воякам, аби дали відпочити коням і самі добре відпочили, щоб коли він повернеться, все було готове до битви.

Лянцкоронський повернувся під час третьої нічної сторожі і повідомив, що неприятель відпочиває без жодного занепокоєння. Тоді ціле військо виразило з радістю готовність вирушити на ворога. Хоча литовське військо, з'єднане з польським, налічувало ледве 6 тисяч кінноти, а проте в цілому

війську не було нікого, хто би не прагнув палко або перемогти, або загинути за вітчизну.

Перед тим, як вирушити в дорогу під час останньої нічної сторожі, вожді висували різні проекти щодо способу дій та самої битви.
Костянтин [Острозький], муж, який серед сучасників не мав рівного собі вождя, домагався, щоб міг розпочати битву зі своїм військом, оскільки він знав добре того ворога, віддавна з ним бився, і тому таке завдання повинно припасти йому, а не воякам мало досвідченим (якби вони погано почали битву, то тим самим занапастили б надію на дальший успіх).

Поляки, сподіваючись на дух перемоги, були іншої думки і твердили, що треба вдарити одночасно, а не ділити мале військо на багато відділів; казали, що буде більша користь для держави, якщо разом розпочати і з однаковою славою осягнути перемогу, якщо бог захоче її дати.

Однак палкий Костянтин не погодився на проект поляків. Він сказав, що польські магнати, особливо ті, що захоплені прагненням слави,
були [навчені] частково у німців, частково у інших народів; правда, що їх велика мужність надавалася до війн іншого роду, але при іншому ворогові потребують вони іншої системи боротьби та інших військових навичок.

Тимчасом, коли попри різницю думок військо не переривало посування вперед, на світанку донесено, що ворог близько, і близька небезпека перервала суперечку за першість у честі. Швидко розставлено військо; Костянтину з литвинами припало праве крило, поляки мали боронити ліве крило. Командування польським військом доручено краківському воєводі Миколаю Кам'янецькому, який аж до останнього дня життя [помер 15 квітня 1515 р.] славився мужністю і знанням воєнного мистецтва. Середня частина складалася з досвідчених вояків і магнатів; перед нею поставлено окремі загони разом з їх командирами. У такий спосіб збирались атакувати ворога, як тільки випаде можливість.

Костянтин, ошуканий у своїх надіях, відвів більшість свого війська від польського строю під невеликий горб, який виднівся поблизу. Несподівано вороги ударяють натовпом, кричачи за своїм звичаєм, на вояків Костянтина, бажаючи їх збити раптовою атакою. Обидві сторони почали битву з великою надією на перемогу.

Коли вже війська зійшлися, Костянтин у певний момент вирішив трохи віддалитися від своїх і в іншому місці повести польський загін на ворогів; і ледве приєднався до польського загону, коли крик, що доходив з тилу, дав знати, що литовці, не витримуючи натиску варварів, запеклої боротьби і маси стріл, почали втікати.

Занепокоєний Костянтин закликав поляків, аби прийшли на допомогу його воякам. Завдання це доручено Войцеху Шамполенському і Бернарду Потоцькому, добрим воякам, які на чолі легко озброєного загону прибули на допомогу литовцям. Костянтин також затримав своїх утікаючих людей і разом з поляками знову вирушив на ворогів.

І враз перехилилися шальки перемоги. Ті, що перед хвилиною самі вже почали тікати, нині своєю чергою змусили своїх ворогів до відступу. Татари, помітивши поразку й утечу своїх, посилають загроженим підкріплення і, залишивши нечисленних стерегти бранців та здобич, всі поспішають на битву.

Але битва не точилася тільки на правому крилі, також і поляки вже вирушили до бою. Найперше послано чотири відділи, і їх вороги так оточили, що й не було видно. Далі вступали в бій все нові й нові відділи, а коли і середній загін вдарив на ворога, битва дійшла до кульмінаційного пункту.

В загальному замішанні битви один з польських відділів пробився через натовп ворогів і, розігнавши тих, що стерегли бранців, зумів звільнити з пут частину спійманих. Інших звільняли почергово ті, що були звільнені у першу чергу. Тепер ті, що перед хвилиною були ще у путах, підносили долоні до неба і покірно просили у бога перемоги – схопили сокири та інші знаряддя боротьби, які були серед татарської здобичі, і поспішили до бою, швидко змінившись із в'язнів на вояків.

Тимчасом татари засумнівались у власній силі й успіху, побачили близьку поразку і почати утікати. Скрізь поляки і литовці гнали їх і вбивали. Татари зазнали б набагато більшої поразки, якби не розсипалися так швидко по полях і не рятувались утечею.

Сармати відчули тоді радість перемоги і то за ціну нечисленних полеглих зі свого боку. Не знаю докладно, скільки ворогів пало, тому що не міг того довідатись навіть від тих, що боролися з ворогом груди на груди. Однак мені оповідали (що я уважаю за найближче до правди), що із 25 тисяч ворогів, про що казали бранці, відійти зуміла тільки значно менша частина.

Перемога була для сарматів тим радісніша, що її здобути з малими втратами. З цілого війська полегло заледво сто людей, а понад то було багато поранених стрілами. Відбито усю здобич, а понад 16 тисяч бранців різного віку обох статей повернено на батьківщину. Здобуто також понад 10 тисяч татарських коней.

Пам'ятна та битва сталась під Лопушною 28 квітня, у день св. Віталія. Брали в ній участь:

– Миколай Кам'янецький, великий коронний гетьман;
– Ян Одровонж зі Спрови, воєвода і староста краківський;
– Отто з Ходеча, воєвода подільський;
– Станіслав з Ходеча, маршалок коронний і староста львівський;
– Мартин Кам'янецький;
– Ян Амор з Тарнова;
– Станіслав Лянцкоронський;
– Ян Свірчевський;
– Ян і Міхал Пілецькі;
– Петро і Станіслав Кміти

– все мужі чудові й хоробрі, також багато інших мужніх польських рицарів, завжди готових до оборони вітчизни.

У битві брали участь також підкріплення литовські зі славними вождями:

– Костянтином Острозьким, котрий не мав собі рівного серед сучасних йому вождів;
– Андрієм Збаразьким;
– Михайлом Вишневецьким з синами;

– і багатьма іншими литовським рицарями.

Окрім того було там багато шляхти, імен яких немає потреби тут назвати.

В битві брало участь багато купців-добровольців, а серед них краківський міщанин Ян Суч, хоробрий та енергійний чоловік.

Хоча в той час татари напали не тільки на Русь і Волинь, але також спустошили Белзьку, Львівську й Буську землі й грабували в околицях Красноставу у Люблінській землі – вони були скрізь побиті й розпорошені поляками у дванадцяти менших битвах.

Коли вість про ту перемогу разом з полоненими [татарами] дійшла до короля, було відправлено подячний молебень до найвищого і найліпшого бога та польських святих. Бранці, яких чекала довічна неволя в кайданах, працювали при будівництві у краківському замку [DKZ, s. 64 – 68; переклад з польської М. Ж.].

Бернард Ваповський (1530-і рр.)

Бернард Ваповський у 1512 р. перебував у Римі (а це така глушина, 1400 км від Вишнівця!) і в той час знав про битву під Вишнівцем, мабуть, тільки те, що король повідомив кардиналам. Природно, що у своїй хроніці, над якою Ваповський працював в останні роки життя, він скористався легко доступними друкованими виданнями, перша за все – книгою Деція. Все ж таки Ваповського можна вважати сучасником (хоча і не свідком) подій 1512 р. У хроніці, яка довгий час залишалась в рукописі й була надрукована тільки в 19 ст., читаємо:

Ineunte postea vere, quatuor et viginti equitum Tartarorum millia, ex Taurica moventes, Boristenem transmisere, et per campestria composito agmine procedentes, per Volhiniam in terras Roxiae irrupere.

Cumque inter Busco et Olesko castra iecissent, maiorem copiarum partem quaquaversus ad orientalem Regni partem vastandam ex castris emisere. Vastata est Roxia atrocissime ferro et igne, terribili hostium, ut mos est Scythis, excursu.

Mortales multi subito interventu comprehensi ac ligati sunt, in perpetuam abducebantur servitutem, hinc lamentabilis captivorum comploratio et miserabilis eiulatus. Ad statutum diem emissae Tartarorum turmae cum praeda et captivis in castra rediere.

Ad eum Tartaricum tumultum Sigismundus Rex nequaquam consternatus, ad Nicolaum Camenecium omnium copiarum in Regno Poloniae Ducem, nec non ad Constantinum Ostroviensem Principem et Lituanicarum copiarum summum Praefectum literas dedit, curarent, ut ex gente utraque exercitum compararent, et cum Tartaris praelium committerent, praedam et captivos recuperarent.

Ipse Rex mercenarios milites conscribere, delectum facere, et in hostem mittere non neglexit.

Aulicorum suorum etiam turmas aliquot florentis militiae transmisit; omnia bellico fervebant apparatu, magna celeritate, ne hostis cum praeda elaberetur.

Jam Tartari onusti praeda propter captivos, parvis itineribus et sensim abibant, cum eodem ferme tempore, quo mercenarii milites a Rege submissi ad Nicolaum Camenecium Cracoviensem Palatinum, in castra venerant, et Constantinus Dux cum suis Volhinensibus aliisque Lituanicis copiis duobus circiter equitum millibus supervenit: Polonorum exercitus ad quatuor bellatorum millia se extendebat.

Cum his copiis Regii duces universi certaminis aleam tentare destinarunt, Tartarosque apud Visnovecium consecuti, aciem suorum explicarunt.

Nec Tartari, Regii exercitus contempta paucitate, praelium detrectavere, captivis praemissis, quos gradum addere iusserunt.

Horinia fluvius Visnoveciam arcem praeterfluit, paludinosus admodum, et multis circumquaque lacunis restagnantibus aquis scatens, inter quas Tartarorum agmina constiterunt, loco admodum paludibus impedito.

Quae res commisso praelio maximo Polonis ad victoriam fuit adiumento, dum hostiles turmae coeno intercurrente alter alteri opem ferre non posset. Atrox tamen fuit certamen: cadebant utrinque plurimi, tam dubio certamine, ut Volhinenses alioquin bellicosi, Tartarorum multitudine praegravante, sensim cedere ac pedem referre coeperint.

Cedentibus occurrebat Constantinus dux: praelium repetere verbis et verberibus hortabatur. Nicolaus Camenecius Polonicarum copiarum Dux, posteaquam Volhinenses cedere ac sinistrum Lituanorum cornu praegravari animadvertit, tunc signo pugnae Polonis proposito, eos in hostem immittit.

Non tulere fortium Polonorum impetum Tartari, quos iam pene victores stupenda audacia, multa caede disiecerunt. Intercurrentes paludes magno Polonis ad victoriam fuere auxilio. Tartari profligatis rebus aperte fugere coeperunt. Ex fugientibus caesi multi, captivi omnes cum praeda recuperati. Maxima hostilis exercitus pars in praelio et postea in fuga concidit. Contigit haec omni aevo memorabilis apud Visnovecium victoria Sigismundi Regis auspiciis in die S. Vitalis Martyris.

Qui Sanctus maiori postea veneratione Polonis cultus est, tanquam hic divus, ut pium est credere, ad victoriam nonnihil contulisset.

Ad nuncium prosperae pugnae Sigismundus Rex exhilaratus, gratias Deo Opt. Max. agens, omnibus templis laudes decantari mandavit, aliaque publicae laetitiae signa edidit.

Ante initum praelium, cum Tartari per Leopoliensem, Belsensem et Lublinensem Satrapias effusi discurrerent praedasque agerent, sexies cum eis Poloni particularibus proeliis semper victores sunt congressi, magno futurae victoriae indicio.

Ex Regio exercitu, illustres viri Poloni, quorum strenua virtus in ea Visnovecensi pugna enituit, fuerunt: Nicolaus Camenecius Cracoviensis Palatinus, omnium copiarum dux, Joannes Odrovasius de Sprova, Otto de Chodecio, Podoliae Palatinus, Stanislaus frater eius, Regni Poloniae Marsalcus, Leopoliensis Praefectus, Martinus de Camenecio, Joannes Amor Tarnovius, Petrus et Stanislaus Kmita de Visnicze, Joannes et Nicolaus Pilecii, Stanislaus Lanskoronius, Joannes Svirciovius, Jacobus Sencignovius et plures alii, singulari fortitudine et bellica laude insignes viri, quos dignissimos esse censui, quorum memoria literarum monumentis ad posteros propagetur.

Ex Lituanis ac Russis Constantinus Ostroviensis Dux, bellator sui temporis famigeratissimus, Andreas de Sbarasio, et Michael Visnovecius fortissimi duces.

In eo conflictu, etsi complures fuere consauciati, non ultra tamen centum (mirabile dictu) sunt desiderati [KBW, p. 106 – 108].

На початку наступної весни двадцять чотири тисячі татарських вершників, рушивши з Таврії, перетнули Борисфен і, просуваючись упорядкованим строєм по степах, вторглися в землі Русі через Волинь.

Розташувавшись табором між Буськом та Олеськом, вони відправили більшу частину своїх військ у всіх напрямках, щоб спустошити східну частину королівства. Русь була жорстоко спустошена вогнем і мечем, жахливим набігом ворогів, як це зазвичай буває у скіфів.

Багато людей були раптово схоплені та зв’язані, їх мали відвезти у вічне рабство, звідси жалібний плач полонених та жалюгідний стогін. У встановлений день татарські загони повернулися до табору з здобиччю та полоненими.

Король Сигізмунд, анітрохи не збентежений цим татарським заворушенням, надіслав листи Миколаю Кам'янецькому, командувачу всіх військ у Королівстві Польському, а також князю Костянтину Острозькому, верховному командувачу литовських військ, щоб вони подбали про збір армії з обох народів і вступили в бій з татарами, щоб повернути здобич та полонених.

Сам король не нехтував набором найманих солдатів, проведенням призову та відправкою їх проти ворога.

Він також відправив кілька загонів своїх придворних, що були в розквіті військової сили; все кипіло військовими приготуваннями, з великою швидкістю, щоб ворог не втік зі здобиччю.

Татари, обтяжені здобиччю та полоненими, вже повільно і поступово відходили. Приблизно в той самий час, коли наймані солдати, надіслані королем, прибули до табору Миколая Кам'янецького, краківського воєводи, прибув і князь Костянтин зі своїми волинськими та іншими литовськими військами, близько двох тисяч вершників. Польська армія налічувала близько чотирьох тисяч воїнів.

З цими силами королівські полководці вирішили ризикнути в загальному бою, і, наздогнавши татар біля Вишнівця, розгорнули свої війська.

Татари, хоча й зневажали королівську армію через її невелику чисельність, не відмовилися від бою, відправивши полонених вперед, яким наказали прискорити крок.

Річка Горинь, яка протікає повз Вишневецький замок, дуже болотиста, з багатьма навколишніми стоячими водами, серед яких розташувалися татарські загони, у місці, дуже ускладненому болотами.

Ця обставина була великою допомогою полякам у перемозі, коли ворожі загони не могли допомогти один одному через болото, що розділяло їх. Однак бій був жорстоким: з обох сторін падало багато, битва була настільки невизначеною, що волиняни, хоч і войовничі, під тиском чисельності татар почали поступово відступати.

Князь Костянтин зустрічав відступаючих: він закликав їх повернутися до бою словами та ударами. Миколай Кам'янецький, командувач польських військ, помітивши, що волиняни відступають, а лівий фланг литовців перебуває під тиском – подав полякам сигнал до бою і кинув їх на ворога.

Татари не витримали натиску хоробрих поляків, і їх (майже переможців) поляки розсіяли з дивовижною відвагою та великою різаниною. Болота, що перетинали шлях, були великою допомогою полякам для перемоги. Татари, зазнавши поразки, відкрито почали тікати. Багато втікачів було вбито, всі полонені були відбиті разом із здобиччю. Більша частина ворожого війська загинула в битві та потім під час втечі. Ця пам'ятна на всі часи перемога під Вишнівцем відбулася під егідою короля Сигізмунда в день святого Віталія Мученика.

Цей святий згодом шанувався поляками з більшою повагою, ніби цей святий, як благочестиво вірити, дещо сприяв перемозі.

Отримавши звістку про успішну битву, король Сигізмунд, радіючи, подякував Всевишньому Богу, наказав співати хвалу у всіх храмах та виявив інші ознаки публічної радості.

Перед початком битви, коли татари, розсіявшись по Львівській, Белзькій та Люблінській землях, грабували, поляки шість разів зустрічалися з ними в

> окремих битвах і завжди перемагали, що було великим знаком майбутньої перемоги.
>
> З королівського війська, видатними польськими мужами, чия невтомна доблесть проявилася в тій Вишневецькій битві, були: Миколай Кам'янецький, краківський воєвода, командувач усіх військ; Ян Одровонж зі Спрови; Отто з Ходеча, подільський воєвода; Станіслав, його брат, маршалок Королівства Польського, львівський староста; Мартин з Кам'янця; Ян Амор Тарновський; Петро та Станіслав Кміти з Вишнича; Ян та Миколай Пілецькі; Станіслав Лянцкоронський; Ян Свірчевський; Якуб Сецигневський та багато інших, – мужі, відзначені винятковою хоробрістю та військовою славою, яких я вважав найдостойнішими, щоб їхня пам'ять була увічнена в літературних пам'ятках для нащадків.
>
> З литовців та русинів: князь Костянтин Острозький, найвідоміший воїн свого часу; Андрій зі Збаража; та Михайло Вишневецький, найхоробріші вожді.
>
> У цьому конфлікті, хоча багато хто був поранений, проте не більше ста (дивно сказати) були втрачені.

Як бачимо, багато фактичних подробиць тут запозичено з Деція, а перелік воєвод – так повністю.

До процитованого можна додати ще два пізніх відлуння:

Станіслав Гурський (1550-і рр.)

С. Гурський, включивши до свого зібрання документів наведений вище меморандум А. Крицького, вважав свою задачу виконаною:

> На початку весни того [1512] року татари напали на Русь і Поділля і здійснили грабежі, однак, заплатили кару за своє зрадництво та віроломство, і були вбиті нашими, хоча Андрій Крицький в описі перемоги надто багатослівний і пишномовний [АТ 2, р. 3 – переклад Віктора Талаха].

Літопис Великого князівства Литовського (сер. 16 ст.)

З усіх списків літопису опис битви з подано в одному тільки у «списку Рачинського»:

> Лѣта божого нароженя 1512. […] Того же року литва и поляцы воиско татарское на Лопушне побили, над литвою был гэтманом князь Костентин Острозскии, а над поляками Миколаи Каменецкии. Там, пишуть, татаров збитых двадцать чотыры тисечы от малого воиска польского и литовского бо, яко пишуть кроиникаре, иж польского и литовского воиска большеи не было, толко шесть тисечеи, гдѣ значна ласка божя была, кгды ж шеснадцать тисечеи вязнев отгромили, и корысти великие, конеи татарских около десети тисечеи взяли [ПСРЛ 35, с. 168].

Наведені числа показують, що це – скорочення оповідання Деція [для мене це не новина: *Жарких М. І.* Дві традиції літописання Великого князівства Литовського. – К.: 2016 р., розділ «Літопис короля Сигізмунда»]. Тільки з литовського патріотизму автор поставив литовців перед поляками, а Острозького перед Кам'янецьким.

Співставлення джерел

З наведеної хрестоматії бачимо, що для битви під Вишнівцем ми маємо три оповідних джерела – всі написані поляками, і природно, що вони приділяють основну увагу діям польського війська, а менше знають і менше пишуть про дії литовського війська.

Співставлення фактичних даних з цих основних джерел виглядає так:

Епізод	Крицький (1512 р.)	Децій (1521 р.)	Ваповський (1530-і рр.)
Збір найманого війська	до Львова на 2 травня		
Вожді татар	три онуки імператора; старший онук імператора		
Число татар	20 тисяч	війська кримського хана і перекопські татари, разом понад 25 тисяч	24 тисячі
Проміжна зупинка татар	Чорний ліс		перейшли Борисфен
Татари дійшли до Руського воєводства	близько 13 квітня		
Головний табір татар	між Львовом і Буськом		між Буськом і Олеськом
Татари розіслали загони	+	напали на Белзьку, Львівську й Буську землі, Красностав у Люблінській землі	по Руському воєводству; по Львівській, Белзькій та Люблінській землях
Поляки розбивають татарські загони	і приводять полонених до Львова	у 12 менших битвах	у 6 менших битвах
М. Кам’янецький прибув до Львова	+		
Татарські загони зібрались у таборі	і табір почав відступати		Табір почав відступати
Поляки вирушили зі Львова	24 квітня		
Розбито ворожий загін	числом 200 татар – Ян з Пільчи	Станіслав Лянцкоронський 23 квітня на р. Білка	
Місце татарського табору	у 5 милях (35 км)		

Лист від князя Острозького	з обіцянкою спільних дій проти татар		
Поляки переслідували татар	ледве 2 милі (14 км) між таборами		
Поляки з’єднались з литовцями	у Вишнівці 27 квітня	біля Вишнівця близько 23 квітня	
Число литовців	1500		близько 2 тисяч
Нарада полководців	вирішено атакувати татар	докладно про суперечку за першість	
Ніч перед боєм	вислано розвідників, вояки відпочивали	С. Лянцкоронський повернувся близько першої нічної варти; вояки відпочивали	
Розвідники	повернулися близько першої нічної варти	С. Лянцкоронський повернувся близько третьої нічної варти	
Нічний похід війська	на віддаль 4 милі (28 км)	вирушили в похід під час останньої нічної варти	
Число «нашого» війська	5 тисяч [здається, разом з литовцями]	ледве 6 тисяч (з’єднане з литовцями)	4 тисячі поляків
Шикування війська	подано детальний опис, литовці – на правому крилі	литовці – на правому крилі	
Дві гармати	стояли попереду піхоти		
Татари атакували	чотирма загонами		
Найбільший натиск татар	на литовське військо	на литовське військо	
Литовці потрапили в небезпечне становище	і почали хитатись	і почали втікати	почали поступово відступати
Контратака поляків на допомогу литовцям	Альберт Самполінський	Войцех Шамполенський і Бернард Потоцький	[згадано саму атаку, без імен командирів]
Атака 4 польських відділів		їх оточили татари	
Загальна атака «наших»	татари кинулися тікати	татари кинулися тікати	татари кинулися тікати
Один польський відділ		почав звільняти полонених, і ті вступили в бій	
Звільнено	понад 10 тисяч	понад 16 тисяч	всі полонені

полонених			звільнені
Захоплено здобич		понад 10 тисяч татарських коней	
Втрати татар	загинуло близько 5 тисяч	із 25 тисяч втекла значно менша частина	більша частина ворожого війська
Втрати «наших»	менше 50, багато поранених	близько 100, багато поранених	не більше 100, багато поранених
Місце битви		під Лопушною	Наздогнали татар біля Вишнівця; ріка Горинь, яка там протікає, мала значення в ході битви
Повернення до Вишнівця	у кінці дня 28 квітня		
Бенкет у Вишнівці	29 квітня		
До короля у Краків дійшла вість про перемогу	1 травня зранку [віддаль – 420 км]		
Полонених татар		спровадили до Кракова	
Учасники битви			
Миколай Кам'янецький	+	+	+
Ян Одровонж	+	+	+
Отто з Ходеча	[згаданий як Оттон Пілецький]	+	+
Станіслав з Ходеча	[згаданий як Станіслав Пілецький і далі як Станіслав з Ходеча]	+	+
Миколай з Пільчі	[згаданий як брат Оттона, мабуть, теж Ходецький]		
Мартин Кам'янецький	+	+	+
Ян Амор з Тарнова	+	+	+
Станіслав Лянцкоронський	+	+	+
Ян Свірчевський	+	+	+
Ян Пілецький	+	+	+
Міхал Пілецький		+	Миколай Пілецький
Петро Кміта	[згаданий як Петро з Вишниці]	+	+

Станіслав Кміта	[згаданий неявно як «двоє з Вишниці»]	+	+
Войцех Шамполенський	+	+	
Бернард Потоцький		+	
Яків Сецигневський	+		+
Ян Гжимолтовський	+		
Станіслав Лущевський	+		
Андрій Боратинський	+		
Станіслав Мелецький	+		
Ян Суч		+	
Костянтин Острозький	+	+	+
Андрій Збаразький		+	+
Михайло Вишневецький		+	+

Із співставлення видно, що Ваповський скористався з твору Деція, уже надрукованого на час роботи Ваповського, але не повторював Деція в усьому, а мав, мабуть, деякі власні джерела.

Пізніші автори, такі як Мартин Бельський (його «Хроніка всього світу» надрукована в 1551 р.) чи Мацей Стрийковський (його «Хроніка Польщі…» надрукована в 1582 р., обидва твори – польською мовою) не були сучасниками битви, не бачили нікого з її ветеранів і не мали ніяких додаткових джерел. Вони були істориками, тобто читали письмові джерела (в даному конкретному випадку – Деція) і переповідали їх так, як вважали за краще.

Наступні автори, зокрема українські, краще читали польською мовою ніж латинською і природно, що для них «джерелом» став Стрийковський. Він і залишається таким аж до сучасних авторів (хто дочитає до розділу «Історіографія» – побачить). Ясно, що всі ці пізніші відлуння не можуть мати ніякого **джерельного** значення, і я ними не користуюсь.

Чотири потоки подій

Київ, ніч, гнилінг, соломінг, лаптінг. Перша серія – шість відносно віддалених вибухів – пролунала близько 1:20. Я навіть бачив один відблиск вибуху, а це не часто мені трапляється.

Друга серія – близько 4:00 стрілянина зенітної артилерії, в тому числі досить близько.

Третя серія розпочалась о 6:00 – до 6:10 пролунало шість вибухів. Далі десь близько 6:15 – черга за чергою зенітної артилерії, два вибухи, і стрілянина тимчасово ущухла. Сподіваюсь – було збито два «Шахеди». Далі ще вибух (досить близький) біля 6:30, знову стрілянина, вибух близько 7:00 і знову стрілянина десь вдалині – до 7:25.

Написали про значні руйнування і 2 постраждалих (це тільки в Києві).

Записую свої особисті спостереження, бо цього не пишуть в новинах (28 вересня 2025 р. о 7:54).

Повідомили про підсумки гнило-соломінга 28 вересня: у Києві 4 загиблих, 13 постраждалих. Серед загиблих – дівчинка 12 років, також медична сестра та її пацієнт загинули в Інституті кардіології, в будівлі значні руйнування (29 вересня 2025 р. о 7:57).

Читаючи наведене вище листування, легко побачити, що політичні події в східній Європі упродовж 1512 року йшли п’ятьма незалежними потоками, які подекуди перетинались і впливали один на одного.

Першим був турецький потік – дії царевича Селіма, який у травні 1512 р. здобув трон султана.

Другим був потік литовсько-кримського миру, який таки було укладено, і царевич Джелал ад-Дін таки приїхав до Литви як символ (заручник) цього миру.

Третій потік – переорієнтація кримських татар на війну проти Московії.

Четвертий потік – це плани активних дій, які плекав король Сигізмунд, і його кроки на виконання своїх планів.

П’ятий потік – боротьба Польщі і Литви проти кримських татар, у якій найвизначнішим епізодом була битва під Вишнівцем.

Розглянемо в загальних рисах, не претендуючи на повноту, перші чотири потоки, які відповідали напрямкам офіційної, урядової політики Кримського ханства, а далі уважно розглянемо звістки про п’ятий потік, який не зовсім вписувався в політику кримського уряду.

Турецький потік

В 1511 році турецький царевич Селім підняв повстання проти свого батька – султана Баязида. Селім розраховував стати султаном після батька, але він мав інших братів, котрі розраховували на те саме. Селім вирішив не очікувати на природний розвиток подій, а взяти свою долю у власні руки.

18 травня 1511 р. король Сигізмунд із Берестя відправив посла до свого брата Владислава. Посол мав поінформувати угорського короля:

Що стосується молдавської справи, то королівська величність [Сигізмунд] через своїх розвідників достеменно дізналася, що син

турецького імператора, який окупував Феодосію, завдяки шлюбу з донькою імператора Таврійської Татарії [кримського хана], зарученою з ним, уклав дружбу на таких умовах: що після походу на Валахію, він спершу опанує Молдавією, а потім, за допомогою того ж татарина, зможе вторгнутися і захопити Константинопольську імперію (тобто Османський престол) після смерті батька [АТ 1, № 232 р. 182].

Наступну новину король отримав так само в Бересті й 20 травня передав її до Кракова своїм радникам:

Прибув кур'єр від шляхетного Станіслава Лянцкоронського з листом, у якому той пише, що той син турецького імператора, Селім-бек, який минулого року захопив Каффу, у день святих Пилипа та Якова [3 травня] захопив також Білгород [АТ 1, № 240, р. 193].

Новина була важливою, так що Сигізмунд 23 травня переслав її королю Владиславу:

Сьогодні ми отримали листи як від [молдавського] воєводи Богдана, так і від шляхетного Станіслава Лянцкоронського, генерального старости подільського. Обидва пишуть, що Селім-бек, син турецького імператора, володар Трапезунда, який минулого року захопив Каффу всупереч волі свого батька, минулого дня святих апостолів Пилипа та Якова прибув до Білгород-Дністровського з великим військом і підвів його до фортеці та міста. Проте пізніше датовані листи нашого подільського старости свідчать, що він уже опанував фортецею і містом.

Відтак воєвода перебуває у великому страху, що сам Селім-бек, уклавши спорідненість і союз із Перекопським імператором, заручивши свою доньку із сином перекопського татарина, вижене самого воєводу з Молдавії, після захоплення якої він зможе легше напасти як на наше, так і на вашої величності королівство, коли тільки захоче [АТ 1, № 242, р. 194].

Про подальші плани Селіма – наскільки їх знав Сигізмунд у Бересті – він повідомив короля Владислава листом від 13 серпня 1511 р.:

Син турецького імператора, який тоді керував Феодосією або Кафою, уклав союз і дружбу з Таврійським імператором, нашим сусідом і ворогом, через шлюб його доньки, зарученої із сином Селім-бека, і що за цим союзом вони планують і домагаються того, щоб спочатку опанувати Молдавію, потім захопити Монкастро і Лікостомум у Мултанії [Валахії]; [Селім-бек] вирушив до свого батька, щоб, отримавши від нього Смедерево та інші прикордонні фортеці в Паннонії, та поставивши свого сина на чолі вищеописаних фортець, сильніше напасти на наші королівства і спустошити їх.

Але перш за все, його метою буде, вигнавши воєводу Молдавії з решти її території, вільно проявити свою жорстокість, здійснюючи набіги на наші королівства.

Як бачимо, інформація щодо проектованого / укладеного шлюбу (шлюбів?) була суперечливою, щоразу новою. Монкастро (Білгород-Дністровський) давніше належало до Молдавії, тому згадується «решта Молдавії»; Лікостомо знаходилось десь в дельті Дунаю (точне місце досі не встановлене); можливо, Сигізмунд думав, що це – територія Валахії. Смедерево – місто на Дунаї в сучасній Сербії, 50 км нижче від Белграда.

Але уже наступного дня, 14 серпня 1511 р., король писав до Риму:

> … батько обернув свою переможну зброю проти свого сина Селім-бека, тобто турецький імператор – проти свого сина […]
>
> [Кримський хан] на початку літа навіть посилав свого сина на допомогу Селім-беку, який, якби не був розгромлений своїм батьком [турецьким імператором], чинив би і замишляв би те, щоб, захопивши чи то силою, чи то проханням, усі фортеці від свого батька, які знаходяться біля Істру [Дунаю] та Борисфену [Дніпра] – звідки він незадовго до того вже перехопив Феодосію або Кафу та деякі інші – він міг би завдавати більш жорстоких ударів сусіднім королівствам, тобто нашому та Паннонському [Угорському] [АТ 1, № 293, р. 222 – 224].

Лист був адресований «кардиналу королівства» (Cardinali Regino), здається, до Pietro Isvalies, який був кардиналом-протектором Польського королівства в 1510 – 1511 рр.

Подальший перебіг підприємства Селіма (наскільки про нього знав Сигізмунд) викладено в листі короля до краківського каштеляна Спитка з Ярослава:

> А Селім-бек, син, хотів слідувати за батьком, який йшов до Константинополя, зі своїм військом, але батько, наляканий підозрою, що той, можливо, прагне командування, заборонив йому слідувати. Але той, не послухавшись батька, вперто продовжував свій шлях поблизу Константинополя. На нього батько, обурившись, направив своє військо і наказав його розгромити.
>
> Кажуть, що там сталася велика поразка, що ледве Селім-бек з сином Перекопського імператора врятувався, і досі не відомо, куди він подався [АТ 1, № 295, р. 224 – 225].

Лист не датовано, мабуть з 2-ї половини серпня 1511 р. Далі Сигізмунд отримав якісь новини про Селіма від молдавського воєводи (згадка у листі-відповіді з 9 грудня 1511 р. [АТ 1, № 311, р. 234 – 235]). Що це були за новини – розкриває лист короля до радників королівства з 10 грудня 1511 р.:

> Селім-бек, син турецького імператора, почав збирати та відновлювати сили і має намір провести зиму в Кілії та Альба кастро [Білгороді], можливо, шукаючи нагоди, щоб влітку щось проти нас замислити. Бо це достеменно відомо, і валах [молдавський воєвода] своїми листами засвідчив, що Селім-бек має найтісніший союз із татарами [АТ 2, № 4, р. 4].

Від короля ці новини пішли далі через листи до провінційних сеймиків, розіслані (мабуть) у середині грудня 1511 р. [АТ 2, № 6, р. 6]; вони містяться також у листах до кардинала Естергомського [АТ 2, № 17, р. 13], до короля Владислава [АТ 2, № 18, р. 14], до великопольського сеймику (Л-2).

Наміри Селіма були невідомі, і можна було навіть сподіватись участі турків під його командуванням у поході на держави Сигізмунда. 16 квітня 1512 р. король надав інструкцію Янушу Костевичу (Л-17), який мав донести до литовського сейму загрозливі новини: татари і Селім зі своїми людьми стоять на правому боці Дніпра, і є чутка, що вони мають напасти на Київ і пограничні замки, а більше військо запустити глибоко на територію Великого князівства Литовського.

Загроза була серйозною: якщо татари обминали будь-які укріплення, то турки, навпаки, були добре знані своїми успішними облогами найдужчих фортець. Маленькі дерев’яні замочки, такі як Київ, не могли би устояти, якщо турки взялся б за них серйозно.

Наступні новини про Селіма містив лист Менглі-Гірея до короля, відправлений з Криму 19 березня 1512 р. (Л-6). У ньому в дуже неясних виразах йшлося Мехмед-Гірея, який супроводжував Селім-бека до Білгорода (тут мені неясно, чи це пригадка походу 1511 р., чи звістка про новий рух).

Але цей лист, мабуть, ще не потрапив до короля, коли з Туреччини повернувся польський посол Януш Свірчевський з дуже важливими новинами (Л-9а): Селім змовився з яничарами та вельможами, і султан (Баязид) помирився з ним, віддавши всі фортеці від Кафи до Нікополя на Дунаї (а звідти до Стамбула – якихось 450 км). Далі ця інформація записана в інструкції короля для Миколая Фірлея (Л-10), який мав донести її до сейму в Колі.

Далі у листі до папи Юлія 2-го, відісланому 15 червня 1512 р. (Л-43), король повідомив, що Селім помирився зі своїм батьком; в листі до цісаря Максиміліана, написаному того ж дня (Л-44), король навіть писав про союз, який Селім уклав з Москвою на шкоду йому (Сигізмунду). (Про можливість такого союзу Сигізмунд згадував ще в 1511 році [АТ 1, № 242, р. 194; АТ 1, № 290, р. 220 – 221], але, здається, це були загальні міркування, які не спирались на конкретні факти.)

9 липня 1512 р. Сигізмунд сповістив свого брата, угорського короля Владислава, що до Кракова приїхав посол від нового турецького султана Селіма з пропозицією миру і дружби (Л-49). 18 липня король відповів Селіму коротким листом з привітанням зі сходженням на престол і надією на дружбу нового султана з Сигізмундом та Владиславом (Л-50). Велике посольство до султана мало бути споряджене на сеймі, який мав розпочатись у Петрокові 28 жовтня.

Вість про воцаріння нового султана дійшла і до Москви, і взимку 1512 / 13 років великий князь Василь відправив до Селіма свого посланця з «грамотами о любви» (такий короткий запис міститься у згаданих вище московських літописах). Звичайно, це був тільки дипломатичний зондаж, спроба з'ясувати наміри нового турецького правителя, і не може бути ані мови про це, що за 1.5 місяці після приходу до влади султан устиг укласти якусь угоду з Москвою і про неї устигли довідатись у Кракові. Міркування Сигізмунда про московсько-турецький союз були тільки його прогнозом можливого розвитку подій, але й незалежно від цього союзу король висловлював побоювання, що Селім, утвердившись на престолі, буде загрожувати як Польщі, так і Угорщині (згаданий лист з 9 липня).

Селім за весь час свого недовгого правління так і не зібрався воювати в Європі, але його син Сулейман в 1526 році вибереться великим походом до Угорщини, розіб'є при Мохачі угорське військо й завоює Угорщину. Син Владислава й небіж Сигізмунда – угорський король Людовік – загине в тій битві, маючи ті самі фатальні 20 років від роду, як і його предок Владислав у 1444 році…

Але до всього цього ще треба було дожити, а поки що, в 1512 р., дії Селіма спричинили ще один наслідок, дуже неприємний для короля Сигізмунда. Король уклав був із молдавським воєводою Богданом договір про взаємну допомогу, і в 1511 році польське військо прийшло до Молдавії – допомагати відбивати татарський напад. Але тепер, коли Селім уклав міцний союз із Кримом (Л-56), молдавський воєвода змушений був маневрувати і укласти мир з Менглі-Гіреєм. Король застерігав Богдана від такого кроку (Л-12), нагадував про обов'язки за договором (Л-20, Л-21) і погрожував погіршенням відносин в разі відмови. Богдан сподіваної допомоги не надав і пояснював королю, що уклав мир з татарами за наказом Селіма (Л-32, Л-34).

І це не були з боку Богдана одні тільки слова. Були й діла. З одного боку, він інформував короля про татарську загрозу (Л-3), але з другого боку – таки утримався від надання допомоги польському війську, яке йшло проти татар, і король після битви під Вишнівцем дорікав йому за зраду (Л-38). Богдан відмовив навіть у такій дрібниці, як надання коня посланцю князя К. І. Острозького (Л-52; ну, принаймні король думав, що Богдан відмовив).

Це змушувало короля переглядати свою молдавську політику і – каскадом – усю систему відносин на південно-східному напрямку. Так виглядав перший названий вище потік подій.

Литовсько-кримський мир

Щоби зрозуміти події другого потоку 1512 року – укладення миру між королем Сигізмундом і ханом Менглі-Гіреєм – нам треба відступити на кілька років раніше, до початку правління Сигізмунда.

Коли він наприкінці 1506 року став великим князем литовським, а далі й польським королем, заступивши свого померлого брата Олександра, на нього звалилась важка політична проблема. Зі сходу Великому князівству потужно загрожувала Москва, а з південного сходу / півдня – татари.

Серед татарських держав східної Європи найсильнішим було, безумовно, Кримське ханство, власне «перекопський імператор» Менглі-Гірей (документи цього часу не вживають слова «держава» і, відповідно, не знають «міждержавних відносин». Вони знають тільки правителів і відносини між ними. Звично говорячи про відносини між державами, ми осучаснюємо картину). Менглі-Гірей перебував у традиційному довготривалому союзі з Москвою і (частково з ініціативи Москви) воював проти Литви.

Для боротьби проти цієї загрози Сигізмунд почав формувати свою коаліцію, і укладення згаданого вище союзу з Молдавією було частиною цього плану. Сигізмунд цілком слушно вважав, що пактувати з християнською Москвою проти невірних мусульман неможливо. Московський великий князь прийняв титул «государ всієї Русі», і це була політична програма на знищення Великого князівства Литовського (і Росія таки знищила це князівство в 1795 р.).

Тому Сигізмунд не мав ніякого простору для політичного маневру: треба було пактувати з Кримським ханством проти Москви. Татари грабували ВКЛ, але принаймні на території не зазіхали. Класичний випадок «меншого зла»!

Сигізмунд вирішив домовлятись із Кримським ханством проти Москви, і це йому удалося. 14 липня 1507 р. Менглі-Гірей разом з усією кримською елітою присягнув перед литовськими послами на договорі з Сигізмундом [LM 7, № 29, p. 91 – 93]. За умовами договору нові союзники мали погоджувати між собою «приятельство» чи «неприятельство» (мир / війну з третьою державою), надавати один одному воєнну допомогу проти ворогів. Кримський хан пожалував Литві усю «рускую украину» (на це був виданий окремий ярлик [LM 7, № 28, p. 90 – 91]), а литовський князь мав виплачувати щорічну данину у розмірі 4500 золотих. В договорі була записана ще така умова: якщо ти, Менглі-Гірей, відвоюєш у московського князя литовські землі, які московит був захопив, і повернеш ці землі мені, Сигізмунду, то я, Сигізмунд, буду сплачувати тобі, Менглі-Гірею, данину з тих земель.

Це ще не був союз повної солідарності на умовах «я – друг твоєму другу й ворог твоєму ворогу», але істотний крок до нього. (Формулу повної солідарності

вписано до листа хана з 15 березня 1512 р. (Л-5) і далі до наступного договору з 5 вересня 1513 р.; там же виразніше написано про відвоювання загарбаних Москвою земель [LM 7, № 140, p. 280 – 283]).

Звичайно, Сигізмунд розумів ганебність своєї добровільної згоди на сплату данини – не зазнавши тяжкої поразки у війні. Але в нього не було іншого виходу.

Щоб зміцнити укладений союз, виникла ідея, що син та / або онук Менглі-Гірея приїде до Литви як почесний гість (заручник угоди). Думали, що він приїде на литовський сейм, який відбувся у Бересті в травні – червні 1511 р. [DKZ, s. 60; AT 1, № 240, p. 192 – 193; AT 1, № 296, p. 225]. Але тоді ця комбінація не склалася і була перенесена на 1512-й рік.

Як виявилось наприкінці 1512 року (Л-62), план Менглі-Гірея був – відправити заручником свого онука Кемелеш-Гірея, сина Мехмед-Гірея. Але Кемелеш-Гірею ця роль не сподобалась, і він став на чолі татарського війська, котре напало на Литву та Польщу (оцей похід, який є головною темою моєї роботи, я докладно розбиратиму далі). Тому вважати його заручником миру не випадало, і Менглі-Гірею довелося (як у хокеї) замінити гравця прямо на полі. Він зупинився на іншому сині Мехмед-Гірея – царевичі Джелал ад-Діні. Щоб король не сумнівався, хан у своєму листі підкреслив, що Джелал ад-Дін є рідним братом царевичів Богатир-Гірея та Алп-Гірея, народженим від того ж батька (Мехмед-Гірея) і тієї ж матері, – словом, справжній представник царського роду (а не якийсь там бастард, як могли подумати в Литві).

15 березня 1512 р. Менглі-Гірей написав листа до короля (Л-5), в якому повідомляв: він наказав своєму сину Мехмед-Гірею проводити царевича Джелал ад-Діна до Києва, а далі царевича мали супроводжувати кримські посли: князь Девлет-Бахти, Вінцентій та Баптист.

Мехмед-Гірей із сином вирушили були в дорогу, але Мехмед-Гірей, здається, до Києва не доїхав, бо йому довелось лагодити справу із своїм військом, яке вийшло з Криму і було незадоволене своїм становищем. Тому Джелал ад-Дін поїхав далі у супроводі послів (Л-11).

6 квітня 1512 р. Джелал ад-Дін був уже в Києві і надіслав звідти листа до короля, повідомляючи про свій приїзд (Л-11).

8 травня король уже знав, що Джелал ад-Дін прибув і поїхав далі, до Мозиря, у супроводі 70 людей (Л-29, Л-30).

Приїзд Джелал ад-Діна завдав королю клопоту – як його гідно утримувати, де взяти на це гроші (Л-29, Л-30). Цю справу обмірковували польські радні пани (18 липня 1512 р., Л-55), і 20 серпня король нагадував сенаторам (Л-59), що цю справу слід вирішити на Петроковському сеймі, запланованому на 28 жовтня 1512 р. Планувалось, що царевич-заручник один рік перебуватиме в Литві, а другий – в Польщі, і таким чином витрати будуть розподілені між двома державами.

Природно, що Мехмед-Гірей турбувався за свого сина, і маємо його лист до Джелал ад-Діна, написаний в Солхаті 7 липня 1512 р. (Л-47). 17 грудня 1512 р. король видав охоронну грамоту для приїзду Мехмет-Гірея до Литви (Л-63). В ній передбачалось проведення переговорів про мир і дружбу; про зустріч Мехмед-Гірея із сином не згадано, але можна думати, що вона також передбачалась.

Джелал д-Дін приїхав до Вільна і в лютому 1513 р. помер [DKZ, s. 69]. Децій назвав його хворобу febribus – «гарячка, лихоманка» [De vetvstatibvs Polonorvm liber I; De Iagellonvm familia liber II; De Sigismvndi regis temporibvs liber III. –

Impressum Craccouiae : opera atq[ue] industria Hieronymi Vietoris […], XII 1521, p. 83].

Отак – без ніяких наслідків – закінчилась комбінація із «заручником миру», на яку король Сигізмунд, здається, покладав деякі надії.

Кримсько-московська війна

Литовсько-кримський договір передбачав, як ми пам'ятаємо, боротьбу проти Московського князівства. Але в перших листах Менглі-Гірея з 1512 р. (Л-5, Л-6), відісланих у березні, ще немає ніяких згадок про дії проти Москви.

Перша згадка про такі дії міститься у листі Мехмед-Гірея (здогадно, з початку квітня, Л-11): татарське військо, яке простояло всю зиму в полі, було незадоволене, і для нього Мехмед-Гірей тепер знайшов роботу – відправив проти Московії.

Наступну звістку маємо з московського боку (Л-45). Уже 8 травня в Москві дізнались, що татари грабують біля Бельова (240 км на південний захід від Москви), Одоєва (213 км на південь від Москви, 40 км на схід від Бельова), Воротинська (175 км на південний захід від Москви, 70 км на північ від лінії Бельов – Одоєв) й Алексина (145 км на південь від Москви, 65 км на схід від Воротинська).

Ці пункти утворюють неправильний чотирикутник площею десь 3400 кв. км; от ця територія була полем нападу. Командували татарами сини Менглі-Гірея – царевичі Ахмат-Гірей та Бурнаш-Гірей. Великий князь Василь наказав своїм воєводам виступити проти цих татар, але московське військо татар не наздогнало (на відміну від майже одночасної битви під Вишнівцем).

Я думаю, татари швидко пройшли до лінії Воротинськ – Алексин, а звідти почали відходити, захоплюючи полон. Вість із Алексина до Москви могла дійти за 1 – 2 дні, тому можна припускати, що татари перебували в окресленому районі від 6 до (щонайбільше) 10 травня, а далі пішли з полоном на південь.

Від Черкас до Алексина – 650 км, від Чорного лісу – 720 км. Якщо татари справді вирушили з цього району Подніпров'я на початку квітня, вони устигали прийти під Москву без поспіху (можливо, татари воліли рухатись не прямо, а відійти спочатку на схід, на Муравський шлях, який проходив вододілом Дніпра й Сіверського Дінця, і далі рухатись ним).

З татарського боку звістки про цей похід містяться у листах, надісланих з Криму до Литви на початку липня 1512 р. (Л-47). З них виходить така картина: сини Менглі-Гірея, царевичі Ахмат-Гірей, Махмуд-Гірей, Бурнаш-Гірей, Мубарек-Гірей та Саадет-Гірей – проводили Джелал ад-Діна до Черкас, а звідти вирушили на Московію. Джелал ад-Діна, як ми пам'ятаємо був у Києві уже 6 квітня, а в Черкасах, виходить, кількома днями раніше.

Царевичі мали при собі порядне військо (30 тисяч чоловік) і захопили великий полон (50 чи навіть 60 тисяч чоловік). Поділивши число полону на територію нападу, отримуємо густину «врожаю» 14..15 чоловік на кв. км. Звісно, татари при всьому бажанні не могли вилапати всіх, і з другого боку вважаю число полонених перебільшеним (але і 30, і 20 тисяч полону – це все одно дуже багато, і в загальному узгоджується з московським літописом). Але в означеній густині населення не бачу нічого неможливого.

Також маємо звістку про дальші наміри татар: Махмуд-Гірей та Бурнаш-Гірей знову збираються йти на Московію (звістка із Солхата 7 червня 1512 р.); або: половина війська, яке ходило на Московію, залишилась (десь у степах), а до нього

має приєднатись нове велике військо на чолі зі синами Мехмед-Гірея (9 липня 1512 р.).

Цей похід таки відбувся, про що маємо московську звістку (Л-16): у липні царевичі Ахмат і Махмуд пішли походом на Рязань, москалі ж виставили свої загони на річках Упа та Осетр. Кримські царевичі мабуть не знали повної диспозиції московських сил, але слід думати, мали деякі відомості, що московській війська – недалеко (від Одоєва на Упі до Рязані – 210 км, а від Зарайська на Осетрі до Рязані – 57 км). Тому з розумної обережності татари не стали ані підступати під саму Рязань, ані навіть заглиблюватись у Рязанську землю – і почали підступати. Московські воєводи гнались за ними, але знову не догнали.

Отже, бачимо, що татари не хотіли знову нападати на ту територію, яку щойно пограбували, а націлились на більш східні райони. Але їхня похвальба, що вони виведуть полон ще більше першого, не справдилась.

Третій похід царевича Бурнаш-Гірея – у жовтні 1512 р. – був знову спрямований на Рязань і цього разу був успішним. Татари навіть приступали до самого укріпленого міста, і єдиним успіхом оборонців було відбиття цього приступу. Але татари спустошили землю й вивели полон (Л-60).

Отже, Менглі-Гірей – наскільки було в його владі – намагався виконати свої обов’язки за договором з Литвою, вважав успіхи татарських військ значними і навіть запрошував короля Сигізмунда до відвоювання захоплених москалями земель (Л-47). Але король не схотів чи (ймовірніше) не зміг цим запрошенням скористатись.

Москва зі свого боку слідкувала за литовсько-кримськими відносинами і на початку 7021 вересневого року (тобто восени 1512 р.) виставила такі звинувачення:

– король Сигізмунд заохочує царя Менглі-Гірея нападати на московські землі;

– кримські царевичі справді нападали на московські землі;

– на наступний рік заплановано похід кримського царя або його дітей, до якого має приєднатись король.

На цій підставі московський уряд ухвалив не чекати з’єднаного походу, а самому напасти на Литву прямо взимку. Великий князь Василь відправив Сигізмунду оголошення війни («складную грамоту»). Так говорить меморандум, складений у Посольському приказі [СИРИО 35, № 48-34, с. 498 – 499], і так само, дуже подібними словами, написано в названих вище московських літописах за 7021-й рік.

Енергійні дії Москви розбили плани союзників і… – але це був початок уже нового потоку подій, яким я в цій роботі не буду займатись.

Плани короля Сигізмунда

Згадки про Сигізмунда, наведені вище, показують короля пасивним: він отримує якісь новини і реагує на них. А от чи був у нього якийсь власний план – план власних активних дій?

Спробую вирахувати, в чому **міг** полягати план.

У володінь Сигізмунда було багато сусідів, і на кожному напрямку були свої проблеми. **На південь** від Польщі лежала Угорщина, де королем був Владислав, старший брат Сигізмунда. Завойовувати Угорщину Сигізмунд не збирався, навпаки, він постійно прислухався до думок і порад Владислава і навіть скаржився,

що дотримується угоди з Угорщиною на шкоду собі [лист до Я. Ласького з кінця серпня 1511 р. АТ 1, № 303, р. 229].

На півдні загрозу становила Туреччина. З нею безпосередньо межувала Угорщина, Польща не мала спільного кордону з Туреччиною, але пильно слідкувала за новинами з того боку і підтримувала дипломатичні відносини. Метою польської політики щодо Туреччини було підтримання миру. 25 березня 1511 р. Сигізмунд через свого посла Петра Томіцького пропонував Владиславу спробувати укласти перемир'я з Туреччиною на довший час – на 8 чи 10 років [АТ 1, № 205, р. 159 – 160]. І коли в 1512 р. Селім здобув турецький престол, Сигізмунд привітав його і висловив сподівання, що новий султан житиме в дружбі з Сигізмундом та Владиславом (Л-50). Отже, воювати проти турків Сигізмунд не збирався.

На південному заході знаходилась Силезія, котра коливалась між Польщею і Германською імперією, доставляючи постійні, але відносно невеликі клопоти Сигізмунду, котрий сам мав володіння в Силезії (у Глогові) перед тим, як став польським королем.

На заході знаходилась Германська імперія. З імператором Максиміліаном Сигізмунд вів дружнє листування, обговорюючи, зокрема, проект загального походу католицьких країн проти турків. Про такий похід імператор писав, зокрема, 14 червня 1511 р. [АТ 1, № 270, р. 207 – 208] і далі 1 червня 1512 р. [АТ 2, № 94, р. 101 – 102].

Плани загальної війни проти турків існували в католицькій Європі завжди, від середини 14 ст., коли турки тільки почали здобувати собі землі в Європі, і аж до початку 20 ст., до Першої світової війни. Більше того, від середини 19 ст. на зміну війнам **проти** Туреччини прийшли війни **на допомогу** Туреччині, але то вже інша історія.

Отже, плани антитурецької ліги існували і в розглядуваний мною час. Біда цих планів полягала в тому, що учасники проектованої ліги частіше й охочіше воювали між собою, ніж з турками. «Свої» були ближче, воювати з ними було технічно простіше, сили були співмірні, і можна було сподіватись на якусь конкретну вигоду.

Нічого цього не було у гаданій турецькій війні. Турецькі володіння лежали далеко від більшості країн західної Європи, похід мав би бути далеким (і як наслідок – важким і витратним). Якщо вдасться у цій війні здобути конкретну вигоду (скажімо, якісь території), то вони дістануться комусь одному з ліги, а що отримають всі інші? І головне – сили турків були справді дуже великі, і ніхто не хотів викликати цього вовка з лісу без виразної потреби.

Конкретно в 1512 р. всі потенційні учасники антитурецького колгоспу вели жваву війну в Італії. Сигізмунд цілком слушно вважав, що «надія на об'єднання і згоду християнських правителів для здійснення згаданого походу невелика, чи радше ніяка» [АТ 1, № 205, р. 160] і ввічливо ухилявся від пропозицій приєднатись до колгоспу.

На півночі сусідом був Тевтонський орден. Там в 1511 р. обрали нового великого магістра – князя Альбрехта Бранденбург-Ансбахського. Він був сестрінком Сигізмунда (сином його сестри Софії, дружини Фрідріха, маркграфа Бранденбурга й Ансбаха). «Ми, звісно, не дозволили відкрито, але й не відмовили у прибутті нового магістра до ордену, а скоріше потураємо (connivemus)» – писав Сигізмунд з цього приводу [АТ 1, № 293, р. 223]. Отже, й на цьому напрямку

Сигізмунд покладав надії на дипломатію. До війни Польщі з Орденом дійшло у 1520 – 1521 рр., але до того часу багато води у Віслі мало ще сплинути.

На північному сході та сході Велике князівство Литовське межувало з Московським великим князівством, постійно і систематично ворожим щодо Литви. Війни 1487 – 1494 і 1500 – 1503 років були невдалими для Литви, особливо остання, внаслідок якої ВКЛ втратило величезні території. В 1507 році новий московський великий князь Василь 3-й вирішив помацати, чи сите сало у нового великого князя литовського Сигізмунда. Ця війна закінчилась в 1508 році внічию, що на тлі попередніх поразок можна було розцінювати як певний успіх Литви.

Чи мріяв Сигізмунд про реванш, про відвоювання втрачених територій? Безумовно він про це думав, і навіть пактував із Кримським ханством проти Москви. Допомога у відвоюванні втрачених Литвою територій стала постійним елементом усіх литовсько-кримських угод. І це не було секретом: усі політичні персони як у Литві, так і в Польщі знали про такі угоди й такі наміри. Інша справа – що Сигізмунду так і не випало нагоди самому розпочати наступальну війну, у відносинах з Москвою він все був змушений реагувати на активність Москви, котра в кінці 1512 р. розпочала свою нову наступальну війну.

На південному сході Литва межувала з Кримським ханством, з яким у цей час Сигізмунд мав не просто дружні, а прямо союзницькі відносини. 1512-й рік був свого роду «медовим місяцем» цього союзу, на який Сигізмунд покладав великі надії. Пізніше з'ясувалося, що допомога Криму, яка полягала у набігах на територію Московської держави, хоч і турбує останню, не може істотно вплинути на хід війни.

Так само на південний схід від Польщі (і на південь від Литви) заходилась Молдавія, з якою Сигізмунд уклав договір про мир і взаємну допомогу. Більше того – в 1511 р. польський загін таки справді допомагав молдаванам відбивати татарський напад [DKZ, s. 58], так що домовленість мала не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Таким чином, з усіма своїми сусідами король Сигізмунд на початку 1512 року підтримував мирні стосунки (наскільки це було взагалі можливо). Але загроза, як ми бачили вище, походила від союзу кримського хана з турецьким царевичем Селімом.

На початку 1511 р. у Петрокові зібрався сейм Польського королівства, котрий ухвалив зібрати податки [DKZ, s. 53]. Частина зібраних грошей була спрямована на вербування 3 тисяч найманого війська. Його командиром король призначив Яна Творовського, і наказав йому розміститься по границі Руського й Подільського воєводств – в Олеську, Буську, Дунаєві, Поморянах, Буцневі, Теребовлі – аж до Меджибожа [AT 1, № 181, p. 145]. Далі у червні 1511 р. на литовському сеймі у Бересті король наполіг, щоби литовське військо було зібране на 29 червня у Петрикові (на північному березі Прип'яті, на захід від Мозиря), щоби діяти проти татар [AT 1, № 250, p. 197 – 198]. У недатованому листі до Яна Ласького (мабуть з Берестя з 2 половини серпня чи 1 половини вересня 1511 р.) король писав про справу миру з татарами: «Безсумнівно, якщо мирна справа не буде доведена до успіху, татарин об'єднається з турком або з його сином Селім-беком у союз на нашу погибель» [AT 1, № 296, p. 225]. 17 вересня король з Берестя надіслав листа до війська у Петрикові: татарська загрозу не минула, військо має продовжувати свою службу [LM 7, № 111, s. 238].

Ці заходи можна назвати активною обороною: війська збирались проти ворога, який **міг напасти**, а не проти ворога, який **уже напав**. Це безумовно слід вважати активною політикою короля – він старався забезпечити вигідні стратегічні умови для своїх полководців.

В січні 1512 р. було оголошено, що після весілля з Барбарою король мав їхати на Русь (мабуть до Львова), щоби особисто керувати протидією татарам. Вони зимували на правому боці Дніпра, і їх напад видавався невідворотним (Л-1). Отак-то король уявляв собі свій медовий місяць.

Щоправда, після весілля, яке відбулось на початку лютого, особисті плани короля змінились, і він не виїжджав із Кракова аж до осені. Cherchez la femme?

В листі (з лютого 1512 р.?) до великопольського сеймику король писав, що заходи оборони, передбачені на Петроковському сеймі 1511 року, є недостатніми, і потрібно більше грошей. На загальному сеймі, який мав зібратись у Колі 18 квітня, треба було вирішити:

> Чи встановити якесь правило, щоб не було потреби робити загальний рух, чи справді розпочати ту саму загальну експедицію королівства, оскільки безсумнівна необхідність уже є, вороги зимують так близько до кордонів королівства, особливо доки ми ще можемо мати на допомогу воєводу Молдавії (Л-2).

Король не поїхав на сейм у Колі, а відправив туди послом Миколая Фірлея, який мав нагадати зібранню про необхідність ухвали щодо оборони від татар (Л-10). Про те ж саме король просив і Яна Ласького (Л-13, Л-16).

Сейм таки ухвалив те, що було бажане королю – загальну мобілізацію (посполите рушення) і збір грошей на війну (це видно з пізнішого – з 1-ї половини травня – листа до Яна Ласького, Л-30)

16 квітня 1512 р. Сигізмунд написав інструкцію для пана Януша Костевича – свого посла на литовський сейм. Він мав зібратись у Вільні 2 травня (Л-17). Король наполягав, що сейм має оголосити загальну мобілізацію і зібрати військо у місці, яке сам сейм має визначити (мабуть, знову десь біля Мозиря).

На кого ж король збирався вести війська двох держав? В листі до Яна Ласького з 3 квітня 1512 р. король писав, що має сповістити воєводу Молдавії – «чи хочемо ми, чи ні, і також, коли ми збираємося щось затіяти проти вищезгаданих ворогів» (татар та Селім-бека; Л-9а). І далі: «Ми повинні повідомити самого воєводу, чи збираємося ми вторгнутися до татарина, чи ні» (Л-10). 18 квітня Сигізмунд у листі до брата Владислава нагадував, щоби угорський король підштовхнув воєвод Молдавії та Валахії до спільних воєнних дій проти спільних ворогів (Л-19а).

Отже, план активних дій – наступальної війни проти татар та Селіма – король справді мав, хоча й не поспішав його відкривати навіть найближчим радникам. Потреба мобілізації мотивувалась, як видно з документів, необхідністю оборони від нападу. Про цей таємний план є згадки в листах з 1-ї половити травня 1512 р. (Л-29, Л-30).

Але все пішло не за планом…

П’ятий потік

Розбитий план

Так, все пішло не за планом, і не через кого іншого, як через людей. Точніше, через татар. Точніше, через татар і царевича Селіма.

Все було розраховано дуже добре. Польське військо збереться до Львова на 18 квітня, по дорозі його наздоганятимуть загони посполитого рушення, ухваленого сеймом в Колі. Десь на 2 половину травня литовське військо зосередиться десь на Прип’яті, і на початку червня польське і литовське війська з’єднаються у Брацлаві (як передбачалось в 1497 році).

А далі з’єднане військо вирушить на південь і десь біля Білгорода-Дністровського, з’єднавшись із молдавськими та валаськими загонами, задасть генеральну битву. Турків буде відкинуто за Дунай, Білгород здасться і перейде до Молдавії, а татари будуть загнані за Дніпро і їх союз із турками буде розірвано. Словом, план був (я думаю) – вимити чоботи в Чорному морі. Для цього навіть виключили царевича Селіма з турецько-польської угоди про перемир’я (Л-10), так що війна проти Селіма не повинна була би вважатись війною проти Туреччини.

На наступній картосхемі можна побачити усі об’єкти, згадані у подіях 1512 року. Спробуйте знайти серед них Вишнівець і місце битви:

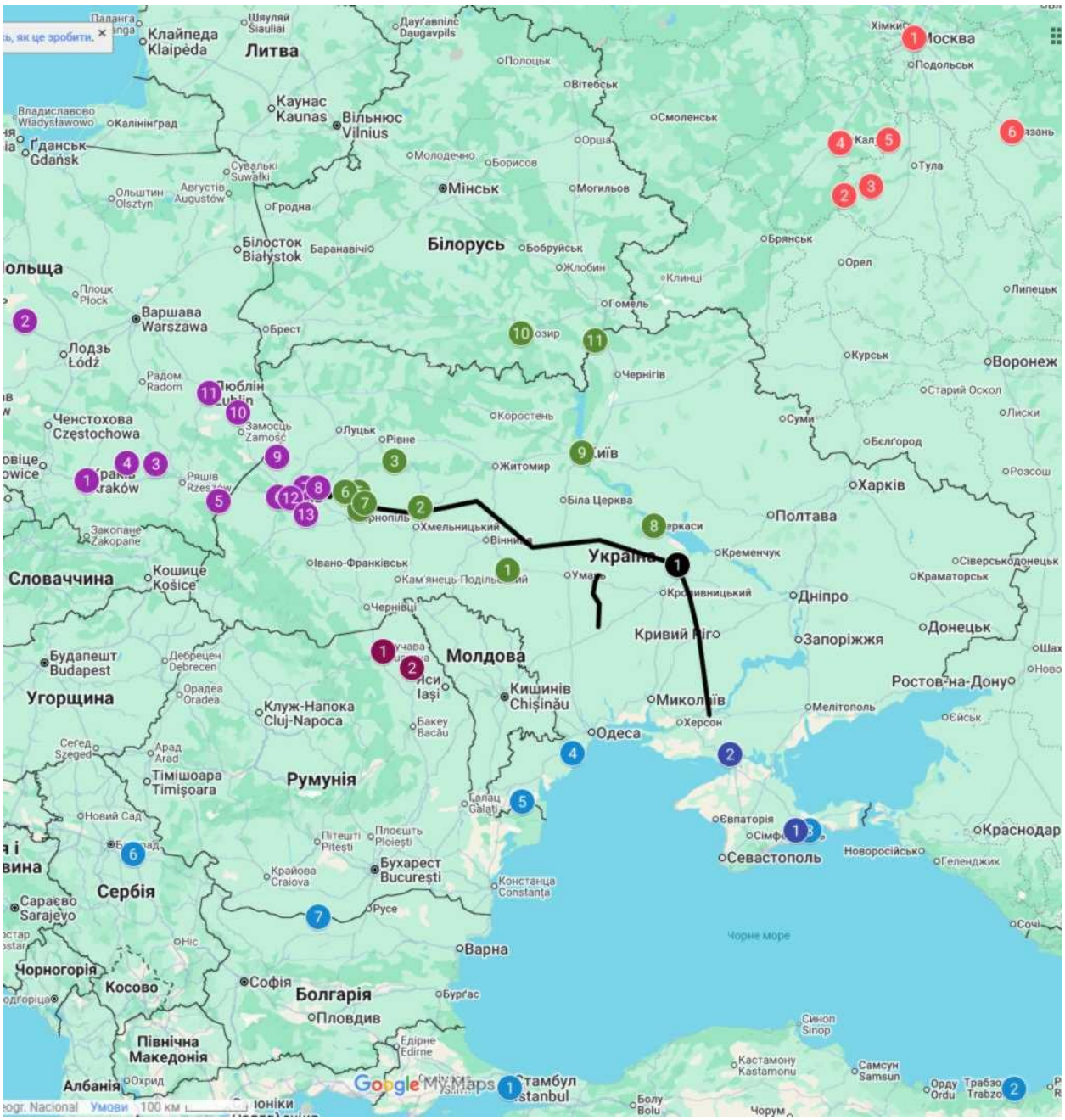

(Мабуть, цю картосхему вам буде зручніше переглядати в окремому вікні: google.com.)

І от Селім першим порушив цей чудовий план. Він не став чекати наїзду північної коаліції, а вирушив здобувати столицю. На відміну від походу 1511 р., на цей раз він, здається, не зустрів помітного опору і 25 квітня у Стамбулі зійшов на трон султана. А коли він розпочав свій похід?

Дорога Білгород-Дністровський – Тулча – Шумен – Едірне – Стамбул становить 812 км. Покладаючи середній темп руху 15 км на добу, ця дорога могла б зайняти 55 – 60 днів. (Оскільки йдеться не про чисто воєнний похід, а про опанування території, що передбачало налагодження нової місцевої адміністрації, ми мусимо вважати швидкість меншою.) Якщо це прийняти, Селім мав би вирушити з Білгорода не пізніше кінця лютого 1512 р. Це до певної міри підтверджується листом Менглі-Гірея від 19 березня 1512 р. (Л-6), з якого можна здогадуватись, що Мехмед-Гірей зі своїми татарами провів Селіма до Білгорода, а

далі Селім поїхав уже сам. Так уявляв собі цей момент і А. Крицький у своєму меморандумі.

Далі, 3 квітня король уже повідомляв Яну Лаському новину, одержану від Януша Свірчевського (польського посла, який прибув із Туреччини, Л-9а): султан уступив Селіму всі фортеці аж до Нікополя включно. Я думаю, «уступив» – це дипломатичний вираз, насправді Селім уже опанував цю фортецю сам чи принаймні її гарнізон перейшов на бік Селіма.

Якщо Свірчевський приїхав до Кракова 1 чи 2 квітня, то зі Стамбула він виїхав 1..5 березня (Стамбул – Едірне – Сучава – Львів – Краків = 1470 км, або 25 днів дороги по 60 км / день; а Свірчевський ще в Сучаві мав зупинитись для переговорів з воєводою Богданом). Чи він дізнався про Нікополь у самому Стамбулі, чи вже по дорозі назад – невідомо, але, здається, не слід сумніватись, що Нікополь перейшов під владу Селіма не пізніше середини березня 1512 р.

Наступним із Сигізмундового плану випав молдавський воєвода Богдан. Якщо наприкінці 1511 р. король непокоївся, що Селім вижене Богдана і захопить Молдавію, то навісні 1512 р. пішли дедалі упевненіші вісті про мир Богдана із Селімом і татарами. (Можливо, Селім і не мав ніколи наміру захоплювати Молдавію, але король так думав.)

А вийшло, що Селім вирішив перетягнути Молдавію на свій бік обіцянками якихось пряників та загрозою свого кнута – воєнного нападу. І це йому вдалося. Дуже цінний для Сигізмунда союзник у діях на причорноморському театрі відмовився від участі в польському поході і навіть розпочав війну проти Валахії (Л-34, Л-35).

Далі з плану випав сам кримський хам Менглі-Гірей. Він таки надіслав свого онука Джелал ад-Діна до Литви в якості заручника миру. 6 квітня 1512 р. останній був уже в Києві, про що і сповістив короля (Л-11). Цей лист король отримав мабуть одночасно з вістями про напад татар на Волинь та Руське воєводство і чудувався: «Воістину дивна річ, що один і той же народ в один і той же час веде війну і пропонує мир» (Л-29).

Безумовно, король мав підстави так говорити, але не можна забувати, що й сам він робив рівнесенько те саме, йшов одночасно по двох дорогах, які вели в протилежних напрямках: перемовлявся про мир з кримським ханом і паралельно готував похід проти нього. «Хочеш миру – готуйся до війни». Ця премудрість була знайома всім політикам того часу.

Остаточно зіпсували план татари, які напали на землі короля. Чи знали вони про підготовку польського походу? Мабуть не знали, але сталось так, що своїм нападом вони зірвали цей похід, і вийшла з боку татар превентивна війна. Король бідкався: «Вороги **випередили** нас, і розділивши військо, грабують Волинь і руські землі» (Л-16; також Л-39).

Тому Сигізмунду довелося спішно змінювати план, який уже не відповідав поточній обстановці. 8 травня король, інформуючи своїх радників про останні події, писав: «Прибуття заручника, здається, певною мірою розхитує наш перший таємний план. Тим не менш, ми не повинні відмовлятися від цього самого плану» (Л-29). Подібно, навіть більш рішуче сказано у листі до Яна Ласького з того ж часу: «Таємне наше рішення, здається, слід скоріше відкласти, ніж прискорювати його виконання», і далі король запропонував відкласти загальну мобілізацію аж до 29 вересня (Л-30). А далі за цю мобілізацію взагалі уже не було мови – її мовчки

відставили, і єдиним конкретним наслідком сейму в Колі був збір податків на військо.

Велике князівство Литовське, здається, взагалі не встигло відгукнутись на заклик до мобілізації, бо її скасували скоріше, ніж рада у Вільні устигла щось ухвалити. У воєнних діях 1512 р. брало участь тільки волинське військо під командуванням князя К. І. Острозького (скоріше як маршалка Волинської землі, ніж як гетьмана ВКЛ).

Загальний абрис подій

Його всі три автори (Крицький, Деций та Ваповський) викладають однаково: татари грабували Волинь і Руське воєводство, всі загони зібралися назад до головного табору, і цей табір почав відступати. Польське військо, вирушивши зі Львова, з'єдналося з литовським, наздогнало і атакувало татар десь біля Вишнівця. Польське військо складало лівий фланг і центр, литовське – правий фланг загального строю. Татари вклинилися на стику польських і литовських військ, потіснили литовців і створили для них загрозливу ситуацію. Ця загроза була ліквідована контратакою польського загону, татари були розбиті, полонені звільнені. Переможці не переслідували татар.

В цьому всі описи згодні. Але щодо дрібніших деталей маємо великі розбіжності, узгодити які не так-то просто.

Організація татар

Як ми пам'ятаємо. татарське військо зимувало в 1511 / 1512 роках на правому березі Дніпра. Це було незвично і непокоїло короля (Л-1). Більш конкретно повідомляв воєвода Богдан: татари розташувалися біля Чорного лісу (Л-3; далі цю звістку повторив Крицький).

Чорний ліс в сучасному Кропивницькому районі Кіровоградської області – це найбільший і найвідоміший з усіх «Чорних лісів», і Крицький мав на увазі саме його, зазначивши, що він розташований «за Поділлям» – якщо дивитись із Кракова.

Диспозиція татарського війська була незвичною не тільки для короля, але й для самих татар, і от вони скаржились царевичу Мехмед-Гірею, «што ж есмо всю зиму войском лежали и в долги великии попали» (Л-11). Мені цілком незрозуміло, що й у кого можна було позичити в борг, перебуваючи біля Чорного лісу (за 450..500 км від міст Криму). Думаю, татари скаржились на те, що вони збідніли, витратились під час зими.

Звідси між рядками листа Мехмед-Гірей просвічує очевидне бажання цих татар поліпшити свої обставини грабуванням сусідніх населених земель. Так воно і сталось. Частину війська під командуванням своїх братів Мехмед-Гірею вдалося спрямувати на Московію, але була ще інша частина – під командуванням синів Мехмед-Гірея (онуків правлячого хана Менглі-Гірея).

Із цих онуків царевича Кемелеш-Гірея планувалось відправити до Литви як заручника. Так вирішили між собою хан та Мехмед-Гірей, але не так думав сам Кемелеш. Він разом зі своїм братом Алп-Гіреєм очолив татарське військо, яке рушило на захід, на Волинь і Руське воєводство (Л-17; Л-62).

Одночасно Мехмед-Гірей попереджав короля: «Белагородских **козаков** у Белогороде с пятсот коней остало. И ваша бы милость ведали, што тыи козаки не наши люди и на нас за то бы есте за зло не мели» (Л-11). Тут теж між рядками

можна було побачити натяк, що ці білгородські козаки (можуть) приєднатись до нападу. І вони таки взяли участь у поході (Л-47).

Думаю, що все татарське військо, яке вчинило напад 1512 року, можна називати **козаками**, козацьким військом. Це були люди вільні, які діяли на свій розсуд і яким байдуже було про хитромудрі сплетіння тогочасної дипломатії. Ці дії виразно суперечили планам хана Менглі-Гірея – помиритись із Сигізмундом і отримувати від нього данину, натомість воєнну активність спрямувати проти Московії. Вважаю, що хан не лукавив, коли писав, що напад стався всупереч його волі, і він навіть посилав Мехмед-Гірея зупинити цих нападників, тільки Мехмед-Гірей не зміг їх знайти (чи зробив вигляд, що не зміг) (Л-29). Менглі-Гірею довелось вибачатись: «Оное войско, которое вышло было на некоторые панства короля, брата моего, вышли были змовивши ся как то **самовольные**» (Л-47).

В оповідних джерелах про склад татарського війська маємо тільки глуху згадку Деція, що військо складалось з вояків кримського хана та перекопських татар. Думаю, що Децій писав це з пам'яті, що окрім кримських були ще якісь інші татари, і замість мало відомих білгородських поставив перекопських.

В листі, написаному по гарячих слідах, 2 травня, сказано про утечу *сина* імператора (Л-24). Ця звістка пізніше не підтвердилася. З татарськими командирами латинська мова робить нам прикрість. У Крицького в одному місці вождями є три *nepotes* імператора (Менглі-Гірея, не названого по імені), а в другому – «majorem natu imperatoris *nepotem*». *Nepos* однаково може означати як племінника, так і онука. Розглянувши всі відомості в комплексі, ми бачимо, що йшлося про онуків, старшого онука, але що собі думав Крицький – невідомо. Відомо тільки, що Кемелеш-Гірей не був старшим сином Мехмед-Гірея (ним був Газі-Гірей), так що згадку про нього у Крицького слід мабуть розуміти як «старший серед присутніх онуків».

Чисельність татар

17 квітня 1512 р. король писав до С. Лянцкоронського про відомості від полоненого татарина: татар «десять тисяч, але здебільшого піших, без коней» (Л-19). (Щодо браку коней – думаю, це локальне спостереження рядового вояка, а не загальна картина.)

Але уже 20 квітня король писав до воєводи Богдана про 20 тисяч татар (Л-20), і далі це число стоїть у реляції про перемогу (2 травня 1512 р. – Л-24, Л-25, Л-26; і далі – Л-30, Л-39, Л-44, Л-45).

Отже, 20 тисяч – це остаточна оцінка, яка була відома польському уряду. Її повторив Крицький, який писав у близькому часі. Натомість у Деція маємо «понад 25 тисяч», а у Ваповського – 24 тисячі, але джерела цих відмінних чисел невідомі.

Природно виникає запитання – а звідки поляки про це число довідались?

Про полонених з числа вищих татарських командирів, котрі могли б знати про військо в цілому, не згадують, а рядові полонені татари про це мабуть не знали. Так само не могли цього знати звільнені руські полонені, бо навіть оглянути таку кількість людей з однієї точки – проблематично.

Скорше за все, поляки розглядали *сакму* – слід, пробитий походом війська у траві, і з цього досвідчені розвідники могли зміркувати чисельність того війська. Думаю, якщо чисельність татар у 20 тисяч і перебільшена, то на відсотки (десятки відсотків), а не в рази.

Де воювали татари

Окреслена Децієм територія нападу складалась із Львівської землі Руського воєводства, Белзького воєводства (включно з Буською землею) та південно-східної частини Люблінського воєводства. З цим згоден і залежний від Деція Ваповський. До цього слід додати звістку від 21 квітня, що татари проникли до Перемишля, і король навіть попереджав старосту Нового Корчина про близьку загрозу (Л-22). А від Нового Корчина – тільки 67 км до Кракова!

Крицький вказав місце табору між Львовом і Буськом (там 44 км віддалі), і додатково зазначив, що в момент виступу поляків зі Львова татарський табір був у 5 милях (35 км). Це приблизно місце сучасних сіл Неслухів у Львівському районі та Старий Милятин у Золочівському районі.

Натомість Ваповський вказав, що головний табір татари розкинули між Буськом на заході та Олеськом на сході (цього немає у Деція, мабуть використано ще якесь джерело). Між ними – якихось 20 км, так що точнішого окреслення навіть не можна сподіватись. Від цього місця до Львова – 50 км на захід. Віддати перевагу тій або іншій локалізації неможливо.

Прийнявши Буськ за «середню точку», бачимо, що до Белза – 62 км на північний захід, далі ще 90 км – до Красностава (його згадав Децій), а далі – всього 50 км до Любліна. Перемишль розташований у 132 км на захід від Буська. Виходить, що татарські загони заглиблювались на 150 км від табору.

А що ж Волинь? Від табору було 100 км на північ до Володимира і 95 км до Луцька (так само на північ, тільки трохи східніше). Нема згадок, щоб татари в цьому поході зачепили землі довкола цих міст. Але пройти до Олеська і Буська татари могли через південну частину Волині – Кременецький повіт. Тому правильно зазначив Ваповський, що татари пройшли через Волинь у Руське воєводство.

Мобілізація польського і литовського війська

8 березня 1512 р. король, отримавши згаданий вище лист від воєводи Богдана, випустив універсал про мобілізацію (Л-4). Універсал розкриває деякі особливості польської воєнної організації тих часів.

Отже, лист від короля надсилався старостам, які повинні були пустити його по колу між шляхтичами староства, зобов’язаними до воєнної служби. Останній у цьому колі мав повернути лист старості. Лист закликав на службу одну третину шляхтичів (я так розумію, що це максимум, на який король був уповноважений; загальну мобілізацію усіх сил міг дозволити тільки сейм; думаю також, що розподіл шляхтичів на оці третини був установлений заздалегідь, але староста мав вирішити, яку саме третину піднімати по цій тривозі). Служба мала тривати один квартал (три місяці) – мабуть від дати збору, який був призначений у Львові на 18 квітня. Там львівський староста Станіслав Ходецький мав зробити перегляд і перепис зібраних. Тому, хто не з’явиться, король погрожував штрафом.

Король вважав таку часткову мобілізацію недостатньою і гірко нарікав на встановлені поляками для нього (короля) закони, котрі не дозволяли йому робити те, що негайно потрібно (Л-13, Л-16, Л-18).

Паралельно велике військо – до 6 тисяч чоловік – було направлене на Поділля, про це маємо звістки з кінця березня 1512 р. (Л-8, Л-9). Останній з цих листів містив згадку про мобілізацію литовського війська (слід знати, що листи короля до своїх литовських підданих відбиті в АТ дуже слабо).

Але дійсність знову виявилась інакшою (гіршою), ніж планував король, і знову через отих самих людей, як уже говорилось на початку розділу (на цей раз – через поляків). В листі до Яна Ласького десь із середини квітня 1512 р. король зазначив: «Наймані війська та похід Краківської землі ще не рушили [мабуть із Кракова], хоча в цю неділю мав відбутися огляд і перепис» (Л-13).

Далі в ці ж дні король розіслав універсал до своїх дворян та найманих вояків: Станіслава Лянцкоронського призначено командиром і відправлено до Руського воєводства для оборони від татар (Л-14). Про мобілізацію дворян однозгідно писали оповідачі (Крицький, Децій, Ваповський).

13 квітня 1512 р. король сповістив Руське воєводство, що окрім С. Лянцкоронського, командирами призначено Миколая Кам'янецького (гетьмана королівства) та Станіслава Ходецького (Л-15). Останній, здається, теж все ще перебував у Кракові.

За цим перепризначенням командирів упродовж кількох днів стояла якась інтрига. Кам'янецький на той час хворів (Крицький) і його, можливо, не було при королі. Тому король призначив присутнього при дворі Лянцкоронського. І тоді, я припускаю, Кам'янецький дізнався про початок нового походу, приїхав до короля і нагадав, що він (Кам'янецький) є гетьманом і краківським воєводою, а тому саме йому личить очолити військо. Думаю, король, побачивши, що гетьман таки може сидіти на коні, передав провід йому, бо Кам'янецький справді був досвідченим полководцем (що показав і в цьому поході). Так чи інакше, Лянцкоронський не став сперечатись за першість і служив під командуванням М. Кам'янецького.

16 квітня король писав до литовців, що до Львова відправлено понад 8 тисяч війська (Л-17).

20 квітня король написав листи до молдавського воєводи Богдана, в яких нагадував про союзницькі зобов'язання взаємної допомоги і наполягав, щоби Богдан в даному випадку надав обіцяну допомогу (Л-20, Л-21). Очевидно, що молдавське військо при всьому бажанні (якого воно не мало) не могло устигнути на збір до Львова.

Про хід мобілізації у Великому князівстві Литовському наші джерела мовчать. Здається, «хоробра литва» не дуже переймалась цим татарським нападом. Якщо військо з Кракова пройшло 415 км і напало на татар під Вишнівцем, то що заважало прийти загонам з Володимира (143 км), Берестя (280 км), Пінська (247 км), Мозиря (337 км), навіть Києва (344 км)? А Слуцьк (370 км)? А Гродно (440 км)? (Я вже мовчу про Вовковиськ та Слонім – 370, 355 км.) А Підляшшя чому не було? (Мельник – 330 км, Дорогичин – 350 км, Більськ – 364 км, Тикоцин – 420 км.)

Велике князівство Литовське було представлене виключно Волинню, її Луцьким та Кременецьким повітами. Князю Острозькому треба було від Острога пройти 72 км, князю Збаразькому від Збаража – 30 км. А найліпше влаштувався князь Вишневецький, якому треба було пройти 0 км. Війна, можна сказати, сама прийшла до нього в гостину.

Заради справедливості треба відзначити, що й поляки з Любліна (270 км) та Сандомира (300 км) теж не поспішали на битву. Також геть не видно було найманого війська Яна Творовського, розквартированого (нібито) у Руському й Подільському воєводствах. Маю враження, що це військо існувало тільки на папері.

Чисельність польського і литовського військ

Отже, король наказав вислати на Поділля 6 тисяч війська. Думаю, що наступна згадка про 8 тисяч, які йшли до Львова, стосувалась того самого війська.

Чисельність військ найбільш конкретно окреслив Ваповський: 4 тисячі поляків і 2 тисячі литовців. У Крицького згадано 1.5 тисячі литовців і 5 тисяч – здається, об'єднаного польського і литовського війська (тоді поляків було би 3.5 тисячі). Деций написав про 6 тисяч об'єднаного війська, і так воно сходиться з тим, що подав Ваповський.

Вважаю загальне число в 5 – 6 тисяч реалістичним, і довіряю пропорції: ⅔ поляків, ⅓ литовців. Литовська сила була допоміжною, але дуже істотною.

Згідно прийнятих рахунків виходить, що число татар було удесятеро більшим за число литовців і уп'ятеро – за число поляків. Об'єднане військо поступалось татарам у 3.3 рази.

Всі автори говорять про число кінноти, тільки Крицький згадав про піхоту і дві польових гармати (це був чи не перший випадок застосування польової артилерії на терені України).

Поява татар і часткові сутички з ними

Ламана лінія Чорний ліс – Буськ має довжину 600 км, або 20 днів шляху. Згадка Чорного лісу наводить на думку, що татари йшли Чорним шляхом (вододілом Дніпра та Бога), і це дещо видовжувало дорогу. Так що монятись у дорозі їм не випадало.

Чорний шлях проходив, зокрема, між Кузьмином на річці Случ і селом Баглайки (9 км на південь від Кузьмина). Король у Кракові в середині квітня уже знав, що татари грабують біля Кузьмина (Л-13). Це 420 км від Чорного лісу і 510 км до Кракова. Думаю, гонець з цією вістю їхав не менше 8 днів, отже, татари з'явились в Кузьмині не пізніше 7 квітня. 15 квітня король писав уже більш конкретно, що одні татари отаборились біля Кузьмина, а інші – у Побужжі біля Львова (Л-16). За тих татар, що діяли біля Кузьмина, більше немає згадок – слід думати, що вони безперешкодно відійшли з усім награбованим і полоном.

Значно більше наші джерела знають про татар, які близько 13 квітня 1512 р. розклали табір біля Буська (Крицький). Це вважалось ранішим за звичайне («не чекаючи свого звичного часу, коли з'явиться трава, якою можна було б годувати коней» – Л-39; також Л-44). Якщо вірити листу короля з 2 травня (Л-25), він отримав вість про напад на Пасху (11 квітня). Можливо, це була звістка про татар біля Кузьмина.

Розпустивши загони для вилапування здобичі десь 13 квітня і призначивши їх збір мабуть на 23 квітня, татари мали 10 днів, щоб доскочити до Красностава та Перемишля і повернутись звідти з полоненими. Це десь 300 км, знову маємо середній темп руху 30 км на добу, звичайний денний перехід.

Цих загонів було немало, оскільки Ваповський згадав про 6 менших битв з ними, а Деций – навіть про 12. Конкретно ми знаємо про чотири епізоди. Крицький записав, що Ян Пілецький побив відділ з 200 татар (невідомо, де й коли; ще згадка про це – Л-23). Якщо припустити, що таких відділів було 12, то вийде загальне число 2400 чоловік. А що ж робила решта татар? Тому я думаю, що це був розвідувальний відділ, а не цілий здобичницький загін.

Про другий епізод – перемогу загону С. Лянцкоронського над якимось відділом татар – ми знаємо (з Деція) більше: бій стався 23 квітня на річці Білка. 23

квітня – переддень запланованого виступу польського війська зі Львова, і я розумію справу так, що Лянцкоронський устиг повернутись до Львова, і звістка про його успіх надихнула всіх вояків.

Річок з назвою Білка в Україні відомо кілька, із них нам цікава річка Білка, яка тече загалом з півдня на північ і впадає у річку Полтву на схід від Львова. На ній розташовані два села – Білка Шляхетська (нині Верхня Білка) та Білка Королівська (нині Нижня Білка – нижче за течією Білки, тому Нижня).

Ці села віддалені від центру Львова на якихось 19..20 км, тому може бути, що Лянцкоронський вирушив зі Львова 22 квітня, 23 квітня дав бій татарам і надвечір повернувся до Львова.

(Слід знати, що у тому самому Львівському районі, де знаходяться згадані села, є ще село Білка у 50 км на південний схід від Львова, недалеко від Перемишлян. Вікіпедія вважає, що бій стався саме тут, але я маю в цьому сумнів.)

У листі короля з 21 квітня (Л-22) згадано ще два епізоди: Фредро і Гербурт, маючи загін зі 150 вершників, побили загін 400 татар, а Хшановський, маючи 60 вершників, побив загін 300 татар. Де це відбувалось – точно не означено, але згадано Перемишль. Залишається припускати, що ці події відбувались між Перемишлем і Львовом (там 90 км): загони місцевої шляхти, котрі йшли до Львова, вступали по дорозі в бої з невеликими групами татар.

Важливо відзначити, що всі ці сутички відбувались до повернення татар у свій табір (і до головної битви).

Похід польського війська

24 квітня 1512 р. польське військо вирушило зі Львова і на четвертий день (27 квітня) прийшло до Вишнівця – містечка у Кременецькому районі Тернопільської області, у 125 км точно на схід від Львова (Крицький). Пряма лінія, котра на сучасній карті з’єднує ці пункти, проходить в 11..12 км на південь від Буська й Олеська та у 4 км на південь від села Лопушне (Почаївське, яке нам ще знадобиться).

Виходить, що польське військо рухалось звичайними денними переходами по 30 км. Крицький відзначив, що татарський табір відхилявся праворуч (від напрямку руху польського війська на схід), отже, на південь. Виходить, що він перетнув накреслену мною лінію ще до того, як по ній пройшло польське військо, і з цим узгоджується згадка Крицького, що найближче до польського війська був лівий фланг татар. Він же зазначив, що був момент, коли між флангами обох таборів було лише дві милі (14 км) – вкрай небезпечне положення, яке, здавалось, неминуче приведе до битви.

Але татари не хотіли атакувати. Ні, вони не пропонували «просто перестати стріляти», також не пропонували «погодитись на чомусь посередині» – вони продовжували відходити, явно показуючи, що мають намір відійти зі здобиччю й полоненими, нікого не займаючи. Отже, татари мали повну можливість напасти на польське військо ще до його з’єднання з литовським, але не скористались цим шансом. Це була фатальна помилка оперативного рівня (кажучи сучасною мовою), яка привела до провалу всього татарського походу.

Татари, мені здається, мали намір рухатись на схід вододілом між басейнами Прип’яті (Дніпра) на півночі й Дністра на півдні – тим самим Чорним шляхом, яким вони (на мою думку) і прийшли на Львівщину.

Збірним пунктом, в якому польське військо зустрілось з литовським, Крицький і Деций називають Вишнівець. Звідки й яким шляхом прийшло сюди литовське військо – наші джерела не знають. Знають тільки, що Острозький і Кам'янецький обмінялися листами, в яких було узгоджено їх рух і мабуть місце зустрічі. Це листування Крицький відніс до моменту, коли польське військо уже почало свій марш, але мені здається, що у недовгому поході для такого обміну не було часу. Припускаю, що литовське військо зібралося у Луцьку і йшло на південь через Дубно і Кременець (105 км на Вишнівця, 3.5 дні шляху). Між Львовом і Луцьком – 135 км, два дні швидкої їзди гінця, обмін листами зайняв щонайменше 4 дні. Можливо, в листах не йшлося конкретно про Вишнівець, але напевно було визначено, що литовське військо вирушить приблизно одночасно з польським і вони зійдуться десь у Кременці чи поблизу. Втім, все це – не більше як припущення.

Географія битви

У Вишнівці 27 квітня відбулося багато подій. Деций повідомив, що С. Лянцкоронський повернувся з розвідин і подав відомості про місце перебування татар – о першій сторожі ночі. Деций згадував ще третю нічну сторожу й останню нічну сторожу (мабуть, четверту). (Слід зауважити, що Деций найдокладніше розповів про дії Лянцкоронського, і можна здогадуватись, від нього й почув ці подробиці.)

В кінці квітня Сонце сходить близько 5:30 і заходить близько 19:00 (рахую за істинним місцевим часом, який нині звіть зимовим), тривалість дня – 13:40, ночі – 10:20. Якщо ми поділимо ніч на чотири сторожі, то першій припадає час 19:00 – 21:30, другій – 21:30 – 24:00, третій – 0:00 – 2:30, четвертій – 2:30 – 5:00.

Будемо вважати, що Лянцкоронський привіз свої відомості близько 20:00. На їх підставі полководці мали виробити план дій на наступний день. Про суперечку Острозького й Кам'янецького широко розповів Деций, суть полягала в тому, що Острозький претендував на роль командира об'єднаного війська, але поляки на це не могли погодитись і не погодились. Польське і литовське військо перебувало під командуванням окремих командирів, які мали **погоджувати** свої дії.

Але в даному випадку командири **погодились**, що треба атакувати татар наступного дня і що польське військо займе лівий фланг і центр бойового фронту, а литовське військо займе правий фланг.

О третій сторожі ночі С. Лянцкоронський повернувся з додаткового розвідування і повідомив, що татари спокійно відпочивають (Деций). Якщо він їздив від 21:00 27 квітня до 2:00 28 квітня, то на всю виправу пішло 5 годин. Більшу частину цього часу йому присвічував Місяць, який стояв між першою чвертю та повнею (ну, припускаємо, що ніч була без хмар). Думаю, він міг віддалитись від Вишнівця на 10..12 км, не більше, і міг побачити здалеку вогні в татарському таборі.

Питання тільки – в який бік він їздив? Якщо татари справді трималися Чорного шляху (вододілу), то село Гніздичне знаходиться на вершині річки Гніздична (→ Добринь → Горинь → Прип'ять → Дніпро) у 13 км на південний захід від Вишнівця, а село Олишківці лежить на верхів'ї річки Гнізна Ліва (→ Гніздечна → Гнізна → Серет → Дністер) у 4 км на південний схід від Гніздичного й у 13 км від Вишнівця. От між цими селами і проходив вододіл (Чорний шлях). Далі на схід він проходив між селами Решнівка (11 км на південь від Вишнівця)

та Шимківці (16 км на південь). Відрізок вододілу довжиною 10 км між зазначеними парами сіл проходить найближче до Вишнівця, і десь тут (на мою думку) С. Лянцкоронський побачив татарський табір.

А що ж кажуть джерела? Всі три наших джерела знають Вишнівець; Ваповський подав як орієнтир для місця битви ріку Горинь, а Децій – Лопушну (село? урочище?).

(В. Ульяновський вважає, що битва сталась на **річці** Лопушній [УКО, с. 42]. В Україні є три річки такої назви, всі три – в Карпатах. Вважаю цей здогад неприйнятним.)

Горинь має витік біля села Волиця і у верхній течії плине генеральним курсом із заходу на схід – аж до Ізяслава, де повертає на північ. Недалеко від витоку (19 км по прямій) на Горині стоїть Вишнівець.

Ваповський зазначив, що Горинь заболочена (вона й зараз така), і це заважало загонам татар взаємодіяти і подавати допомогу. Як це можна собі уявити? Хіба би татарські загони знаходились по обидва боки Горині, а їх фронт проходив загалом з півночі на південь? Якщо це припустити, то вийде, що польсько-литовське військо діяло на якомусь одному березі Горині і билося тільки з частиною татар? А якщо припустити, що воно діяло на обох берегах, то заболочена Горинь заважала би їм так само, як і татарам.

Обидва припущення суперечать вказівці Крицького, що з'єднане військо перейшло болотисту долину і піднялося на пагорб, де й зустрілося з татарами. Цей пагорб виключає можливість, що поле битви було перерізане річкою.

Разом з тим у Крицького є подробиця, котра не вкладається у пропоновану реконструкцію. Він записав, що з'єднане військо упродовж ночі пройшло 4 милі (28 км) до табору татар. Не вірю, що так могло бути. Оці 4 милі – це типовий **денний** перехід; якщо військо змушене рухатись вночі, воно, природно, йде повільніше. До того ж Децій записав, що військо вирушило під час останньої нічної сторожі – скоріше за все, уже під час ранішніх сутінок, і цей короткий марш на світанку видається мені більш реалістичним, ніж довгий перехід упродовж цілої ночі. До того Крицький додав, що в момент, коли об'єднане військо побачило татар, останні вже зняли свій табір й устигли трохи просунутись (далі на схід), тобто це не було так рано.

А що ж таке Лопушне, про яке згадав Децій? У Кременецькому районі є аж два села такої назви. Одне Лопушне знаходиться у 20 км на захід від Вишнівця, поруч із витоком Горині. Я тут називатиму його Лопушне-Почаївське (Почаїв у 10 км на північ).

Інше село Лопушне знаходиться у 20 км на південний схід від Вишнівця та у 12 км на північ від Збаража. Оце Лопушне-Збаразьке лежить у 35 км на південний схід від Лопушного-Почаївського. Українська Вікіпедія вказує як місце битви Лопушне-Збаразьке, польська – Лопушне-Почаївське. Хто ж має рацію?

Отже, Лопушне-Почаївське лежить на захід від Вишнівця і дуже близько від вододілу. Якщо його прийняти, вийде, що польське військо рухалось помітно швидше татарського і обскочило його з півночі, забігши в тил татарам у Вишнівець. В такому випадку з'єднане військо мало би рухатись фронтом на захід і атакувати татар зі сходу. Теоретично нічого неможливого в цьому немає, але для цього польське військо мало би йти до Вишнівця довшим шляхом, огинаючи (й обганяючи) татарський табір з півночі, що – повторюся – було дуже небезпечно.

Далі, розбитим татарам, щоби втікати на схід, треба було би або пробитись через лави ворожого війська, або тікати на захід, а далі кружним шляхом повертати на схід. Наші джерела не знають ні того, ні другого.

Трохи краще виглядає ситуація з Лопушним-Збаразьким: вододіл проходить якраз по території сучасного села або трохи південніше. Отже, по відношенню до вододілу ситуація двох Лопушних однакова. Але Лопушне-Збаразьке лежить східніше Вишнівця, і якщо татари зранку 28 квітня устигли вирушити далі на схід, то могли дійти до сучасного села Шили (16 км на південь від Вишнівця, 4 км на північний захід від Лопушного-Збаразького) або й до самого Лопушного-Збаразького. Тому віддаю перевагу цьому селу як детальному орієнтиру місця битви.

Перебіг битви

Він описаний у процитованих текстах досить детально, і немає потреби його ще раз переповідати. Битва почалася пострілами двох польських польових гармат, які стояли попереду фронту. Невідомо, чи вони влучили куди-небудь і чи завдали якоїсь шкоди татарам, але безперечно підбадьорили з'єднане військо і (мабуть) засмутили татар.

Наші джерела згоджуються в тому, що татари повели головну атаку на стик польського та литовського шикувань, і ситуація була небезпечна для литовців. Мабуть, татари побачили там розрив між загонами і хотіли пробитися в тил ворожого війська. Але цю спробу вдалося відбити контратакою польського відділу, і далі наші джерела не подають істотних деталей, а переходять до загальної втікачки розбитих татар.

Мистецтво тактики полягає у тому, щоби скористатись сильними сторонами свого війська і не дати ворогу скористатись тим, в чому він сильніший. Сильною стороною татар була їх чисельна перевага, з якої вони, однак, не зуміли скористатись. Це була тактична помилка з їх боку. Натомість князь К. І. Острозький вчинив тактично правильно, розтягнувши правий фланг свого строю аж до сусіднього лісу, щоби татари не могли його обійти.

Сильною стороною з'єднаного війська мала би бути важка (панцирна?) кіннота зі списами. Але про участь таких вояків у битві джерела не згадують.

Також можна відзначити – хоча польські автори бідкалися на нечисленність війська, воно було вишиковане у два ешелони, і Ян Одровонж командував якраз ар'єргардом. Про участь його загону в битві конкретних згадок нема, але я припускаю, що він стояв спиною до першого ешелону – напоготові до відбиття татарського нападу з тилу. Якщо (припустити) так – це була розумна обережність з боку Миколая Кам'янецького.

Битва були вирішена досить рано, можливо, ще до півдня, бо Крицький записав, що військо повернулось до Вишнівця ще того ж 28 квітня.

Нічого не знають наші джерела про спроби переслідувати розбитих татар. Можливо, М. Кам'янецький мав надію, що їх перестріне і додатково поб'є військо Яна Творовського та / або молдавського воєводи Богдана. На це мав надію і король (Л-30, Л-31, Л-36, Л-38), але не сталось ані того, ані другого.

Втрати сторін

Втрати польського війська були відносно невеликими. Крицький записав, що вбитих було не більше 50, Децій (і слідом за ним Ваповський) підвищив це число

до 100. Всі автори згоджуються, що було багато поранених. Також всі однозгідно мовчать про загибель / поранення когось із командирів з'єднаного війська.

Щодо вбитих татар наші автори значно щедріші. Крицький своїм листом до Шидловецького убив 5 тисяч татар, Децій своєю «Історією» – значно більшу частину із 25 тисяч (15 тисяч? 20 тисяч?), ще й Ваповський своєю «Хронікою» убив більшу частину татар.

У червні 1512 р. у листах короля Сигізмунда до Риму двічі повторене число 8 тисяч убитих татар (стільки нарахували трупів; Л-43, Л-45). Такого числа немає у Крицького, і я навіть думаю, що воно з'явилось уже після того, як він склав свій меморандум. Думаю, це число було призначене виключно на експорт, аби зробити враження в Римі. Принаймні Децій, хоча й був наближений до короля, цього числа не знав і спеціально відзначив, що не міг довідатись про втрати татар навіть від учасників битви (мабуть, того ж таки Лянцкоронського).

Все це говорить тільки, що вбивати ворогів гусячими (лебединими?) перами простіше, аніж шаблями чи стрілами, і навіть простіше, ніж гарматами. Я уже наводив був цитату зі спогадів генерала Петра Григоренка, як він був вражений великою кількістю німців, убитих в одному бою, наказав порахувати трупи – і їх виявилось аж 832 [*Жарких М. І.* Чернігів і татари: 1198 – 1278 рр. – К. : 2022 р., розділ «Літературна «оборона Козельська» – із книги *Григоренко П. Г.* В подполье можно встретить только крыс… – Нью-Йорк, 1981 г., глава 23. Четвертый Украинский].

Думаю, що із числа, наведеного Крицьким, спокійно можна викреслити один нуль (якщо ви, читачу, не вмієте зробити це самостійно, наведу результат: у мене вийшло 500 убитих).

Повторюся: серед убитих не було нікого з визначніших людей, і це також заперечує можливість якихось величезних втрат. Не було таких людей і серед полонених. Їх надіслали до Кракова, і Децій безсумнівно їх бачив і міг порахувати, але не порахував і числа їх не назвав. Мабуть воно не було аж так вражаючим, десятки, але не сотні чоловік.

Менглі-Гірей піклувався полоненими татарами, писав, що серед них можуть бути його слуги, і просив їх відпустити (тих, кого вкаже його посол Девлет-Бахти) (Л-47). Але й він не назвав ані одного імені оцих слуг, хоча в інших листах хана траплялися імена слуг і навіть купців, яких було затримали в Литві, і хан не забував просити за них. І з цього боку бачимо, що серед тих, кого татари не дорахувались, не було людей визначних.

Виняток становлять звістки про убитих у боях татарських царевичів (онук імператора – Л-22; син імператора – Л-43, Л-44, Л-45). Перша з цих згадок прозвучала 21 квітня і далі у ніякі реляції не увійшла. Звідси випливає, що її слушно сприйняли як перебільшення і відкинули. Інші згадки містяться у листах до Риму та імператора Максиміліана в парі із 8 тисячами вбитих. Вважаю, що ця «новина» вигадана все з тією ж метою зробити враження в Римі. Про участь когось із **синів** Менглі-Гірея джерела не знають, знають натомість про їх участь у поході на Московію в ті самі дні того самого квітня 1512 року. Алібі, так би мовити. Ну й загибелі цього «сина» інші джерела не знають, хоча він – особа досить помітна.

Ясир

Десять тисяч виступають у Крицького як число звільнених полонених. Є таке точно число й у Деція, – там воно позначає число захоплених татарських

коней, а число звільнених полонених Децій підносить до 16 тисяч. Ваповський про коней не згадував, а про полонених написав просто – «всі були звільнені».

Думаю, що число 10 тисяч циркулювало у Кракові в оповіданнях про битву, надто коли герої битви повернулись до Кракова і почали запивати свою перемогу. 10 тисяч татарських коней (Децій) – це якраз 5 тисяч вершників, котрі їхали двома конями кожен (*одвуконь*, як називали таку практику москалі). Але обидва ці числа я вважаю перебільшеними, до того ж вони походять з різних джерел.

Далі, в сучасному Шептицькому районі Львівської області маємо 203 поселення, у Золочівському районі – 277 поселень і у Львівському – 512 поселень. Якщо ми окреслимо зону, де татари в 1512 р. лапали ясир, як весь Шептицький район, північну половину Золочівського району і північно-східну частину Львівського району – вийде 469 сучасних поселень. А що було давніше? З одного боку, сучасні поселення більші за давніші і частково поглинули дрібні сусідні поселення (особливо це стосується міст). З цієї причини можна думати, що давніше поселень було більше. Але з другого боку, мережа поселень продовжувала ущільнюватись і в наступний (після 1512 року) час, тому давніх поселень могло бути менше. З третього боку, татари мабуть не могли заскочити в кожне поселення і не могли захопити там геть усіх.

Тому я оцінюю число спустошених поселень на 200. 16 тисяч полонених дадуть нам 80 чоловік з кожного села, а 10 тисяч – 50. Ці показники залюдненості сіл я вважаю завищеними, а тому завищеним і загальне число: ніхто тих звільнених не рахував, добре, якщо прикинули на око, що їх було багато.

Після битви

Один із коментаторів у Facebook, яких я час від час читаю, написав цікаве про Німеччину.

Виявляється там зовсім немає протиповітряної оборони – ані як виду збройних сил, ані як роду військ. Та вона не дуже-то й потрібна, бо закони забороняють бойову роботу армії на території Німеччини, якщо не оголошено воєнний стан. І поміняти це неможливо, бо треба міняти навіть конституцію, а на це піде чи то п'ять, чи то навіть сім років.

Отже, збивати російські дрони – по-перше, заборонено, по-друге, нема кому, по-третє – немає чим. Палкого бажання переймати досвід України у сучасній війні Німеччина також не показує.

Отака буде європейська «стіна дронів», про яку уряд Німеччини вже сказав, що його німецька хата скраю і цю затію він не підтримає (6 жовтня 2025 р. о 8:54).

Розголос перемоги

Король Сигізмунд, отримавши радісну звістку 1 травня, розіслав вісті про неї:

Коли	Кому	Джерело
2 травня 1512 р.	Угорському королю Владиславу	АТ 2, № 65, р. 79
2 травня 1512 р.	Угорським панам	АТ 2, № 65, р. 79
2 травня 1512 р.	Мазовецькій княгині Анні (з Радзивілів)	АТ 2, № 65, р. 79
2 травня 1512 р.	Князю Казимиру Тешинському	АТ 2, № 65, р. 79
2 травня 1512 р.	Жителям Прусії	АТ 2, № 66, р. 80
[2 травня 1512 р.?]	Керівникам хрестоносців у Прусії	АТ 2, № 67, р. 80
26 травня 1512 р.	Молдавському воєводі Іоану Богдану	АТ 2, № 82, р. 96
28 травня 1512 р.	Римському папі Юлію 2-у	АТ 2, № 83, р. 96 – 97
15 червня 1512 р.	Естергомському архібіскупу Томасу	АТ 2, № 93, р. 100 – 101
16 червня 1512 р.	Імператору Максиміліану	АТ 2, № 94, р. 101 – 102
16..25 червня 1512 р.	Кардиналу Ахіллу де Грассі	АТ 2, № 95, р. 102 – 103

Як бачимо, вісті розіслані у дві хвилі. Перша, адресована найближчим сусідам, була надіслана негайно, а друга, адресована дальшим одержувачам, – упродовж місяця від кінця травня до кінця червня. Ця друга порція включалась до листів, коли була нагода писати до потрібної особи.

Свій внесок у розголос зробив і Андрій Крицький, який написав похвальне слово королю Сигізмунду. На відміну від меморандума, призначеного виключно «для службового користування», ця поема була надрукована і розрахована на широке коло читачів у католицькій Європі.

Це була перша помітна перемога за правління Сигізмунда 1-го, тому король не пропустив нагоди пригадати католицьким державам Європи, що власне Польща рятує їх від татар.

Натомість в Литві ця битва не знайшла ніякого відгуку. Ані один грамотний чоловік у цілому Великому князівстві не написав про неї жодного слова.

Відшкодування втрат

Про загиблих під час нападу татар місцевих жителів наші джерела мовчать, мабуть їх не було багато. А от про розподіл відбитої у татар здобичі король писав декілька разів:

> При поверненні здобичі, відібраної у ворога, її власникам, наскільки це можливо, хай буде збережена справедливість, щоб ваша перемога святкувалася не в скорботі, а у втісі [5 травня 1512 р. до Миколая Кам'янецького, Л-28; також 13 травня 1512 р. до С. Ходецького, Л-32; 3 червня 1512 р. до Я. Одровонжа, Л-40; до Мартина Кам'янецького та Ф. Гербурта, Л-41].

Конкретно предметами здобичі названі коні, худоба та сокири.

Власники, які мали отримати пограбоване (переважно – худобу), були мабуть місцевими польськими шляхтичами. Щодо простого (руського) люду король застерігав:

> Поверніть свободу захопленим людям і дітям, вирваним з татарських пут, щоб не вийшло так, що ви тримаєте їх у полоні й чините над ними самосуд, як хотіли зробити татари [Л-41].

За звичаями того часу здобич належала тому, хто її захопив. Тому король і пропонував відкупати її за справедливу ціну. Думаю, король зробив усе що від нього залежало, аби зменшити руйнівні наслідки нападу татар.

Політичні наслідки

От власне політичних наслідків ця битва не мала жодних. На міждержавному рівні, як видно з листування короля Сигізмунда 1-го з Менглі-Гіреєм, продовжувала розвиватись давня (від 1508 року принаймні) комбінація з приїздом когось із кримських царевичів до Великого князівства Литовського, що повинно було (на думку комбінаторів) зміцнити литовсько-кримський «союз» проти Москви. «Союзники» данину від короля приймали охоче, але шарпати його володіння в сучасній Україні не припиняли.

Менглі-Гірею довелося витратити значну кількість люб'язності зі свого запасу цієї цінної матерії і пояснювати, що напад стався всупереч його волі, що нападники – то люди, які його не слухали, вороги його й короля, не бажають миру між ханом і королем (Л-47). Хам писав навіть, що він і Мехмед-Гірей дуже зраділи, коли довідались, що отих непослушних побито. Але ця овеча шкура була закоротка й завузька, аби повністю прикрити вовчу суть головного кримського розбійника:

> В оном нашом гуфе [загоні] зламаном было веле неслушных и теж неприятелей ваших и наших, а част их были приятели.

Навіть з власних пояснень хана виходить, що тільки більшість була козаками (непослушними), а при них була ще й меншість – приятелів, слуг Менглі-Гірея. Як я уже зазначав, полонених з їх числа хан хотів визволити, тому запропонував королю, щоби усі полонені татари були зібрані в одному місці, а його посол Девлет-Бахти розбере, хто з них – приятель хана, а хто – неприятель. Приятелів король мав визволити (ні, про викуп не йшлося!), а неприятелів – покарати по своїй

волі. Але і при цій нагоді хан не зазначив жодного імені своїх слуг, яких він бажав визволити. Подальших згадок про цю справу немає, мабуть, король зробив так, як бажав хан.

Виходить, що навіть Менглі-Гірей (найпотужніший з усіх кримських царів) не міг нічого зробити з татарською (козацькою) анархією.

Не вплинула битва і на перебіг польсько-молдавських відносин. Король дорікнув воєводі Богдану за ухилення від союзницьких зобов'язань (Л-38) – і тільки. Загуло, як на собаці. Щось зробити з такою хитливою позицією Молдавії король не міг, і так само не міг виключити Молдавію зі своїх подальших політичних розрахунків.

Деякі воєнно-політичні наслідки були. По-перше, наполегливі зусилля короля по налагодженню взаємодії польських військ в Руському й Подільському воєводствах і литовських військ на Волині вперше дали конкретний плід. По-друге, піднісся настрій польських урядовців, і Крицький висловив сподівання на продовження взаємодії й подальші успіхи. По-третє, князь К. І. Острозький показав, що вміє не тільки програвати битви, але й допомагати полякам їх вигравати. По-четверте, битва не змінила балансу сил на терені України.

В чисто воєнному плані битва показала, що швидкість мобілізації сил для відсічі татарам важливіша за глибину / повноту мобілізації. Якби М. Кам'янецький у Львові очікував на призначений королем термін мобілізації – 2 травня – татари встигли би відійти десь до лінії Любар – Хмільник, і наздогнати їх було би неможливо. Битва показала надзвичайну важливість проведення тактичної розвідки і своєчасного отримання даних про розташування та дії ворога. В плані тактики битва показала важливість активності й захоплення ініціативи, нав'язування татарам битви, від якої вони воліли б ухилитись. Битва підтвердила ще раз добре відому з досвіду всього 15 ст. річ: при існуючій воєнній організації перестріти татар під час їхнього вторгнення (а не відходу) – неможливо.

Татари після битви

Татарам поразка під Вишнівцем нітрохи не зашкодила. Король цікавився, що сталось з утікачами (2 травня, Л-27) і попереджав (поки що загальними словами), що татари можуть відновити сили (5 травня, Л-28).

Король сподівався, що польське наймане військо під командуванням Яна Творовського буде переслідувати розбитих татар (близько 8 травня, Л-30, Л-31). Але ніяких переможних реляцій не надходило, і це переслідування, якщо й мало місце, було безуспішним. Тільки в листі до Риму з середини червня є згадка, що «наші переслідувачі вбили і захопили багатьох у легких боях» (Л-45). Але саме в листах до римських кардиналів король систематично перебільшував свої успіхи.

Уже 13 травня король знав про чутки щодо перебування татар на Синій Воді і наказав розвідати ситуацію з татарами (Л-32); наказав також шляхті Руського воєводства бути готовою до відсічі можливого нападу (Л-33). Такі накази свідчили про повернення до традиційної пасивної системи – коли татари нападуть, ми будемо щось робити.

Король-то був не проти активного походу проти татар, але вважав наявні сили недостатніми для цього і скаржився, що не має влади їх збільшити (Л-34)

І от 26 травня король писав уже конкретніше, що біля Брацлава перебувають понад 20 тисяч татар і можна сподіватись їх нападу (Л-37). Не пройшло й місяця після переможної битви (тільки 28 днів!), а татар уже знову ті самі 20 тисяч (чи

навіть більше) і перебувають вони ближче (від Чорного лісу до Брацлава – 270 км, а від Синюхи до Брацлава – тільки 140; бачимо, що чутки про перебування татар на Синюсі підтвердились).

Пороблені розвідування мабуть нічого втішного не принесли, бо на початку червня 1512 р. король писав уже про 40 тисяч татар у степах (Л-42). 15 травня в його листі з'являються два татарські царевичі, які бажають помститися і навіть залучають турецьке військо (Л-43; але так написано до Риму, і там же згадано одного убитого царевича. Думаю, про татар папським чиновникам було байдуже, а от (фальшива?) звістка про турків повинна була їх зачепити).

> Наші розвідники повідомляють, що татари з Добруджі прийшли на допомогу тим, хто був нещодавно нами розгромлений, і об'єдналися з ними, щоб грабувати і спустошувати наші володіння [25 червня, Л-46].

І загроза не залишалась чисто теоретичною, татари таки робили нові напади. 9 липня 1512 р. король Сигізмунд у листі до брата Владислава принагідно написав, що «минулого місяця [виходить – червня] за Києвом наші знову здобули над ними блискучу перемогу» (Л-49). Було розбито тисячу татар і убито царевича Алп-Гірея (Л-53, Л-57; звістка про загибель Алп-Гірея іншими джерелами не підтверджується).

У тому ж листі (з кінця липня?) згадано про відбиття нападу якоїсь татарської ватаги на Поділля (Л-57).

Нагадаю, що саме у червні значне татарське військо ходило на Рязань (Л-46), але це не завадило іншим татарам напасти на землі Великого князівства Литовського.

20 серпня король переповідав новину, одержану від князя К. І. Острозького: 12 тисяч татар стоять біля Лойової Гори і можуть напасти або на Московію, або на Литву (Л-59).

Інших відомостей про цей загін немає, але ясно, що литовському уряду не можна було зовсім оголювати південний кордон заради зосередження сил на нову війну з Москвою, котра розпочалась наприкінці 1512 року.

Король навіть порівнював безперервну боротьби проти татар із Сізіфовим каменем (Л-43), що його ніяк не можна випхати нагору – він весь час скочується назад униз, у початкове положення. Він скаржився:

> оскільки ворог має незліченну кількість людей, і як у гідри, у якої відрубують одну голову, а замість неї, як кажуть, виростають кілька (Л-39); оскільки цей ворог має незліченну кількість людей, сам ворог зібрав інше, більш сильне військо і тримає його готовим у полі (Л-44).

І ці порівняння були слушними – відбивши одну хвилю цього розбійницького моря, треба було негайно починати готуватись до наступної хвилі.

Висновки

Джерела для складання історії 1512-го року – переважно польського походження. Невелика кількість матеріалів литовського походження відклалась у Литовській метриці, там же маємо канцелярські переклади дипломатичного листування Кримського ханства. Про битву під Вишнівцем є три польських оповідних джерела: меморандум Андрія Крицького, складений невдовзі після битви (це найраніше і найкраще джерело, засноване, по всі імовірності, на звіті гетьмана Миколая Кам'янецького), фрагмент з «Історії короля Сигізмунда» Юста Деція (опублікований в 1521 р., цінний подробицями від Станіслава Лянцкоронського) та фрагмент з хроніки Бернарда Ваповського (частково заснований на Деції, але з незалежними подробицями).

1. В 1512-й рік польський король і великий князь литовський Сигізмунд вступив, маючи мирні відносини з усіма сусідами обох своїх держав. Єдиним джерелом занепокоєння й небезпеки був турецький царевич Селім, який перебував у північному Причорномор'ї й мав спілку з кримськими татарами.

2. Король уважно стежив за цієї загрозою і планував на літо 1512 року великий наступальний похід проти цього турецько-татарського угрупування. Для цього він набирав наймане військо, оголосив часткову мобілізацію, планував підняти загальне посполите рушення, уклав союз із Молдавією.

3. Паралельно король докладав зусиль для укладення миру з кримським ханом Менглі-Гіреєм: він мав виплачувати данину хану, а хан – надіслати до Литви свого онука як заручника миру і допомагати Литві діяти проти Московської держави.

4. Хан Менглі-Гірей та його син і спадкоємець Мехмед-Гірей думали відправити заручником царевича Кемелеш-Гірея (Мехмед-Гіреєвого сина), але довелось змінити його на молодшого сина Мехмед-Гірея – царевича Джелал ад-Діна, який прибув до Києва 8 квітня 1512 р. і далі поїхав до Вільни.

5. Царевич Кемелеш-Гірей натомість став на чолі татарського війська, котре на початку квітня 1512 р. пройшло територією південної Волині й розташувало табір біля Буська (у Руському воєводстві, на північний схід від Львова, у сучасній Львівській області).

6. Це татарське військо налічувало до 20 тисяч чоловік; із табору татари розіслали загони за здобиччю і полоненими в різних напрямках, зокрема на північний захід – до Красностава і на захід – до Перемишля. Окремі польські загони мали не менше чотирьох переможних сутичок з такими грабіжницькими відділами татар. Про дії малих татарських відділів на Волині наші джерела не знають.

7. Близько 24 квітня 1512 р. татарські загони зібрались у таборі, і татари почали відходити на схід. В той же день польське військо під загальним командуванням гетьмана Миколая Кам'янецького вирушило зі Львова. Віддаль між двома арміями становила 5 миль (35 км), але в ході переслідування скорочувалась до 2 миль (14 км).

8. Миколай Кам'янецький підтримував зв'язок із литовським гетьманом князем Костянтином Івановичем Острозьким, який мав наказ від короля виступити проти татар. В результаті польське і литовське війська з'єднались 27 квітня у Вишнівці.

9. Польське військо налічувало близько 4 тисяч воїнів, литовське – близько 2 тисяч (там були воїни тільки з Волині). Об'єднане військо значно поступалось в числі татарам, проте на нараді командирів було ухвалено атакувати, загальне командування доручити Кам'янецькому, війська якого зайняли лівий фланг і центр, а війська Острозького – правий фланг. Для прийняття правильного рішення велике значення мали дані розвідування, проведеного С. Лянцкоронським.

10. Татари відходили Чорним шляхом (вододілом Дніпра, з одного боку, та Дністра й Богу – з другого). Вранці 28 квітня об'єднане військо вишикувалось на цьому вододілі біля сучасного села Лопушна (у 18..20 км на південний схід від Вишнівця) і розпочало битву пострілами двох своїх гармат. Татари повели свою атаку на стик польського і литовського війська (мабуть сподіваючись прорватись у тил об'єднаного строю) і потіснили литовський корпус. Ця загроза була відбита контратакою польського відділу, і після недовгого бою головних сил татари розсіялись і почали втікати. Татари не зуміли скористатись своєю головною тактичною перевагою – чисельністю.

11. Польські джерела оцінюють втрати татар до 5 і навіть 8 тисяч убитими; ці числа слід вважати сильним перебільшенням. Серед убитих / полонених татар не було нікого з визначніших командирів. Повідомлення про загибель татарських царевичів були чутками, які не підтвердилися, або просто безпідставною похвальбою.

12. Об'єднане військо не переслідувало татар, і його командири надвечір 28 квітня повернулись до Вишнівця. Сподівання короля, що наймане військо під командуванням Яна Творовського довершить розгром утікачів, не справдилося. Оборонні споруди (замки) не відіграли жодної ролі в цій кампанії, і джерела про них ані разу не згадують.

13. Переможне військо звільнило захоплених татарами полонених. Оцінка їх числа на 10 чи навіть 16 тисяч є мабуть завищеною. Король наполягав, щоби відбиту здобич (переважно коней та худобу) було повернуто власникам, а звільненим не робилося кривди.

14. Невідомо, чи знали татари про польський план наступального походу, але їх напад у квітні цей план зірвав. Тяжко добута від сейму в Колі згода на посполите рушення виявилась запізнілою, і король так і не скористався нею. До того ж приїзд царевича-заручника, укладення миру між Молдавією та Кримським ханством (за наполяганням царевича Селіма) і переможний марш Селіма на Стамбул (який закінчився проголошенням Селіма султаном) – все це стало на перешкоді плану Сигізмунда, від якого довелось відмовитись.

15. Похід татар на володіння Сигізмунда стався всупереч волі хана Менглі-Гірея, якому довелось виправдовуватись і вживати заходів для визволення своїх слуг, які «без його згоди» пішли в похід і потрапили в полон. Навіть цей наймогутніший із кримських ханів не міг нічого вдіяти проти татарської анархії.

15. Битва під Вишнівцем не змінила стратегічної розстановки сил у східній Європі і не вплинула на перебіг політичних подій: Молдавія відступила від союзу з Польшею незалежно від цієї битви, і мир Менглі-Гірея із Сигізмундом було утверджено незалежно від перемоги над татарами. Сигізмунд скаржився, що татари одночасно пропонують мир і ведуть війну, але сам від діяв точно так само. Уже через два тижні після перемоги король сповіщав про нову загрозу від татар, а червні 1512 р. десь біля Києва сталась успішна для литовського війська битва з невеликим (1 тисяча чоловік) загоном татар.

16. Але наскільки було у владі Менглі-Гірея – він намагався дотримуватись умови із Сигізмундом, яка передбачала війну проти Московії. У травні татарське військо під командуванням синів Менглі-Гірея напало на південні повіти Московського князівства, а в червні та жовтні нападало на Рязанське князівство. Це прискорило наступальну війну Москви проти Литви, яка розпочалась восени 1512 р.

Історіографія

Мацей Стрийковський (1582 р.)

Я зовсім не планував починати свій огляд з прадідівських часів, маючи намір обмежитись літературою останні 30 – 40 років, але обставини виявились сильнішими за мене…

… Ну, хто ж не знає Мацея Стрийковського (1547 – 1586..1593) – польського поляка католицької віри й латинського обряду, каноніка у Медниках і палкого патріота Литви? В 1582 р. він надрукував свій головний твір «Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi» і в ній серед інших подій дав опис битви під Вишнівцем в 1512 році. А чого б він не мав такого опису подати? Цікаве ж у тому, що опис дано польськими силабічними чотиривіршами [*Stryjkowski M.* Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa: 1846, t. 2, s. 365 – 371]. А чому б йому і не звіршувати цей епізод, коли він умів віршувати і подав немало інших віршів (поем) у своїй хроніці?

Далі український поет і перекладач Вадим Пепа переклав цю поему українською мовою. Знову таки – а чому б йому й не перекласти, якщо він це вміє? Цікаве наступає далі. Цей переклад під назвою «Про вибиття татар перекопських під Вишневцем року 1512» був надрукований [Українська поезія 16 ст.: антологія. – К.: Рад.письменник, 1987 р., с. 63 – 71]… як **анонімний твір**! У примітці на с. 278 чесно зазначено, що текст узято із названого вище видання Стрийковського. З якого дива він – анонімний? Ну, це все одно що сказати: маємо анонімну поему «Гайдамаки» – вона тільки надрукована у складі «Кобзаря» Тараса Шевченка, а хто її написав – невідомо.

До слів «під Білками татар знищив осоружних» подано пояснення, що Білки – це Бельци в сучасній Молдавії. Дурниця, звісно, але байдуже, з ким не буває?

А далі вийшло ще цікавіше. Цей переклад «анонімної» поеми було передруковано [Українські гуманісти епохи Відродження XV – XVIII ст. – К.: Наукова думка, Основи, 1995 р., т. 2, с. 5 – 10, прим. на с. 352] – і там у примітці вже ніякої згадки про Стрийковського нема, є тільки вказівка, що текст узято з видання 1987 року.

(Зауважу в дужках, що ані сам Стрийковський, ані його поема не мають ніякого стосунку до **української** поезії, котра ледве почала виникати наприкінці 16 ст. Поема тільки розповідає про подію, яка сталась на території сучасної України. Давайте зарахуємо поему Івана Франка «Цар і аскет» до індійської літератури, оскільки в ній говориться про Індію, а поему Лесі Українки «Роберт Брюс» – до шотландської, бо в ній говориться про Шотландію. Добре так буде?)

Але все це – приказка. Власне казку надрукував у 2009 році високовчений професор Київського університету імені Тараса Шевченка Василь Іринархович Ульяновський. Він скористався виданням 1995 року і написав:

> Коронний канцлер Криштоф Шидловецький доручив королівському секретарю Анджею Кжичецькому написати героїчну поему про цю подію та її головних діячів – Острозького і Каменецького. Така поема-панегірик “Про вибиття татар перекопських під Вишневцем року 1512-го” справді була складена й поширена [Українські гуманісти епохи Відродження. – Ч. 2. – К., 1995. – С. 5-10 (переклад В. Пепи).].
>
> Фактологічно вона повторює інформацію хроністів Ваповського та Бельського, звідси зрозуміло, що поема створювалася далеко після цієї події, й,

звісно, після смерті К.І. Острозького (названий “славним і світлої пам’яті князем”).

Звичайно, як поетичний твір, текст мав численні гіперболізації та фактологічні неточності. Тут говорилося про 25 тис. татар (як у Бельського) на чолі з самим Менглі-Гіреєм. Скоромовкою автор вказував, що першу битву під Білками і перемогу над татарами здобув спочатку гетьман польний Станіслав – прізвище його не вказано, і це прикметно, оскільки насправді це був Микола Каменецький – його автор таки назвав далі […]

Поема закінчувалася прозовою авторською післямовою, цілком присвяченою звитязі К.І. Острозького, який “найвищу винагороду в звитяжстві мав, де за його розмислом і під його проводом для всіх той визначний тріумф до завершення щасливого пан Бог привів” [УКО, с. 43 – 45].

Мимоволі пригадується дуже старий анекдот, коли Сара запитує Абрама: «Що таке *стратостат*?» Абрам відповідає: «По-перше, не стратостат, а *статосрат*, а по-друге, це державна таємниця».

Не був Шидловецький коронним канцлером в 1512 році, тільки підканцлером. Не доручав Шидловецький писати ніяких поем. Не було ніякого «королівського секретаря Анджея Кжичецького» – був собі Андрій Крицький, секретар королеви Барбари (а зовсім не короля). Не писав Крицький поеми про вибиття татар, тільки панегірик, в якому не згадано Вишнівець, не кажучи вже про таку дрібноту як князь Острозький. Не брав Кам’янецький участі в бою на Білці, там командував С. Лянцкоронський. Все це є «державною таємницею» для шановного професора.

Далі, хроніка Мартина Бельського [Kronika wszystkiego świata. – 1551, l. 270 v. – 271 v.] при викладі подій 1512 року переповідає не кого іншого як Деція (там маємо і кам’янецького старосту Станіслава Лянцкоронського, який побив татар на Білці, і перехід до опису нових польських звичаїв після закінчення розповіді про битву – точно як у Деція).

Заглиблюватись у питання – чи скористався Стрийковський твором Деція у викладі Бельського, чи напряму – я не збираюсь. Натомість у поемі Стрийковського не видно ніяких слідів твору Ваповського, котрий (нагадаю, хто забув) не був свого часу надрукований і не був відомий Стрийковському.

Далі, довірившись **поетичному** перекладу В. Пепи («Аж під Білки вже було підійшли загони, / Коли гетьман польний там став на оборону») і не здогадуючись, що читає текст Стрийковського, В. У. не зазирнув до видання 1846 р., де сказано інакше: «A gdy już aż pod Bielkę puścili zagony / Wnet Landskoronski polny hetman doświadczony…» Отже, прізвище Лянцкоронського випало тільки у перекладі, а у Стрийковського воно зазначене. Виходить, В. У. проаналізував поему кінця 20 ст., прийнявши її за витвір міфічної «української поезії 16 ст.». Такий от маємо *статосрат*.

Якщо вже зайшла мова про саму поему Стрийковського, то треба підкреслити: все, що у поемі не збігається із Децієм, є **витвором фантазії** Стрийковського. Зокрема: участь Менглі-Гірея в поході, 700 побитих на Білці татар, титул «польного гетьмана» С. Лянцкоронського (про який ані він сам, ані жоден його сучасник не знав), 3000 литви під проводом Острозького, його довга (9 строф) промова до війська, згадка про уланів та мурз у татар, згадка про *роти* (підрозділи), бубни, труби та рушниці у литовців та поляків – все плоди фантазії Стрийковського, як і багато іншого. Стрийковський порівнював

Острозького із Гектором, Кам'янецького – із Ганібалом (зауважу, що їх обох було побито, і тільки щодо Острозького порівняння слушне).

Найголовніше – Стрийковський фальсифікував історію, всіляко підкреслюючи роль любого йому К. І. Острозького, котра з погляду сучасників не була такою значною. Стрийковський думав, що такими брехнями він підносить авторитет Литви, Великого князівства Литовського.

Станіслав Гербст (1948 р.)

Herbst S. Najazd tatarski 1512 r. – Przegląd historyczny, 1948, t. 37, No. 2, s. 218 – 226.

Хоча стаття була опублікована за 8 років до мого народження, обминати її не випадає, бо це була перша спеціальна стаття про битву 1512 року. Не збираюсь її переповідати, бо кожен зацікавлений і сам може її прочитати; зроблю тільки кілька зауважень.

С. Г. використав дані люстрації 1515 р. про знищені татарами села [s. 221]. Це безперечно дуже цікавий і перспективний напрямок досліджень, але я зараз не маю наміру ним рухатись.

С. Г. використав дані з архіву військового скарбу (Akta Skarb.-Wojsk.), котрі містять дуже детальні, з точністю до однієї людини, відомості про склад підрозділів. Здається, ці документи досі не опубліковані, а наведення видобутих з них чисел дає мало поживи для подальшої роботи. І в цьому напрямку дослідження нашої теми можна поглибити.

С. Г. цілком слушно відзначив, що напад татар не був раптовим на оперативному рівні, накази про мобілізацію король віддав раніше, і треба було тільки пришвидшити їх виконання [s. 222]. Але чому накази були віддані раніше, коли прямої близької загрози ще не було – С. Г. не пояснив, про наступальний план не говорив.

Картосхема на с. 223 показує, що під Лопушним С. Г. слушно розумів Лопушне-Збаразьке, хоча й не пояснив – чому з двох Лопушних він обрав це. Воєнне мистецтво поляків і литовців у цій битві С. Г. оцінив як не надто високе, але відзначив, що вона була школою полководців, це проявилося уже в 1514 р. [s. 226].

Отже, в цілому стаття подає вірний опис самої битви, без ширшого контексту політичних подій. Природно, що наступні дослідники охоче на неї посилались і не добачали в ній ніяких ганджів. А між тим деякі недоліки є.

Чисельність татарського війська в 25, 20 і навіть 10 тисяч С. Г. вважав перебільшеною, яка «перевищувала практичну мобілізаційну можливість Криму» [s. 220]. Чи справді так? Звідки відома ота «мобілізаційна спроможність»? І сучасники битви, коли писали (без жодних чисел), що чисельність татар значно перевищувала об'єднане польсько-литовське військо, мабуть знали, що говорили.

С. Г. довіряв звістці, що більшість татар вирушила в похід пішки (у мене Л-19) і пояснював це тим, що за зиму, проведену в степу, татари втратили більшість коней [s. 220]. Справді? Кочове господарство у степах, зокрема й у степах України, різні народи провадили з 2 тис. до н. е., з бронзового віку – і за цей час так і не навчились годувати коней під час зими?

С. Г. зазначив, що татари рушили Чорним шляхом наприкінці березня і уже 7 квітня, пройшовши 800 км, заклали табір біля Буська [s. 220]. Виходить, переважно піші татари за 10 чи 15 днів пробігли 800 км, долаючи по 60 – 80 км на день?

С. Г. не зміг уникнути спокуси послатись на «дані» Стрийковського, що під Білкою було побито 700 татар, написав тільки «нібито було побито». Білку він вважав селом на південь від Перемишлян [s. 222] – помилково, на мою думку. Так само із Стрийковського (отже, помилково) заскочив до литовського війська Юрій Радзивіл [s. 222]. Про його участь у битві 1512 року ніхто із сучасників не знав, але Стрийковський хотів зробити приємність могутнім у його часі магнатам і додати до їх дійсних заслуг ще й фальшиву.

Василь Ульяновський (2009 р.)

Уже згаданий професор Ульяновський торкнувся битви під Вишнівцем у своїй книзі про князя К. І. Острозького [УКО, с. 41 – 43]. Природно, що автора не так цікавила сама битва, як роль його героя в ній:

> Похід наступного, 1512 р. приніс Острозькому нову гучну славу як вдома, так і серед ворогів. Опис цієї виправи потрапив до Хронік Мартіна Бельського і Бернара Ваповського та "Літопису Рачинського" […] Зведене польсько-литовське військо на чолі з К.І. Острозьким, Миколою Каменецьким (коронний гетьман) та Станіславом Лянцкоронським (очолив посполите рушення) […] Королівський секретар Йодок Людвіг Деціуш у своїй книзі 1517-1521 р. про Жигимонта І, а за ним пізніше хроніст Мартін Бельський повідомляли, що першим розпочали битву з татарами староста кам'янецький Станіслав Лянцкоронський…

Серед яких таких ворогів здобув славу Острозький? Звідки видно, що Лянцкоронський очолював посполите рушення? Із С. Гербста? І немає в Деція такого, що Лянцкоронський почав битву. Словом, маємо в книзі не дуже точний виклад перебігу битви, без ширшого погляду на цю подію.

> Сьогодні вночі гнилі солом'яні лапті з'явились біля 1:05 – кілька вибухів, далі черги артилерії і відблиски спалахів на шторах нашої спальні (відзначаю, бо відблиски бачу не часто, і це говорить, що їх джерело десь близько).
>
> Далі о 1:50 – знову стрілянина зенітних гармат / кулеметів; 2:40 – недовга стрілянина, далі ниючий звук «Шахеда», який віддалявся; 4:10 – кілька вибухів; 4:30 – вибух. Не рахую далеких звуків протиповітряного бою, які я чув невиразно (ну і проспав щось, ніч все-таки). І весь цей час йшов дощ.
>
> Серед ночі у нас зникла вода. А на ранок написали про 9 постраждалих, частина Києва – без електроенергії, метро працює частково, зі значними інтервалами в русі.
>
> О! Вода з'явилась о 8:10 – зі слабеньким напором, але є (10 жовтня 2025 р. о 8:21).

Іван Тимів (2014 р.)

Я по натурі – оптиміст, і на кожне зауваження, що «вже гірше бути не може» – заспокійливо кажу: «Може бути, може». От і після читання Ульяновського, відкривши статтю І. Т. [*Іван Тимів* Битва князя Костянтина Острозького з татарами під Вишневцем у 1512 р. – Воєнна історія, 2014 р., № 5-6 (77-78). – 23 ненумеровані сторінки], я собі сказав: «Так, справді може».

Мої любі, не було ніякої «Битви **князя Костянтина Острозького** з татарами під Вишневцем у 1512 р.» Була «Битва об'єднаного польсько-литовського війська під загальним командуванням Миколая Кам'янецького і за участі князя Костянтина Острозького з татарами під Вишневцем у 1512 р.»

Далі в статті йде епіграф: «В лопушанськім полі, де битва відбулася, / Так земля поганською кровію впилася […] Про вибиття татар перекопських… Андрій Крицький, секретар короля Сигізмунда I». Ну, звичайно, не Крицький, а Стрийковський, звичайно, переклад В. Пепи. У І. Т. навіть покращення зроблено проти Ульяновського: не Кшичецький, а Крицький.

Далі йде анотація **українською** мовою: «На підставі історичних та історіографічних джерел розкрито…» Мої любі, не буває ніяких «історіографічних джерел» (за тим рідкісним нещасним випадком, коли треба написати чисто історіографічну статтю). Мабуть, це має означати немодний нині вираз «компіляція з попередніх статей».

Далі йде анотація **англійською** мовою (ну, точніше, такою мовою, яку автор і журнал уважають за англійську): «near Vushnevetz in 1512… historicographical sources» (спеціально шукав у Google слово *historicographical* – і, звичайно, знайшов. На почесному четвертому місці у видачі стоїть розглядувана стаття, а перші три позиції зайняті іншими українськими дисертаціями / статтями, так само безграмотними).

Далі читаємо, що «ключова роль у ній [ну, битві] належала українському князеві й литовському гетьману Костянтину Івановичу Острозькому […] який] мав уже певний бойовий досвід боротьби з татарами […] під час оборони Києва 1491 р. та під час боїв з ордою під Брацлавом, Кременцем і Полонним». Із них у битві під Полонним літопис назвав одного тільки князя Михайла Острозького [ПСРЛ 35, с. 124] (Михайла, мою любі, а не Костянтина!), всі інші епізоди – чиста вигадка (може й не самого І. Т., а якогось «історіографічного джерела»).

Далі читаємо: «Польські джерела повідомляють, що наїзд Менглі Гірея на українські землі розпочався навесні 1512 р.» Мою любі, як вам це подобається? Мені – дуже подобається, я ж казав «може бути гірше» – от і маєте. І. Т. при цьому цитує М. Бельського (не здогадуючись, що він повторює Ю. Деція), але ані у Деція, ніже у Бельського немає Менглі-Гірея. І далі підкріплює це хронікою Ф. Софоновича, який запозичив опис битви коли не з Деція, то з Бельського (але і в нього немає Менглі-Гірея!).

І далі в статті чергуються власні вигадки автора із запозиченнями давніших фантазій, і все це супроводжується морем *помикол анбору* – аж соромно за «Військо України», в якому, виходить, немає ані одного хоча б відносно грамотного чоловіка. Текст рясніє дефісами, поставленими не на місці. Мабуть, намагалися зробити переноси слів, але не вийшло. При спробі копіювати текст із зазначеного файлу PDF він вставляється як пробіли. Це, мабуть, якийсь спеціальний воєнний PDF, я не вмію такі файли робити.

«Пустейший человек, из самых бестолковых».

Інші роботи

Ні в якому разі не читайте статті у Вікіпедії про битву під Вишнівцем. Станом на 18 серпня 2025 року там – що не слово, то помилка. Хіба би вікіпедісти колись прочитали би оцю мою статтю і щось поправили. Але надії на це я не маю жодної.

(Ой! У польській Вікіпедії втрати об’єднаного війська взагалі оцінені на 1000 (одну! тисячу!). До такого навіть наша Вікіпедія не дійшла.)

Не читайте також статті Д. В. Журавльова «Битва під Лопушним (Вишневцем)» (дати публікації не зазначено). Там теж що не слово – то й помилка або фантазія.

Також слід знати, що від ловця і звір тікає. Буквально цими днями побачив, що вийшла книга Андрія Галушки «Боротьба з наїздами кримських татар на початку XVI століття та битва під Лопушним 1512 року». Хоча вона надрукована в 2025 р., видавництво устигло її уцінити з 990 до 720 грн. Ну, я не маю наміру її купувати ні за 990, ні за 720 грн. Хіба колись з’явиться е-версія в безкоштовному доступі – тоді прочитаю. (Ой! Не вийшла, а тільки має вийти наприкінці 2025 року. Її уцінили авансом)

Висновки

Із не надто густої історіографії теми ясно видно, що роботи розвиваються від пристойного рівня (С. Гербст) до непристойного (В. Ульяновський) і далі до ганебного (І. Тимів). Також сучасним дослідникам заважає концепція «наших великих предків», котра змушує їх називати «українцями» людей, які ані гадки про себе не мали, що вони українці.

Перелік скорочень

AT – Acta Tomiciana, томи 1, 2 (зазначаю том одразу після скорочення).

DKZ – *Jodok Ludwik Decjusz* Księga o czasach króla Zygmunta. – Warszawa: 1960.

KBW – Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec część ostatnia (1480-1535) / J. Szujski. – Kraków: Akad. Umiejętności, 1874.

LM – Lietuvos metrika (Литовська метрика), переважно том 7, який містить дипломатичне листування з початку правління короля Сигізмунда (зазначаю том одразу після скорочення).

ВКЛ – Велике князівство Литовське.

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей.

СИРИО – Сборник Русского исторического общества (Спб.).

УКО – *Ульяновський В.* «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. – Острог: 2009 р.